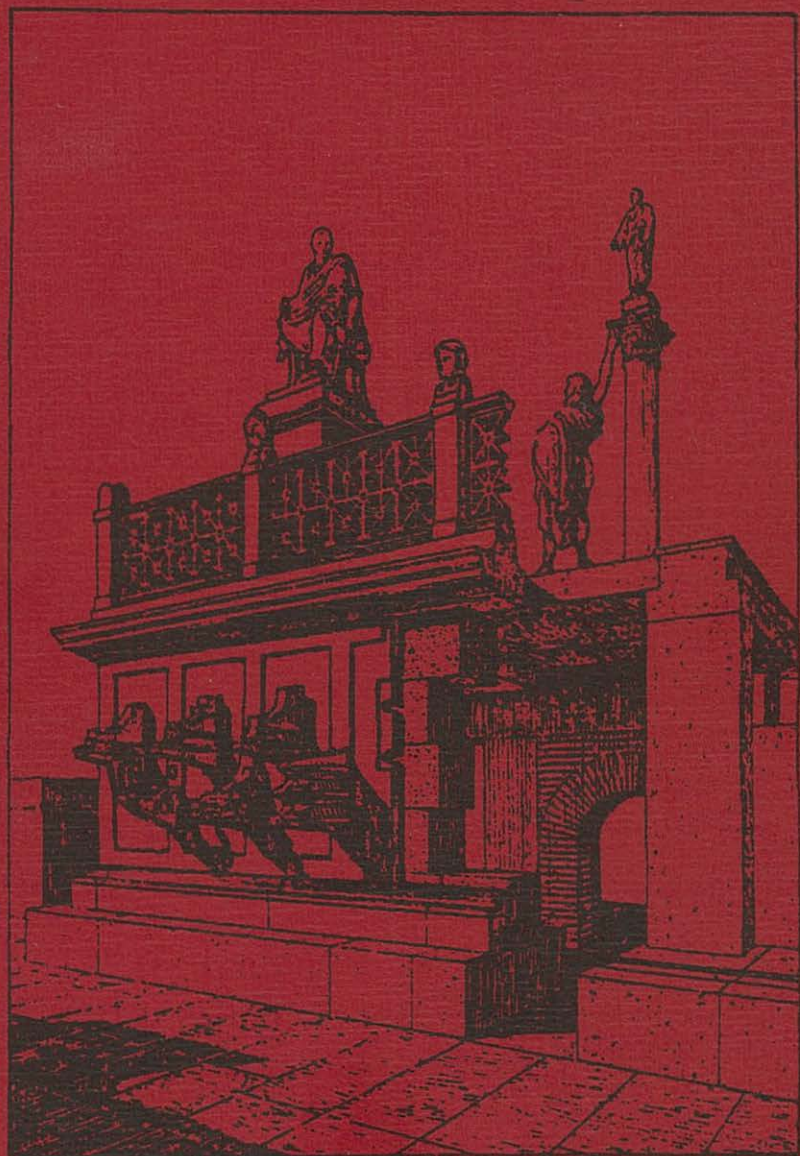

KLASSISK FORUM

1997:2

KLASSISK FORUM

1997:2

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk Klassisk Forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 125,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styrets medlemmer:

Hugo Montgomery (leder), Oslo
Björgulv Rian (kasserer), Oslo
Bjørn Helge Sandvei, Oslo
Jan Songstad, Bergen
Inger Marie Molland Stang, Trondheim
Einar Weidemann, Trondheim.

Redaktør: Bente Lassen

Lay-out: Alice Sunneback

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Pb 1007, Blindern
0315 OSLO

Innholdsfortegnelse

Fra styret	5
<i>Siri Sande</i> : Antikviteten	7
<i>Sigurd Grimsmo</i> : Referat fra NKF's tur til Tunis 7/10 til 14/10 1997	25
<i>Vibeke Roggen</i> : Platonselskabets konferanse 5–8 juni i Bergen	33
<i>Synnøve des Bouvrie</i> : Conventus IX Academiae Latinitati fovendae, (Internasjonale kongress for levende latin, Jyväskylä) 6.-13. august 1997	34
<i>Jon Iddeng</i> : Gresk og latin ved universitetene i 90-årene	38
<i>Knut Kleve</i> : Samson Eitrem – på terskelen til antikken	44
<i>Fridrik Thordarson</i> : Studiet av de kaukasiske språk	51
<i>Egil Kraggerud</i> : Roma i tekst	54
<i>Johan H. Schreiner</i> : De gamle grekere og alderdommen	67
<i>Tor Martin Møller</i> : Rettssaken mot Sokrates i lys av gresk moraltradisjon	72
<i>Egil Kraggerud</i> : Peanuts med moralsk kjerne	82
<i>Jon Iddeng</i> : Religion og herskersymbolikk i Augustus' Roma	88
<i>Johannes Triantaphyllopoulos</i> : Romerretten i den greske verden	98
<i>Marek Thue Kretschmer</i> : Ars non prodest sed delectat	108
Bokanmeldelser ved <i>Øivind Andersen</i> , <i>Egil Kraggerud</i> , <i>Hugo Montgomery</i>	109
<i>Gunn Haaland</i> : Res coquinaria	130

Fra Styret

Varje gång ett nytt nummer av *Klassisk Forum* ligger färdigt på bordet, uppstår en kort känsla av lättnad hos redaktör och leder här uppe på Klassisk og romansk institute. Tänk att vi klarade det också denna gång, är den vanliga reaktionen. Dock redan efter några få månader kommer den gamla oron tillbaka, när bunten av manuskript till nästa nummer ser ut att vara alltför tunn. Man ställer sig då frågan om denna tidskrift långsamt bara kommer att tyna bort, vilket är ett inte ovanligt fenomen i den populärvetenskapliga pressen. Den antikvetenskapliga miljön är dessutom relativt begränsad i Norge. Dock, när deadline för nästa nummer passerats, och väl så det, brukar vi till vår glädje upptäcka att fler manuskript än vi hoppats samlats i hyllan.

Jag vill därför tacka våra mest produktiva och trofasta skribenter, Egil Kraggerud och Siri Sande, för alla deras fina bidrag genom åren. Det har varit så spännande att knäcka filologiska nötter tillsammans med Egil eller vandra genom Roms gator och torg i hans sällskap. Siris konsthistoriska uppsatser förvånar alltid med sina fascinerande utblickar. Det har gått så långt att vi inte längre vågar släppa ut ett nytt nummer utan Siris bidrag, även

om illustrationerna gärna kommer i elfte timmen. Tack också till Gunn Haaland och Inger Marie Molland Stang för denna matspalt, där den kulinariska fantasien blir väckt också hos en läsare som i vanliga fall är helt bortkommen i ett kök.

Självklart är det många andra än de som jag nu nämnt som skrivit i denna tidskrift och på det sättet bidragit till att nya fynd och tolkningar föres ut till en något större krets människor än till dem som brukar gå på föreläsningar eller läsa vetenskapliga tidskrifter. Detta är i Norge en god tradition att popularisera forskning om antiken, en verksamhet som inleddes långt innan Norsk Klassisk Forbund blev grundat. En central gestalt i detta förmedlingsarbete var professor Samson Eitrem, som hans yngste – och siste – elev Knut Kleve presenterar i en uppsats i detta nummer. Denna artikel går tillbaka till det föredrag professor Kleve höll detta år i Athen vid det första internationella Eitremseminaret över antik i magi.

Några uppsatser från föredragen hållna under årsmötet 97 i Bergen har vi dessvärre inte fått med i detta nummer. De som var där kunde glädje sig åt att höra

allvarsord, med humoristisk underton, av Georg Johannesen om hur vi förvaltar vårt klassiska kulturarv här i landet. Else Mundals intresseväckande föredrag om norron helgonkult har vi fått ett halvt löfte om att publicera, så det hoppas jag vi kan komma tillbaka till. Richard H. Pierce orienterade slutligen på ett entusiastiskt sätt om Nubiaprojektet, denna fina genomgång av skriftliga källor till Nubiens historia från 700-talet f. Kr. fram till kejsartidens senare del. Projektet har redan resulterat i två innehållsrika band (*Fontes historiae Nubiorum*, I & II), utgivna 1994 och 1996 av Tormod Eide, Tomas Hägg,

Richard H. Pierce och László Török. Flera volymer i denna gedigna och nyttiga serie skall komma från Universitetsforlaget. Det är sällan som ett norskt projekt givit så god vetenskaplig avkastning som denna bergensisk-ungerska satsning på Nubien!

Årsmötet fortsatte på lördagskvällen, då vi kunde bredda våra kunskaper om den besvärliga kärleken genom ett initierat anförande av Siri Meyer. Dagen därpå kunde Ole Egil Eide med bravur visa att Nykirken, denna praktfulla 1600-talskyrka, vilade på fundament från den

gamla erkebispegården vid Vågen. Det var således en lärorik week-end i Bergen som styremedlemmarna Jan Songstad och Knut Harald Ekle hade organiserat.

Under styremøtet efter årsförhandlingarna framförde jag önskemål om att bli avlöst som leder för NKF vid nästa korsväg, alltså i Oslo sept. 98. Jag blev vald till leder 1986 och det är allt dags att något yngre krafter får släppas fram. Vi beslöt också att ge ut en folder om NKF för att få flera medlemmar bland dem som studerar klassiska ämnen, en grupp som lyckligtvis blivit allt större de senaste åren. Nu i november 97 höldt vi ett grammatikseminar i Oslo med efterföljande Jupitermåltid (*Epulum Iovis*), det sista som ersättare för den sedvanliga Saturna-liefesten. Under våren 98 skall vi arrangera ett seminar med antikhistoriskt tema.

Till slut vill Styret gratulera vår mångaåriga medlem och bidragsgivare Jon Haarberg till att han denna höst kunnat lägga fram sin doktorsavhandling *Parody and the Praise of Folly*. Både Erasmus och satirgenren behandlas insiktsfullt i detta imponerande lärdomsverk.

Hugo Montgomery

Spill og brikker

Når man blir tilbudt tyvegods, blir dette av og til foregitt å være «falt av en lastebil». De to små gjenstandene som danner utgangspunkt for denne artikkelen, er faktisk falt av en lastebil, nærmere bestemt én som skulle fjerne jordmasser fra Forum Romanum i forbindelse med utgravningene i og rundt Juturna-kilden og Castor og Pollux-templet i 1980-årene (se *Klassisk Forum* 1988:2, s. 41-56).

Det var ikke første gang det ble foretatt utgravinger i dette området. Faktisk viste det seg at ikke bare toppjorden, men lagene helt ned til bunns ofte inneholdt materiale som var utgravd av den kjente italienske arkeologen Giacomo Boni tidlig på 1900-tallet. Boni frila de arkitektoniske strukturene, som delvis ble fotografert, men mesteparten av det han fant, grov han ned igjen, ifølge en samtidig kilde fordi stratigrafien alt var ødelagt – noen andre hadde vært på stedet før ham. Ettersom man hadde drevet systematiske rovgravinger på Forum siden 1500-tallet, er slike skuffelser uunngåelige for arkeolo-

ger som vil grave der (Castor og Pollux-templets skandinaviske utgravere klarte faktisk å finne noen få områder som var uberørte av Boni og hans forgjengere, men det er en annen historie).

Lastebilen som fjernet jordmassene, tok med seg litt av hvert av funn også, hovedsakelig skår av brukskeramikk og annet som var vanskelig å datere uten stratigrafisk kontekst. Siden jorden var endevennt både én og to ganger, hadde gjenstandene i den mistet sin dateringsverdi, og noen monetær verdi hadde de heller ikke. Forum-administrasjonen sendte dem rett på søppeldyngen sammen med jorden, men det hendte at vi plukket opp potteskår og annet som ble liggende igjen for å ha dem som souvenirer.

På fig. 1 ser vi noe som kan ligne et lyst potteskår, men det er for regelmessig til å være avslått på vanlig måte. Noen har åpenbart tatt et skår og bearbeidet det så det har fått en tilnærmet rund eller snarere oval form. Lengde og bredde er 3,8x3,3 cm, og tykkelsen er 0,8 cm. Av dreispor ser vi at skåret stammer fra en gjenstand som var dreiet på skive. Godset er lyst rødlig, og utsiden er dekket av en gulhvit begitning mens innsiden har beholdt den brente leirens naturlige farge.

Ut fra godsets tykkelse og farge samt begitningen kan vi slutte at skåret stammer fra en amfora, en stor beholder som ble brukt til transport av flytende varer, særlig vin og olje. Disse amforaene var i alminnelighet engangsemballasje og ble kastet når innholdet var helt over i andre kar eller flasker. Den såkalte Monte Testaccio i Roma, som ligger nær den

antikke Tiber-havnen, er en kunstig høyde bestående av knuste amforaer. Det er altså ingen mangel på amforaskår i Roma eller middelhavsområdet ellers, og en god del hele amforaer er blitt funnet i tidens løp, særlig i forbindelse med skipsvrak. Ut fra dette materialet har man laget egne typologier på transportamforaer. Studiet av dem er en egen disiplin som har spesiell verdi for kunnskapen om antikke handelsforbindelser.

Ifølge ekspertisen kan vårt beskjedne skår stamme fra en amfora som ble produsert på den italiske halvøy i det første årh. f. Kr., men selve bearbeidelsen kan naturligvis ha funnet sted senere. Gamle amfora-skår må folk ha sparket i hvor de gikk og stod, i hvert fall når de beveget seg i havneområdene eller andre steder hvor varer ble lastet, losset og lagret.

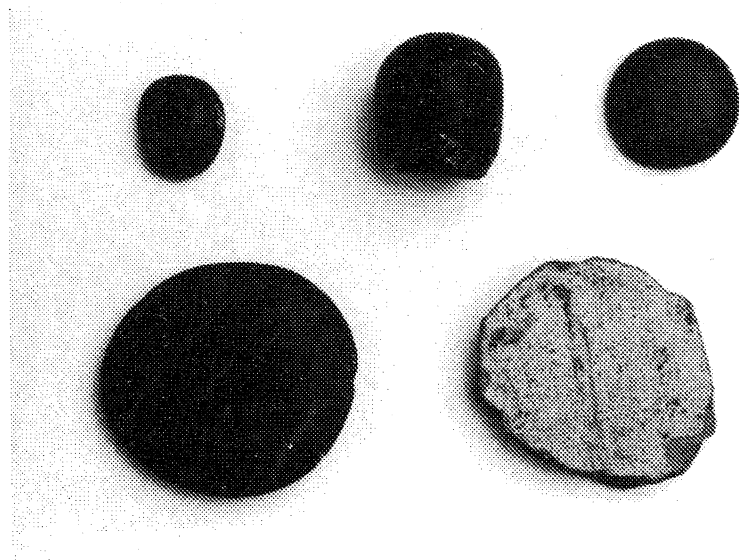

Fig. 1) Spillebrikker i glass, keramikk og sten i norsk eie.

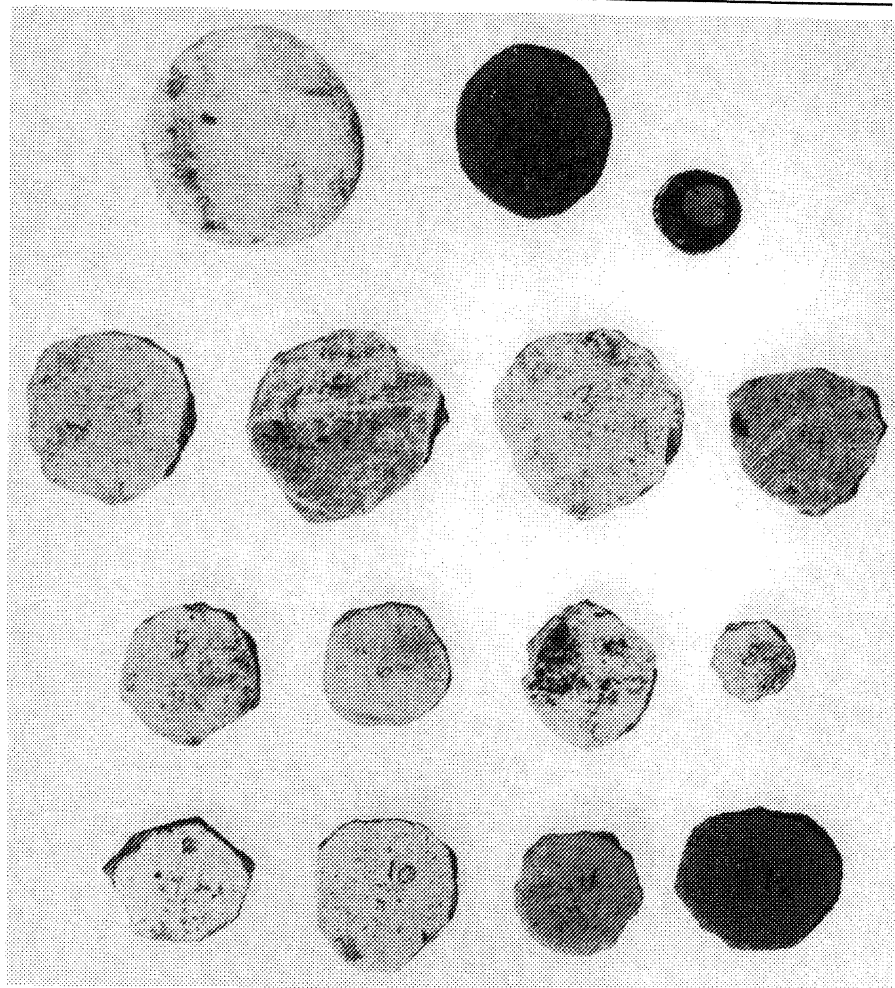

Fig. 2) Spillebrikker i keramikk og marmor funnet under utgravingen av Castor og Pollux-templet på Forum Romanum.

Hensikten med å bearbeide et keramikk-skår på denne måten var å få en gratis spillebrikke. En brikke gjør intet spill, men man har funnet så mange av disse primitive brikkene i kontekst at det ikke er tvil om hva de har vært brukt til. Under den skandinaviske Castor og Pollux-utgravingen kom det for dagen diverse spillebrikker laget av potteskår (fig. 2).

De fleste stammer fra transport-amforer, men til høyre i øverste rekke sees en liten spillebrikke laget av svartglasert keramikk fra 6.-5. årh. f. Kr. Den er funnet i et tidlig stratum i en sjakt i templets podium. Størsteparten av spillebrikkene kommer fra vaser eller beholdere dekket av glasur eller begitning på den ene siden, og det gjør at man kan få

tofargede brikker. Hvis to personer spilte, kunne den ene snu brikkene med den lyse siden opp mens den andre valgte den mørkere siden, og slik kunne de holde brikkene sine fra hverandre.

Lastebil-funn nr. 2 (fig. 1) er antagelig også en spillebrikke, men her kan man ikke være helt sikker. Den består av en liten, flattrykt kule av mørkeblått glass med en diameter på 1,7 cm og en tykkelse på 0,6 cm. Slike små glassgjenstander kunne brukes til forskjellige formål. Ett var å innfatte dem i ringer eller andre smykker for at de skulle illudere lapis lazuli og andre kostbare stener. Et annet var å bruke dem som pynt på møbler. Også da var de innfattet i metall, som igjen var festet til møbelet i en slags ormolu-teknikk. Også vegger og søyler kunne dekoreres på denne måten. Vegg-malerier fra Pompeii og andre steder imiterer slike kostbarheter, og vi har fysiske rester av dem også. I de såkalte Horti Lamiani på Esquilinen i Roma ble det i forrige århundre funnet diverse elementer av metall, noen utformet som planteornamenter og andre som tradisjonelle arkitektoniske dekorasjoner (eggstav, perlestav o.s.v.). Metallet dannet innfatningen om kostbare stener som bergkrystall, lapis lazuli, agat og ametyst, og her har vi utvilsomt å gjøre med møbel- og/eller veggdekorasjoner. Horti Lamiani var keiserlig eiendom, så funnene herfra var naturlig nok særlig lukseriøse og kostbare, men skulle det være mindre fint, kunne hel- og halvedelstenene erstattes av glasspasta. I et malt hvelv fra Neros Domus Transitoria på Palatinen er motivene innrammet av en serie små flattrykte kuler av glass.

Den lille glassgjenstanden fra lastebilen kan altså ha vært brukt til mangt, og funksjonen som spillebrikke er like sannsynlig som de andre mulighetene jeg har nevnt. Castor og Pollux-utgravningen har bragt for dagen flere glasspasta-kuler av samme type, hvorav noen temmelig sikkert har vært brukt som spillebrikker idet de er funnet under gulvet til en barbersalong som var innredet i én av tabernaene i templets podium (se *Klassisk Forum* 1988:2, s. 52-53). Barbersalonger var blant de stedene hvor man spilte mye, for kundene trengte noe å fordrive tiden med mens de ventet på tur.

Små spillebrikker av glass har man funnet mange av i antikke graver (over 800 i én enkelt grav har man belegg for), og når det er snakk om hele sett, opererte man med to farger: svarte eller mørkeblå brikker kontra hvite var det mest vanlige, men man finner andre kombinasjoner også. Det er synd at *Klassisk Forum* ikke trykker fargebilder, for fig. 1 viser i tillegg til den mørkeblå spillebrikken én i en vakker grønnfarge, også den av glass (diam. 1,5 cm, tyk. 0,6 cm).

Da jeg begynte å interessere meg for spillebrikker og terninger, kjøpte jeg dem opp mer systematisk. De fleste kommer fra en auksjonsforretning i København. Sammen med endel glassperler og andre småtterier var de tilbudt under ett auksjonsnummer, og de lå igjen i forretningen etter auksjonen da de ikke hadde fått noe akseptabelt bud.

Antikviteter er tollfrie, men momsbelagte, og auksjonsfirmaet mente at jeg ville spare noen kroner på å betale moms i

Norge. Utstyrt med de nødvendige papirer gikk jeg derfor av danskebåten og inn i rød sone på tollboden. Her ble jeg belært om at moms var det minst viktige av alt, så jeg måtte vente til de andre passasjerene var blitt ekspedert.

Der stod jeg da og så på mens diverse ærlige passasjerer betalte for alkoholvarer utover kvoten mens noen mindre ærlige ble tatt for smugling. Etter dette oppbudet av tollere og syndere ble det endelig min tur. Tollereren telte omhyggelig opp glassperlene mens han betraktet meg med en mine som om jeg var en innfødt som var blitt lurt av en smart oppdagelsesreisende, hvorefter han utbrøt: «Det har vel affeksjonsverdi detta, da?».

De fleste antikke spillebrikker er nokså enkle i formen i motsetning til de senere sjakkbrikker, f.eks. Ofte er de i form av flattrukte kuler eller runde skiver. De billigste brikkene er laget av potteskår eller sten. På fig. 1 ser vi en rund, mørk sten (diam. 4,2 cm, tyk. 0,9 cm) som er slipt av elvestrømmer eller havets bølger. Det er én jeg har funnet, og siden den ikke har noen sikker kontekst, er det uvisst om den ble brukt som spillebrikke, men en slik funksjon er fullt mulig. I en romersk grav i Brindisi fant man ikke mindre enn 256 spillebrikker av sten, dels natursten og dels tilhugget marmor. Sistnevnte type var hugget ut av marmorfliser, sikkert slike som var skadet og skulle kasseres. På fig. 2 ser vi øverst til venstre en tilhugget marmorbrikke fra Castor og Polluxutgravningen. De naturlig runde stenene slapp man å gjøre noe med, men det må ha medført et visst arbeid å spore dem opp, særlig hvis man skulle ha et sett av

noenlunde lik størrelse og i lyse og mørke farger.

Den siste spillebrikken på fig. 1 har form av en sylinder som er avrundet øverst. Den er av mørkeblått glass og adskiller seg fra de øvrige ved at den er høy i forhold til sin diameter (h. 2,2 cm, diam. 2,0 cm). Denne spillebrikken har jeg fått i gave, og jeg vet derfor ikke noe om den bortsett fra at den kommer fra middelhavsområdet. I middelalderavdelingen til Universitetets Oldsaksamling er det utstilt en spillebrikke av lignende form, så det er godt mulig at mitt eksemplar også er å datere til middelalderen. Selv om spillebrikkenes form er nokså stabil, har den en tendens til å forandre seg i århundrenes løp.

I Oldsaksamlingen finnes det også utstilt mørke og lyse spillebrikker i glass av akkurat samme type som de romerske. Det dreier seg her om importgjenstander, og slike glassbrikker har man funnet ellers i Skandinavia også, spesielt i graver som kan dateres til slutten av det vi kaller romertid, d.v.s. 200-400 e. Kr. At spillebrikkene var populære, er ikke rart, for Tacitus forteller at germanerne var fullstendig spillegleale (Germania, 24,5-10).

Noe som forbauset Tacitus, var at germanerne tok spillet så alvorlig at de spilte i edru tilstand. Romerne spilte helst i kneiper eller i hjemlige selskaper med et godt (eller gjerne flere) glass vin. Når germanerne hadde spilt bort alt de eide, satte de inn sin egen person som innsats, og taperen ble vinnerens slave. I alminnelighet oppfattet vinneren dette som så pinlig at han kvittet seg med sin

«gevinst» ved å selge ham til en annen. Det er vanskelig å si om og hvor meget Tacitus overdriver, men de mange terninger og spillebrikker funnet i germaniske graver gir ham i hvert fall rett i at spill må ha vært utbredt. I tillegg til de importerte (og sikkert dyre) glassbrikkene brukte germanerne akkurat som grekerne og romerne tilskårne potteskår, og vi finner også brikker av ben og rav. Akkurat som germanerne innførte glassbrikker fra Syd-Europa, importerte romerne rav eller ferdiglagete ravbrikker fra Nord-Europa. Disse brikkene var kostbare og er derfor langt mer sjeldne i romerske kontekster enn i de germanske.

Man kunne egentlig bruke nesten hva som helst til spillebrikker. For mange år siden viste norsk fjernsyn en indisk film som het «Sjakkspillerne». Den handlet om to venner som var fullstendig oppslukt av sjakk, og som til stadighet møttes i hverandres hjem for å spille. Konen til den ene ble så sjalu at hun gjemte mannens sjakkbrikker før vennen kom på besøk. Noen tid senere kikket hun ut gjennom en sprekk i et forheng for å se hva de nå tok seg til. Det viste seg at de stadig spilte sjakk, men de hadde funnet frem forskjellige frukter og grønnsaker som de brukte som brikker.

Dette kunne man sikkert gjøre i et knipetak – eksempelvis er det godt tenkelig at folk spilte med brune og hvite bønner hvis de manglet lyse og mørke spillebrikker, eller de kan ha brukt forskjellige typer nøtter (romerske barn «kastet på stikka» med slike). Denslags improviserte spillebrikker er forsvunnet for alltid, men vi vet at folk til alle tider har spilt med ting

de fant i dyre- og planteriket. I bladet «Vi over 60» fortalte en eldre dame en gang at i hennes barndom kastet guttene på stikka med kutenner. Den amerikanske arkeologen James Russell, som har publisert funn fra tidligbyzantinske hus i Anemurium i det sydlige Lilleasia, har antydnet at rygg-hvirvler fra fisk, som kom for dagen i flere av husene, kan ha vært brukt som spillebrikker (J. Russell, *The Archaeological Context of Magic in the Early Byzantine Period*, i H. Maguire (red.), *Byzantine Magic*, Washington D.C. 1995, s. 3550, særlig s. 47). Selv har jeg deltatt i utgravingen i Trondheim hvor vi fant mengdevis av rygg-hvirvler fra fisk, men vi regnet dem ikke som annet enn avfall. Imidlertid så jeg nylig i et museum i Tunis en fiske-rygg-hvirvel som var gjennomboet for å kunne tres på en tråd eller snor i likhet med de såkalte atragaler (håndrotsben fra småfe), som beviselig ble brukt som spillebrikker. Kanskje også rygg-hvirvlene fra fisk ble brukt til et slikt formål, i hvert fall visse steder i middelhavsområdet.

Blant «spillebrikker som ikke er spillebrikker» bør vi nevne mynter. Da de har en aders og en revers, kan man lett få to sett ut av dem ved å la det ene settet ha adersen øverst, det andre reversen. I noen tilfelle nøyde man seg ikke med dette, men man filte bort den ene siden. Bare når myntene er ødelagt på denne måten, kan man med sikkerhet si at de har vært i bruk som spillebrikker. Folk ønsket tydeligvis å ha et permanent sett brikker som bare var deres. I dette ligger det antagelig noe magisk, idet man mente at noen brikker var spesielt heldige, og hvis det dreide seg om mynter, var det best å ødelegge dem som betalingsmiddel så

man ikke uforvarende kom til å gi dem fra seg. De myntene som er «skamfert» på dette viset er som regel billige kobbermynter hvis verdi antagelig ikke oversteg verdien av en skikkelig utført spillebrikke.

I «Satyricon» forteller Petronius oss at parvenyen Trimalchio brukte gull- og sølvmynter som spillebrikker («Satyricon», 33). Dessverre sier ikke Petronius om Trimalchio hadde latt file bort den ene siden av myntene, men ut fra det vi ellers hører om denne mannen., ville det passe med hans karakter om han på den måten kunne vise at han bokstavelig talt ikke vørte penger. Vi får også høre at Trimalchio hadde en terning av bergkrystall.

Det finnes endel spillebrikker som har det til felles med mynter at de har et motiv på det ene siden. Slike brikker har form av runde benskiver. Den glatte undersiden har et siffer innrisset. I alminnelighet ligger nummerne mellom 1 og 15, men man ser somme tider høyere tall. I eldre – og tildels nyere litteratur blir disse benbrikkene av og til omtalt som teaterbilletter, kanskje fordi noen av dem bærer bildet og/eller navnet på kjente dramatikere som Aischylos og Menander. Imidlertid tyder funnkontekstene på at de er spillebrikker. I 1903 ble det på Krim, hvor det fantes greske kolonier, funnet en barnegrav der avdøde hadde med seg en boks inneholdende 15 runde benskiver med forskjellige motiver samt innrissede tall. Det er usannsynlig at man skulle sende teaterbilletter med til det hinsidige; derimot finner man ofte i barnegraver gjenstander som har med spill og lek å gjøre, så man kan nok regne med at slike runde brikker ble brukt i spill.

Flere av brikkene har topografiske motiver knyttet til Egypt, særlig Aleksandria. og det er mulig at de ble brukt i et spill som hadde sin opprinnelse i denne delen av den hellenistiske verden. Vi finner også henspillinger på medlemmer av det ptolemeiske herskerhus som dronning Berenike, og som nevnt navn på kjente forfattere. Fig. 3 viser tre spillebrikker fra over- og undersiden. Den øverste har bildet av en bygning, og på undersiden kan man skimte tallet 3 og navnet «Eleusinium». Et kompleks ved dette navn fantes i Aleksandria. På brikke nr. 2 sees noe som ligner den halvsirkelformede delen av teatret hvor tilskuerne satt, den som vi kaller «cavea» når vi snakker om det antikke teater, og på undersiden står «hemikyklia»: «de halvsirkelformede (plasesene)». Over og under ordet er tallet 11 risset inn på henholdsvis latin og gresk. Den nederste spillebrikken gir også teaterassosiasjoner idet oversiden viser noe som kan minne om teaterkulisser, og på undersiden finner vi navnet Aischylos sammen med tallet 12.

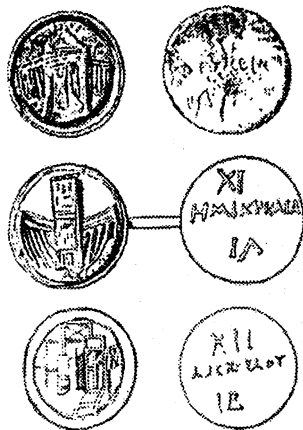

Fig. 3) Spillebrikker i ben, muligens fra et spill som var utviklet i Aleksandria i Egypt.

Det er også bevart spillebrikker med navn på berømte romere. «Livia», står det f.eks. på én i Nasjonalmuseet i Napoli. Noen av disse «kjendisene», som Livia og Aischylos, er personer som vi finner også i nåtidens historiebøker, mens andre, som skuespillere og idrettsstjerner, nød en mer flyktig gunst. Derfor ser vi også at navnene på spillebrikker forandrer seg. Det de har felles, er at de var berømte da spillebrikkene ble laget, og denne berømmelsen har åpenbart gjort dem til lykkebringende figurer som antagelig har styrket spillernes hell.

Vi har også runde spillebrikker som på oversiden har fremstilt en person eller bare en arm som strekker eller krummer fingrene på en bestemt måte. Fig. 4 viser en slik brikke, som er funnet i Roma. Disse fingertegnene utgjør et fast repertoar. De ble brukt i det såkalte morra-spillet, som man har spilt i Italia til denne dag. Det går ut på å strekke ut et tilfeldig antall fingre i raskt tempo samtidig som man roper ut det antall fingre man mener

Fig. 4) Spillebrikke i ben med mann som med fingrene viser tallet 15.

motparten strekker ut (eventuelt gjetter man summen av både sine egne og motpartens fingre). Morra-spill er meg bekjent aldri fremstilt i antikk billedkunst, enda det må ha vært vanlig, men tegnene forekommer i andre sammenhenger. I det syriske Rabbula-manuskriptet fra det 6. årh. ser man i illustrasjonen av Kristi korsfestelse hvordan soldatene som kaster lodd om hans kjortel, sitter rett under korset og gjør «fingertegn» for å vise hvor høy sum deres terninger har fått.

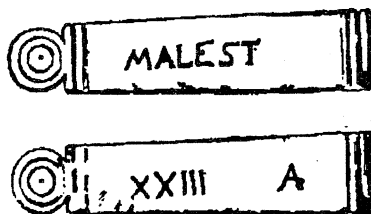

Fig. 5) Spillebrikke i ben med MAL(E)EST på den ene siden og tallet 23 på den andre.

En spesiell type spillebrikker av ben som man har funnet mange av i Vesuv-byene er i form av smale staver som ender i et rundt «hode» med hull i som man kan tre en snor igjennom. Da antikke drakter ikke hadde lommer, måtte man bære smågjenstander som spillebrikker i en pose eller tredd på en snor. De stavformede brikkene har på baksiden et tall (helt opp til 60 er funnet, men et antall på 15 eller 25 synes å ha vært det vanlige). På forsiden har de innrisset et ord som enten er positivt («felix», «benignus») eller negativt ladet («mal(e)est», «harpax», «ebriose»)(fig. 5). Det har vært foreslått at de nedsettende ordene skulle referere til dårlige kast, men det ser ikke

ut til at de utelukkende er forbundet med lave nummer, og dessuten er de negative ordene langt i flertall. Kanskje er det heller slik at de nedsettende epitetene skal verne mot det onde øye, for når man taler negativt om noe eller noen, unngår man misunnelsen, som er det onde øyets drivende kraft.

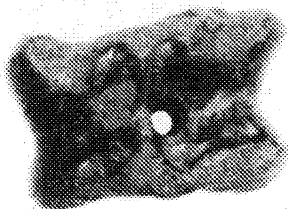

Fig. 6) Gjennomhullet astragal funnet under utgravingen av Castor og Pollux-templet på Forum Romanum.

De forskjellige typene av spillebrikker viser at det må ha vært en viss variasjon i spillene, men dessverre vet vi ikke hvilke brikker man brukte til hvilke spill. De brikkene vi er best informert om, er de såkalte astragaler, som tilhører «naturgjenstandene» idet de er håndrotsben fra dyr, hovedsakelig småfe. I likhet med de før omtalte ryggvirvlene fra fisk kan astragaler bare skilles fra kjøkkenavfall når de er funnet i bestemte sammenhenger (i graver, f. eks.), eller når de er gjennomboret for å tres på en snor. En slik

gjennomhullet astragal ble funnet under Castor og Pollux-utgravingen (Fig. 6).

Grekerne og romerne ettergjorde astragalene i andre materialer. Av de to på fig. 7, som stammer fra Lilleasia, er den ene av glass og den andre av terrakotta. Det ble også laget astragaler av rav, bergkrystall og forskjellige kostbare stensorter samt av metall – til og med av gull. Ifølge Suetonius (Tiberius, 14,3) skulle Tiberius ha kastet gull-astragaler i en kilde nær Padova i forbindelse med en orakel-spådom. De kunstige astragalene er som regel mindre enn de naturlige (de to på fig. 7 er omkring 2 cm lange). Da kunne man lettere spille med flere astragaler av gangen, og ved å masseprodusere astragalene fikk man også eksemplarer av identisk vekt og størrelse.

Astragaler ble spilt med på forskjellig måte. Dels kastet man flere (som regel 5) opp i luften og fanget opp så mange som mulig på håndbaken. Dette ligner en lek jeg husker fra min egen barndom. «Så mye hadde jeg, så mye gav jeg bort, så mye fikk jeg igjen», kalte vi den, men vi

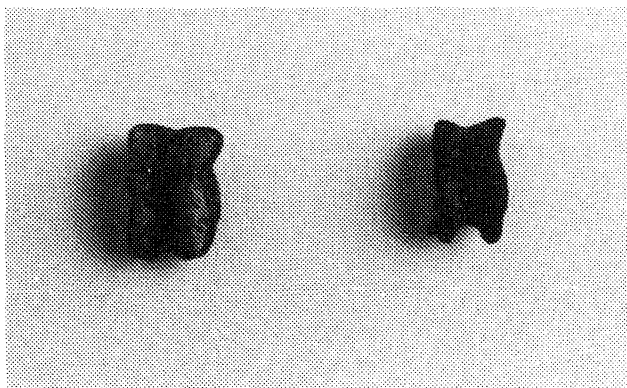

Fig. 7) To astragaler i glass og keramikk i norsk eie.

Fig. 8) To piker som spiller astragal, romersk relieffdekorert keramikkbolle.

brukte småsten og sand, i stedet for astragaler. En annen antikk lek var en form av å «kaste på stikka» hvor man kastet astragaler inn i en sirkel som var tegnet på bakken. Disse spillene var typiske barneleker, og at de var populære, ser vi av at astragaler hyppig finnes i barnegraver. Også i litteratur og billedkunst ble astragaler forbundet med harmløse spill yndet av kvinner og barn: fig. 8 viser en romersk keramikkbolle dekket med relieffer som fremstiller astragalspillende unge piker.

Men astragaler ble også brukt som terninger, og da ble de knyttet til hasardspill. I motsetning til en terning, som har 6 like sider, er astragalen slik formet at det kreves dyktighet for å få den til å falle rett. Den er rektangulær med to bredere og to smalere langsider og to rundede kortsider. De to sistnevnte kunne man ikke bruke, for det er umulig å få astragalen til

å balansere på dem. I praksis hadde man 4 sider man kunne benytte.

Den siden som astragalen lettest landet på, hadde verdien 1 og ble kalt «hunden» eller «gribben». Deretter fulgte verdi 3, verdi 4 og verdi 6. Den høyeste verdien ble gitt til den ene smalsiden, som er lett konveks slik at det er vanskelig å få, astragalen til å ligge på den. I alminnelighet kastet man 4 astragaler om gangen, og kastene hadde egne navn. «Venus-kastet» var det beste man kunne oppnå, da landet alle 4 astragalene på forskjellig side.

Akkurat som i spillebrikkenes tilfelle finner vi berømte personers navn knyttet til kastene. Gode kast het f.eks. «Aleksander», «Dareios» (det er her tale om Dareios den Store, ikke den Dareios som var Aleksanders motstander), «Berenikes lodd» eller «Euripides». Deter verd å

merke seg at flere av disse personene finnes på kontorniat, de senantikke «lykkemyntene» jeg har omtalt i et tidligere nummer av *Klassisk Forum* (1995:1, s. 9-30). Igjen er det deres berømmelse som gjøre dem lykkebringende og assosierer dem med heldige kast.

Astragaler ble også brukt i religiøse sammenhenger for å få orakelsvar (jfr. Suetonius-sitatet nevnt ovenfor), og skikken med, å kaste astragaler har antagelig en religiøs opprinnelse idet man kastet offerdyrenes knokler og tok varsler etter hvordan de falt. Også terninger ble brukt i spådomssammenhenger, men sjeldnere, da de hadde mer verdslige assosiasjoner. Etterhvert blir astragalenes religiøse kontekst også mer uklar, og astragalspill blir bare en annen form for terningspill.

Den minste av de to bronseterningene (1x1x1 cm) på fig. 9 er spesiell idet den er

en blanding av terning og astragal rent funksjonelt. I likhet med endel astragaler den gjennomhullet så man kan tre en tråd gjennom den, og de to sidene med hull er uten punkter slik at den som en astragal bare har fire verdier. Tre av disse verdiene, 6, 4 og 3, er de samme som for astragalens vedkommende, men den laveste verdien er 2, ikke 1. Terningen må ha vært brukt som en astragal med den forskjell at siden de fire sidene er like, vil den ha like lett for å falle ned på alle fire sider.

Enda merkeligere er den større bronseterningen (1,4x1,4x1,4 cm) på fig. 9. Av dens seks sider har fem tre punkter, den siste fire. Denne terningen ble åpenbart benyttet i et spill hvor man bare opererte med treere og firere. En gang jeg viste terningen frem til studentene, var det én som koblet den sammen med et vase-maleri av den athenske kunstneren Exekias som jeg hadde vist på lysbilde

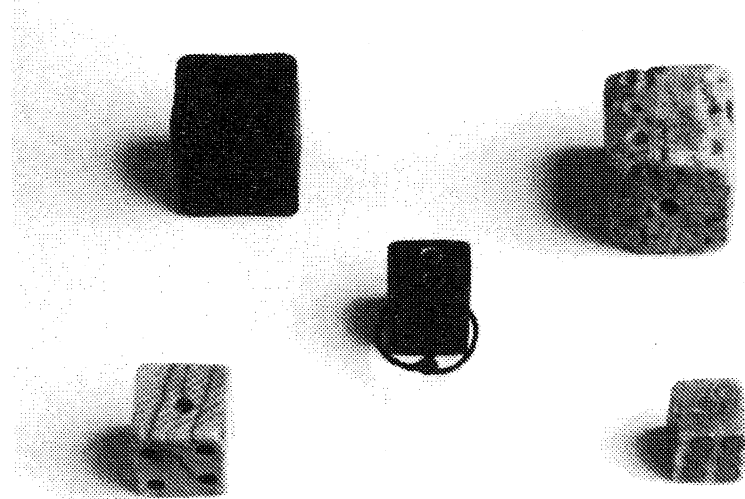

Fig. 9) Terninger i sten, bronse og ben i norsk eie.

like før. Maleriet, som er fra ca. 540 f. Kr., viser de to homeriske heltene Aias og Achilles som spiller brettspill. Ikke bare navnene, men også deres konversasjon, er skrevet på vasen: «tre», sier den ene, «fire» den andre. Det hadde vært morsomt om Aias og Achilles virkelig spilte et slikt «tre-fire-spill», men det lar seg dessverre ikke bevise.

Den største terningen på fig. 9 er av sten og tilnærmet kubisk i formen (1,9x1,4x1,4 cm). Både antikke og moderne terninger pleier å ha tallverdiene slik plasert at to og to motstående sider tilsammen gir 7, altså 6:1, 5:2 og 4:3. På stenteringen sitter imidlertid punktene etter følgende mønstre: 6:5, 4:1 og 3:2. Da 6 og 5 er plassert på den lengste siden, har denne terningen en tendens til å få opp høye tall når den kastes. Kan dette være grunnen til punktenes uvanlige plassering?

De to siste terningene på fig. 9 danner rene kuber (1x1x1 cm og 0,8x0,8x0,8 cm) og har punktene satt slik vi er vant til å se dem. Den minste terningen har forøvrig ikke fordypninger, men konsentriske sirkler rundt et ørlite punkt. Dette var det mest vanlige for romerske terninger. Vanlig er det også at antikke benteringer er små; det må de være hvis de skal lages i ett stykke. Bortsett fra ribbena er de fleste ben hule og fylt med brusk eller marg. I større terninger laget av margben oppstår et hulrom i midten som må plugges med en bensylinder, og det gav god anledning til å snyte. Man kunne i terningens indre plasere en liten bit bly slik at terningen ble tyngst ved den siden som hadde l, og når man kastet, var det store sjanser for at terningen ville bli liggende på 1-siden

med 6 opp. Det var også mulig å manipulere terningene på andre måter når man ristet dem i sine hule hender og kastet dem. For å unngå fusk pleide man å riste terningene i et beger (fritillus), noe man gjør i våre dager også, eller man lot dem rulle ned i et lite tårn hvor de falt ut i bunnen.

På en romersk kalender fra år 354 e. Kr. kjent gjennom senere kopier viser måneden desember blant annet et bord hvor det står et slikt tårn (turricula) med to terninger ved siden (fig. 10). Illustrasjonen henspiller på at i desember, saturnaliemåneden, var hasardspill tillatt. Det var forbudt ellers i året, for det var ikke bare germanerne som spilte seg fra gård og grunn, romerne gjorde det også. Både voksne og barn, herrer og slaver spilte, men hvis en slave spilte bort mer enn det han selv eide, var hans herre ikke ansvarlig for den overskytende delen av gjelden. Barn og ubemidlede personer måtte nøye seg med å spille om nøtter.

Overgangen fra saturnaliene til den grå hverdag var vanskelig for mange. Martial (V,84,1-5) beskriver gutten som trist og lei må forlate sine nøtter for å gå tilbake til skolen, og i samme epigram har han en vignett om en mann som er blitt trukket ut av en ulovlig spillebule og står og parlamenterer med edilen. Det var denne embedsmannens oppgave å påse at ulovlig hasardspill ikke forekom.

I et annet epigram sier Martial følgende:

.... nec temet aedilem moto spectare fritillo
cum videat gelidos tam prope verna lacus
(XIV,1,3-4).

Linjene handler om en slave som ikke er redd for å riste sitt terningbeger i edilens påsyn (fordi det er saturnalia) selv om han ser «de kalde brønner» like i nærheten.

Hva er meningen med disse «gelidos.... lacus»? Ordet lacus betyr «dam», «inn-

sjø» eller «brønn», «sisterne». Jeg har brukt sistnevnte betydning fordi hele konteksten er urban, og det er derfor lite sannsynlig at slaven rister sitt terningbeger ved bredden av en innsjø. Det må være noe spesielt med de kalde brønner, som i likhet med edilen burde inngi frykt.

Fig. 10) Blad med desember måned fra en romersk kalender fra år 354 e.Kr., senere kopi i Vatikanet. På bordet t.v. sees to terninger og et lite tårn (turricula) som ble brukt som terningbeger.

I denne sammenhengen er det verdt å merke seg at det i en republikansk brønn foran rostraen (talerstolen) på Forum Romanum ble funnet ikke mindre enn 350 terninger, som nå er utstilt i Antiquario Forense, det lokale museet. Kan dette være konfiskert gods? Når edilen skulle stoppe ulovlig spill, må hans første skritt ha vært å frata synderne deres terninger, og det er vel ikke utenkelig at de i all offentlighet ble kastet i en brønn e.l. til skrekk og advarsel. Rostraen ville i så fall ha vært et passende sted, for menn som spilte ulovlig, risikerte å bli trukket for retten. Ikke bare terningspill, men også astragalspill og forskjellige typer brettspill var forbudt.

Som alltid var det slik at de små tyver ble hengt og de store fikk gå. Keiser Augustus, f. eks., elsket å spille, og han ble neppe plaget av nidkjære ediler selv om han spilte året rundt. Suetonius siterer flere brev hvor Augustus forteller om spill (Augustus, 71). Keiseren likte raske avgjørelser, og vi hører aldri at han spilte mer innviklede spill, han foretrakk veddemål, terningkast og mynt-og-kron (som på latin heter «capita aut navia» etter en type republikanske mynter som hadde et hode på aversen og en skipsstavn på reversen).

Claudius var så glad i å spille at han endog skrev en bok om terningspill. Spillelidenskap var ellers av det onde, og om diverse «slemme» keisere ble det sagt at de spilte både til hverdag og fest (Caligula, Domitian, Lucius Verus, Commodus). Om Caligula het det til og med at han spilte falsk (Suetonius, Caligula, 41).

Spillegalskapen tjener her til å sverte disse upopulære keisernes karakter ytterligere; det er noe som hører med til det lastefulle menneske i likhet med liderlighet, fråtseri o.s.v. At en forfatter som Suetonius er så omhyggelig med å nevne hvilke av de tolv keisere som var glade i å spille, er forresten neppe tilfeldig, for han skal selv ha skrevet en bok om barns spill og leker.

Spillebrikker og terninger er én ting, noe annet er de brettene som man spilte på. Det eldste spillebrett fra vår del av verden er funnet i Bulgaria og datert så tidlig som til det 5. årtusen f. Kr. Brettet er egentlig en blokk av leire med en høyde på 8,5 cm. Sidene er 14 cm lange, og den kvadratiske toppflaten er inndelt i 4x4 større halvkuleformede fordypninger og noen mindre mellom dem. Da man ofte finner innrissede spillebrett fra senere tider forsynt med tilsvarende fordypninger (såkalte skålgroper), har man ment at fordypningene i den bulgarske gjenstanden ble brukt til å legge spillebrikker i og at vi følgelig har et spillebrett for oss. Det kan naturligvis ikke bevises, men sikkert er det at spill er et svært gammelt fenomen i menneskehetens historie.

Spillebrett og -bord var i alminnelighet av lette materialer som tre. Trimalchios brett var av terpentintre, en kostbar, mørk tresort. I Norden har vi funnet bevart mer eller mindre fragmentariske spillebrett av tre, men i middelhavsområdet hvor dette materialet nesten alltid er gått til grunne, må vi nøye oss med å se på billedframstillinger av spillere med sine brett eller med spillebord imi-

tert i sten. Slike eksemplarer har man funnet i Asklepios-helligdommen i Epidauros, hvor de må ha tjent som tid-trøyte for ventende pasienter på samme måte som de gamle ukebladene på vår tids legekontorer. Også i Italia er det funnet spillebord i sten. De var for tunge til at man har kunnet bære dem med seg, så de har nok tilhørt det faste inventaret i et eller annet vertshus.

De vanligste spillebrettene er imidlertid de vi ser innrisset i gulver, trapper og fortauskanter, fortrinnsvis på offentlige steder hvor folk samlet seg. De som er lettest gjenkjennelige for vår tids mennesker, er inndelt i rutemønster som dam- eller sjakkbrett. Man har ment at disse brettene ble brukt i det såkalte latrunculis-pillet. Ordet latrunculus, som vi har bevart i det moderne italienske «ladrunculo» («tyv», «småkjeltring»), fikk alt i romersk tid en viss negativ valør, men opprinnelig betød det «leiesoldat». Spillet terminologi var da også militær. Brikkene

ble kalt «mandrae», «bellatores» og «milites», og kanskje hadde de som i sjakk forskjellig verdi. Ovid, som nevner latrunculis-pillet i «Tristia» (471-484), bruker uttrykket «discolor» om brikkene, så de var åpenbart i forskjellige farger med mindre dikteren da hentyder til brikker av mangefarget millefioriglass, som man har bevart endel eksemplere på.

Ovid omtaler også spill i sin bok om elskovskunsten (II,198-208). Han sier i den forbindelse at hvis man spiller med en dame man er interessert i, er det lurt å la henne vinne. Da blir hun mer vennlig stemt mot beileren, som gjennom tap i spill øker sine sjanser til å vinne i kjærlighet. Når man spiller latrunculis-pillet, bør man derfor la sin soldat bli beseiret av motstanderens brikker.

Et annet populært spill var det såkalte duodecim scripta eller «tolvpunkt-spillet», den antikke formen for backgammon. En gesimsblokk fra toppen av Cas-

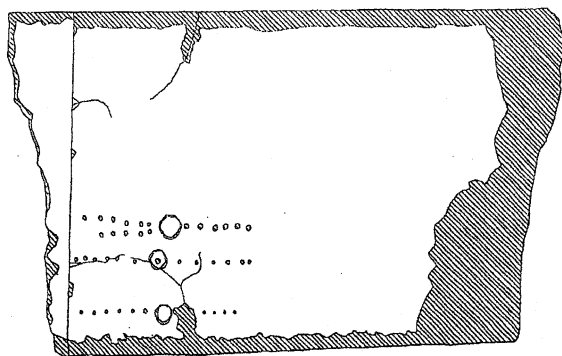

Fig. 11) Friseblokk fra Castor og Pollux-templets podium. Oversiden har innrisset et spillebrett for duodecim scripta-spillet.

tor og Pollux-templets podium har på overflaten risset inn tre linjer bestående av 6+6 punkter i form av små skålgroper med en sirkel midt i hver linje (fig. II). En av linjene, som ble litt mislykket, er laget om igjen. Et tilsvarende mønster finnes mellom to av frontsøylene til Mars Ultor-templet på Augustus' forum i Roma, og i oktober i år observerte jeg nok et eksempel mellom to frontsøylene på templet for den kapitolske trias i Thuburbo Maius i Tunisia. Blokken fra Castor og Pollux-templet hadde også en prominent plassering opprinnelig idet den ser ut til å ha

tilhørt én av de to risalittene som flankerte frontaltrappen.

Skålgrop-versjonen er selve urformen av duodecim scripta, men i en mer sofistikert type er punktene skiftet ut med bokstaver som danner ord. Et omhyggelig innrisset eksemplar fra forum i Timgad i det nåværende Algerie har f.eks. følgende ord-lyd (fig. 12):

VENARI	LAVARI
LUDERE	RIDERE
OCCEST	VIVERE

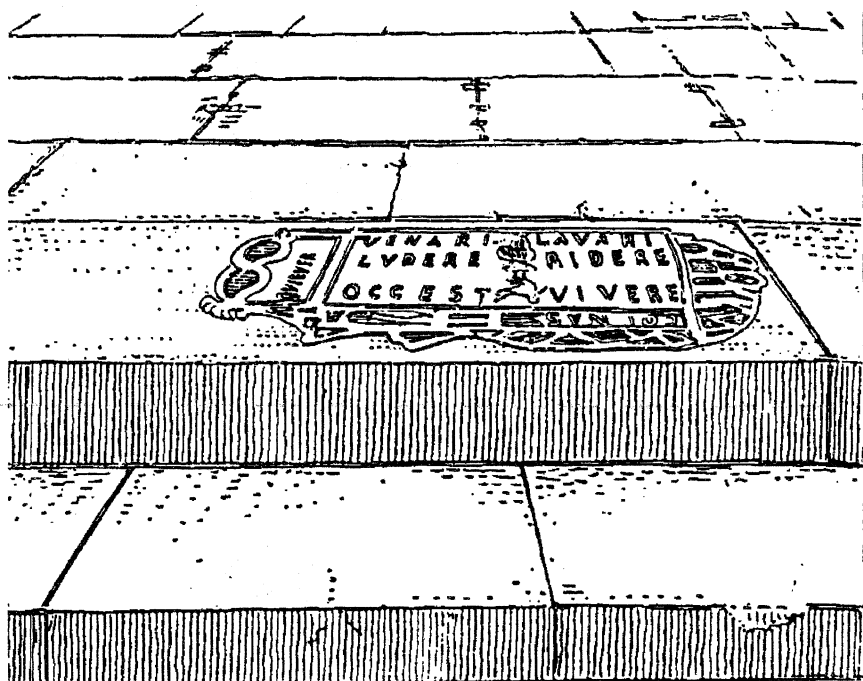

Fig. 12) Innrisset duodecim scripta-spillebrett med punktene erstattet av bokstaver.
Forum i Timgad i det nåværende Algerie.

Aller hyppigst finner man innrissede spillebrett i form av sirkler inndelt i felter av radiale linjer (fig. 13). De minner litt om de «bløtkakene» som forskere ynder å presentere når de skal vise statistikker, men på spillebrettene er «kakestykkene» som regel like store. Hver sirkel inneholder som oftest åtte felter, men man ser også fire eller mer uvanlige antall som syv. Hvilke spill man spilte på de sirkulære brettene, er usikkert. Noen har ment at brikkene ble flyttet langs de radiale linjene, men ettersom enkelte felt er forsynt med bokstaver, er det rimelig å tro at feltene i hvert fall i de tilfellene hadde forskjellig valør og at brikkene beveget seg fra felt til felt. Man kan heller ikke utelukke at den sirkulære typen spillebrett ble benyttet til forskjellige typer spill.

Fig. 13) To innrissede sirkulære spillebrett. Det med bokstaver er fra Sardes, det andre fra Philippi.

Store ansamlinger av sirkulære spillebrett har man funnet innrisset på toppen av krepis (trinnbygningen) til Apollon-templet i Didyma i Lilleasia. Dette kjempetemplet, et av de største i den greske verden, var berømt for sitt orakel og fikk mange besøkende. Templets spillebrett ble i 1996 publisert av O. Höckmann (Brettspiele im Didymeion, *Istanbuler Mitteilungen* 46, s. 251-262, pls. 44-47). Forfatteren er prehistoriker, hvilket neppe er tilfeldig, for med sin

bakgrunn er han vant til å studere små spor i stengrunnen eller jordsmonnet. De klassiske arkeologene har derimot bare betraktet templet som arkitektonisk monument og neglisjert de små innrissede figurene i stenenes overflate.

Siden man finner så mange innrissede spillebrett, mener Höckmann at de må ha vært laget med presteskapets velsigelse, og han foreslår at de kan ha vært brukt i forbindelse med avsigelsen av en slags «billig-orakler» i analogi med de før nevnte astragalarakler. Han forestiller seg dette øyensynlig slik at folk har kastet astragaler eller terninger inn på brettet, og at svaret var avhengig av hvilket felt de havnet i. Man må da ha fått en slags enkle «ja eller nei»-svar, mens mer kompliserte spørsmål og problemer har krevet svar fra prestene, som naturligvis tok seg betalt for dette.

At lodd og skjebne er to sider av samme sak, er historien om Jonas i hvalfiskens buk et godt eksempel på (Jonas, 1-2). Som kjent havnet jo profeten i denne ubehagelige situasjonen fordi skipet som han var ombord på, ble rammet av en storm. Sjøfolkene bestemte seg for å kaste lodd så de kunne få vite hvem som var skyld i uværet, med andre ord, det som for oss er en tilfeldighet, er for dem et guddommens fingerpek. Loddet falt på Jonas, som ved nærmere utspørring av sine skipskamerater ganske riktig viste seg å være den skyldige. Han ble kastet i havet, og straks stilnet stormen.

Også i våre dager kan man finne spor av denne koblingen av lodd og skjebne i form av de såkalte tarotkort. I eldre tid ble

de hovedsakelig brukt som spillkort, ser det ut til, mens de nå benyttes som spådomskort. Tarotkortene har en mengde motiver og svært kompliserte tolkningsmuligheter, mens de antikke spådomsspill synes å ha vært av en enklere karakter med mer entydige svar.

De fleste av de antikke innrissede spillebrettene hadde øyensynlig ingen orakelfunksjon, men var blott til lyst. Når vi vet at spill offisielt var tillatt bare i saturnaliemåneden, kan det undres at disse spillebrettene ligger rett i synet på folk og er så omhyggelig laget at de synes å ha hatt permanent karakter. Hvis man bare kunne spille én måned i året, hvorfor nøyde man seg ikke bare med å tegne spillebrett i sanden eller tegne dem på en marmoroverflate med en kullbit, f.eks.?

Jeg tror svaret er at man ikke bare spilte på disse brettene i desember, men ellers i året også, og at spillerne var folk av så lave sosiale kategorier at de ikke ble beskyldt for å spille om penger. Det at spillebrettene ligger på steder hvor mye folk er samlet gjør jo at man effektivt kan kontrollere spillerne, og samtidig har brettene hatt en viktig funksjon som sosial sikkerhetsventil. De ligger som regel i

eller ved offentlige bygninger som templer, basilikaer og rådsforsamlinger, hvor slaver ventet på sine herrer, klienter og kunder ventet på tur og dagdrivere ventet på at noe skulle skje. Misnøye, oppvigleri og politiske diskusjoner blant alle disse ventende menneskene kunne lett ført til ubehagelige situasjoner, og hva var da bedre enn å gi dem en form for harmløst tidtrøyte i form av spill? Jeg ser dette som en forlengelse av «brød og circus»-tanken, hvor man gir folk noe å ta seg til så de kan forholde seg rolige.

Spill var utvilsomt mer utbredt i antikken enn nåtildags, for dengang hadde man ikke annen moro enn den man laget selv. Siden mange antikke spill og leker har overlevd i mer eller mindre den samme form helt opp i vår tid, gir de oss en god anledning til å komme fortidenes mennesker inn på livet. For å kunne forstå Parthenons arkitektur eller en tale av Cicero trenger vi spesialkunnskaper, men når vi ser en antikk terning eller dukke, får vi en umiddelbar følelse av gjenkjennelse: dette er noe vi også kan ta del i; her er det en bro mellom fortiden og oss.

Siri Sande

Referat fra NKF's tur til Tunis

7/10 til 14/10 1997

Etter å ha ventet i 4 år, var vi endelig på farten igjen. Alle gledet seg, med tidligere vellykkede turer fortsatt i frisk erindring. Det skulle som kjent ha vært tur til Peleponnes i 1995, men av forskjellige grunner måtte den avlyses.

Takket være arrangementskomiteens utrettelige arbeid, skulle nå 30 stk. forventningsfulle klassikere og «amatørarkeologer» på ekskursjon til Tunis, med Siri Sande som vår guide «udi det klassiske».

Avreise tirsdag 7/10 kl. 7.00 fra et høst-surt Gardermoen i regn og mørke med ankomst til et sommervarmt Monastir kl. 1330. Vi ble møtt av vår svenske Startour-guide Ingrid From Zidi, som skulle vise seg å bli et meget hyggelig bekjentskap. Da det hadde vært regnstorm i Sousse natten før vi kom, var en del av rommene vi skulle ha hatt på hotell Samara ubeboelige, så vi ble innkvartert på hotell Rym. Ettermiddagen ble brukt til bading i deilige Middelhavet, sole på stranden, samt spise lunch. Kvelden bød på informasjonsmøte med Ingrid og det første møte med tunisiske vin.

Onsdag 8/10

Vi startet vår rundreise med å kjøre fra Sousse til Tunis. Dette var verdens eldste vei, bygget av romerne. Ferdig 70 e.Kr.,

men er opprinnelig mye eldre enn det. Vi kunne lene oss tilbake i setene og nyte Ingrid's behagelige informasjon om det historiske Tunis. Om Augustus som den første som systematisk bygget veier med skyss-stasjoner ved bruk av slaver og soldater. Om Hannibal, som hastet nordover på denne veien fra Sousse til Kartago, etter å ha seilt over fra Italia for å komme sine landsmenn til unnsetning mot den romerske flåten som lå og truet byen. Han ble slått og det romerske hegemoni begynner. Romerne gjorde forøvrig kort prosess med Kartago det ble knapt sten tilbake på sten og salt ble strødd i plogfurene for å hindre ny punisk bosetning. Og Cæsar som marsjerte opp denne veien for å slå ned et opprør og som beslutter å bygge Kartago opp igjen. Antikkens folk kunne under gode forhold, reise opptil 14 km om dagen på disse veiene.

Etter denne historiske beretning om veien vi kjørte på, fikk vi høre om brukere av veien i mer moderne tid, nemlig Montgomery og Rommel under Ørkenkrigen i 2.verdenskrig. Her sto blodige slag med store tap på begge sider. Vi besøkte den engelske og franske æresgravplass, begge vakkert stelt med blomster og hekker. Interessant å se hvilken forskjellig stil gravplassene var holdt i.

Ferden gikk videre. Vi skulle nå opp til Zaghouan med vanntemplet. Der oppe i fjellet, bygget romerne under Hadrian et stort tempel over en vannrik kilde. Tempel-
 let var hestekoformet med 12 nisjer i muren, sannsynligvis for statuer av keise-
 re eller guder og vann-nymfer. Tempel-
 ruinene med fjelltoppene og solen i bak-
 grunnen, gjorde et uutslettelig inntrykk.
 Via en akvedukt, 132 km lang, ble vannet
 ført opp til Kartago. På det flate sletteland-
 et hadde de dyktige romerske ingeniøre-
 ne gitt den et fall på 3 mm pr. 100 m. Det
 var nok, vannet rant. Vi kunne flere steder
 på veien opp til Kartago se rester av
 akvedukten, bygget av kvaderstensblok-
 ker i ytterveggene og grov fyllmasse i
 midten. Selve vannrøret gikk på toppen,
 kledd med bly.

Mens vi fullførte reisen opp til Tunis-
 Kartago, fortalte Ingrid om de 12 punkter
 i Tunis' historie.

Kapsienerne er det første folk man kjen-
 ner til som befolket Tunis. De holdt til i
 Syd-Tunis ved den store saltsjøen, for 6-
 3 000 år siden.

Etter Kapsiernerne kommer berberne, som
 befolket hele Nordafrika. Berbernes kul-
 tur får en brå slutt, da fönikierne gjør sitt
 inntog ca. 1200 f.Kr.

Fönikierne behersket Tunis i 1000 år og
 var fremragende sjøfolk og jordbru-
 kere.

I 146 f.Kr. var imidlertid deres tid over
 med romernes endelige seier i den 3.
 puniske krig. Kartago ble gjort til ho-
 vedstad i provinsen Afrika. Romernes
 tid varte til 439 e.Kr. da kommer van-
 dalene.

De har makten i 100 år og blir etterfulgt av
 bysantinerne som innførte kristendom-
 men. Etter 100 år blir den kristne kultur
 fortrent av Islam ca. 640. Det arabiske
 språk foretrekker berberisk, gresk og latin.

1492 viser slutten på den islamske tid.
 Sjørøvere, med brødrene Barbarossa i
 spissen erobrer makten.

Spanierne ved keiser Karl 5 tar så landet,
 og holder det i 40 år.

Tyrkerne overtar og hersker i 300 år. Som
 statsoverhode regjerer beyen som en
 slags visekonge.

På 1800-tallet gjør franskmennene Tunis
 til protektorat og sitter inntil 1956 da
 landet blir fritt under president Bour-
 guiba.

Vi nærmet oss Tunis, og kunne stadig se
 rester av akvedukten. Man kunne undres
 over hvor det meste av den var blitt av,
 men her som overalt ellers, har folk be-
 nyttet gamle byggverk som steinbrudd for
 gjenbruk av materialene.

Fönikierne, som det sjøfarende folk de
 var, foretrakk å legge sine byer ved van-

net, helst ute på en halvøy. Dette ga adgang til havner samtidig som det gjorde forsvaret enklere. Citadellet Byrsa ligger på halvøyens topp, 130 over havet, nå med den franske basilikaen på toppen. Her var det fönikierne og siden romerne anla sin by.

Legenden forteller at dronning Dido landet her, etter å ha flyktet fra sitt hjemlands Tyr. Hun får av den lokale høvding kjøpe land så stort som utbredelsen av en oksehud. Dido får snittet opp oksehuden i tynne strimler, og ved å skjære disse får hun et område som tilsvarte den tids Kartago. Her bygget hun sin borg og herfra var det hun så Aeneas lure seg avgårde for å grunnlegge Roma, men det er en annen historie.

Oppe på Byrsa kunne vi nå betrakte den romerske byen. Den var bygget direkte på ruinene av den puniske, noe vi enkelte steder kunne se. De romerske bygningene var bygget i opus africanus, dvs. lange kvaderstener satt opp ned i de kvadratiske stener. Dette skulle gi større stabilitet. Det hele ble dekket med stukk.

Romersk Kartago var en by som i sin glanstid hadde rundt 500000 innbyggere. Den var den tredje største byen i riket etter Roma og Alexandria. Ruinene bar preg av det, med praktfulle patrisiervillaer, hvor fortsatt flotte mosaikker kunne beundres.

Oppe ved kirken, står statuen av Ludvig den Hellige. Han døde her i Kartago, under sitt tredje korstog til Jerusalem. For å kunne bevare liket før det kunne begraves i Paris, ble det kokt i vin. Den kokte kroppen ble så ført nordover, mens vinen og det som ellers måtte være i den, ble

begravet oppe på Byrsa. Frankrike bygget i forrige århundre den store katedralen ved graven.

Kartago museums flotte eksempler på tunisisk og romersk kunst, så som byster, skulpturer og mosaikker. 2 puniske sarkofager med liggende figur på lokket må nevnes spesielt. Utenfor museet kunne man av gateselgere få kjøpe billige «ekte» puniske og romerske mynter. Noen kunne for såvidt være ekte, disse selgerne graver på egen hånd og kan slumpe til å finne noe. Men det er stor sjanse til å bli lurt.

På vei til bussen, passerte vi de store cisternene i Malga, hvor vannet fra akvedukten ble magasinert før det ble distribuert utover byen.

Så var det lunch, magen hadde sagt i fra for lenge siden. Deretter på'n igjen. Vi skulle nå til Tofeet med det puniske Baal-Hammon og Tanit-templet. På veien passerte vi de to puniske havner. En militær med sirkulær form og en kommersiell med rektangulær form.

Av templet var ikke mye å se bortsett noen murer. Men vi så steler, de fleste med Tanitsymbol. Det var her man under utgravningene fant de mange barnesarkofager som man mener stammer fra de grusomme barneofringene til Tanit. De lærde strides nå om hvorvidt disse barneofringene virkelig fant sted. Vi vandret videre og kom til et utgravd keramisk verksted fra 200 f Kr. Over det lå en romersk villa fra 2. århundre e.Kr. Man kunne her se vakre mosaikker og en såkalt «bordellfallo», dvs. et falloosymbol som skulle angi at her lå et bordell. Vi skulle se flere av den sorten etter hvert.

Siri mener imidlertid at fallosen slett ikke var noen veiviser til nærmeste bordell, men et alminnelig og mye brukt lykke-tegn. Over villaen var rester av nok et byggverk. Denne gang en basilika fra det 5. århundre e.Kr. Her var lag på lag i kjent stil.

Antoninis termer var neste mål på programmet. Det ble bygget under Antoninus Pius i 2. århundre e.Kr. Den var et av de viktigste byggverk i byen og representerte den 3 største termer i den romerske verden, etter Caracalla's og Diocletian's tenner i Roma. Den ble ødelagt av vandalene og tjente som steinbrudd ved byggingen av Tunis og til de mange monumentalbygg rundt om i middelhavsområdet så som katedralen i Pisa. Belliggende som det var ned mot sjøen, ga det muligheten til raskt å ta en avkjøling i friskt sjøvann. Det var nesten bare den enorme underetasjen som sto igjen. Tidligere prydet med søylekolonader og kledd med marmor, hvelv på 9 meters høyde og vegger med 4 meters tykkelse. Termene ble forsynt med vann fra store cisterner. Disse hadde en kapasitet på 40000 m³ og var forbundet med akvedukten fra Zaghouan og cisternene i Malga. En Klempelatrine med 80 plasser ble beundret og fristet til prøving.

Nå sørget naturen selv for å avslutte vår visitasjon i termene. Et kraftig tordenvær med påfølgende styrtregn, gjorde det nødvendig med en rask retrett til bussen.

Tiden var inne til en god kopp kaffe, og den ble inntatt i et malerisk tunisisk kafehus. Programmet for dagen var fortsatt ikke slutt. Medinaen med basaren skulle besøkes, her var det mye en kunne bruke penger på.

Etter en dag fylt med så mange høydepunkter, var det naturlig at den også måtte avsluttes med et høydepunkt. Vi skulle spise middag i en tunisisk luksurrestaurant, tidligere skinnhandlerlaugets hus. Praktfulle keramiske fliser og arabiske friser dekket vegger, gulv og tak. Maten besto på ekte arabisk vis av mange vel-smakende forretter, en kraftig hovedrett, og forskjellige søtsaker til dessert. Det hele ble fortært til god tunisisk vin.

Neste dag, torsdag, skulle selveste Bardomuseet avsløre sine herligheter for oss. Som et tidligere bey-palass var det følgende dekorert og utsmykket i elegant, arabisk stil. I den puniske avdelingen kunne vi bl.a. se stelen med presten som bærer et lite barn som skulle ofres. Her var også dels puniske dels greske masker og protomer. Den romerske avdelingen er den viktigste og inneholder en av de største samlinger mosaikk i verden. Her ser man Odyssevs og sirenene, Vergil skrivende på Aeneiden flankert av 2 musen (det kan imidlertid ikke være Vergil idet mannen bærer en toga i 2. århundre e.Kr.-mote), Venus' triumf og Teseus og minotauren.

Videre kunne man beundre skulpturer, smykker og keramiske arbeider. Stor samling av keiserhoder, særlig kjent er

Gordianus I-hodet. Han var fra Tunis og gjorde mye for landet etter at han ble keiser.

Vi forlot nå Tunis-Kartago med kurs nordvestover. Første stopp Uttica. Det var den første puniske byen i Tunis, grunnlagt i 1101 f.Kr. Anlagt ved munningen av Tunis' eneste helårige vannførende elv. Grus og slam som elven førte med seg til utløpet, førte etter hvert til at byen ble liggende langt inne i landet. Romerne bygget sin by i kjent stil over den gamle puniske by. Det satt noen menn ved inngangen til utgravningene, da vi ankom. En av dem presenterte seg som monsieur arkeolog Sallah. Han ga oss en grundig innføring om Uttica. Etter som vi forsto, passet det godt at vi kom akkurat da. De andre herrer representerte nemlig de bevilgende myndigheter. Nå mente monsieur Sallah at det hadde gjort inntrykk at en så stor gruppe norske «arkeologer» hadde besøkt Uttica, det ville veie i skålen når pengene skulle fordeles til utgravninger og vedlikehold.

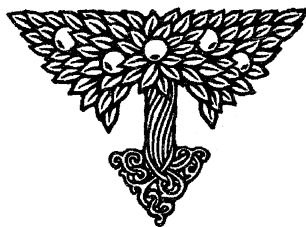
Skulle man dømme etter de mange elegante villaer, må Uttica ha vært en meget rik by både i punisk og romersk tid. «Kaskadevillaen» var spesielt flott, med et basseng prydet med mosaikker og solur. Gulvene i marmor, bl.a. fra Chemtou – som vi senere skulle besøke – og grønne stenfliser importert fra Grekenland. I en romersk brønn, var det fremdeles friskt vann og dype spor etter bøttetauet i stenkanten.

Vandalene ødela denne vakre byen, og den døde ut ca. 500 e.Kr.

Deretter tok vi en titt på de puniske gravkamrene. De lå så dypt at de romer-

ske kloakkledningene gikk et par meter over gravene og dagens bakkenivå en god meter over disse igjen. Endog et ekte punisk skjelett i et gravkammer, kunne man besiktige. Kloke hoder mente det var tipp-tipp-tipp-oldemortil Hannibal.

Til slutt avla vi et besøk i museet. Det inneholdt bl.a. praktfulle mosaikker som «Den sovende Ariadne», jaktmosaikker og Årstidene. Av de utallige jaktmosaikker man kunne se overalt forstår man at jakt var en populær hobby og god næringsvei. Ikke å undres over at det nesten ikke fantes ville dyr i Nordafrika ved romertidens slutt. Det samme gjaldt skogen. Det som tidligere var et frodig skoglandskap, ble etter hvert, etter en brutal nedhugging, et erodert og tørt land.

Lunch i Bizerte, med kaffe etterpå i den gamle puniske havnen nå en koselige liten fiskerhavn.

Nå nærmet dagen seg sin ende. Men før vi dro til vårt overnattingssted og middag, avla vi den vakre kystbyen Tabarka et besøk. Vi kjørte gjennom et frodig og kupert landskap. Det var tydelig vi befant oss i det nedbørsrike nord. Noen flotte klippeformasjoner formet av vær og vind

nede ved sjøen, var et betagende syn i solnedgangen.

Så bar det opp til hotellet i Ain Draham. Det var et jakthotell hvor folk fra hele Europa kom for å gå på villsvinsjakt. Skogene i fjellene rundt var rike på villsvin. Som seg hør og bør hade vi villsvin til middag.

Neste dag opprant grå og tåkete. Vi gjorde en forfriskende skogstur opp til et utsiktspunkt for å skue inn i Algeire. Underveis hilste vi på en del arbeidere som barket korkeik. Barken ble lagt i store lag. Oppe på toppen, var tåken fortsatt like tykk. Hvordan det så ut i Algerie, kunne vi bare drømme oss til.

Chemtou var neste mål. Vi kjørte nå rett syd og landskapet forandret seg. Det ble flattere og tørrere. Dette var gammelt romersk hveteland. Her som så mange andre steder, var veien flankert av eukalyptustrær, i sin tid innført av franskmennene fra Australia pga. den store evne til å binde vannet i jorden. Samtidig ga trærne skygge og ly for vinden.

Chemtou ble grunnlagt under Augustus 23 f.kr. Næringslivet baserte seg på korn og den gulrosa marmoren i klippene like ved. Her ble marmor brutt og eksportert helt opp til bysantinsk tid. Numidisk marmor, ble den kalt i romertiden.

Byen var som en typisk romersk by med alle vanlige fasiliteter så som en akvedukt, et forum, teater, termer, templer osv. Det spesielle med teatret her, var at det lå på flat mark og ikke opp langs en skråning. Restene etter en punisk nekropol lå under den romerske byen. Besøket ble avsluttet med en tur til det puniske Baalstemplet på toppen av klippen.

Nok en utgraving skulle besøkes før lunch, nemlig Bulla Regia. Opprinnelig en numidisk-tunisisk by, residensby for Masinissa og hans etterfølgere. Ble fri romersk by i 1. århundre og æreskoloniby under Hadrian. Byens næringsliv baserte seg på jordbruk, skogdrift og eksport av dyr til arenaene i hele Romerriket. For å unngå den sterke sommervarmen, ble det under husene gravd en underetage hvor de rike romere bodde svalti i sommerhalvåret. Denne underjordiske etasje, ble utstyrt med all mulig komfort og luksus. Pga. sin spesielle beliggenhet, var underetagene uvanlig godt bevart. Her kunne man se patioer med peristylar, brolegging med mosaikk, brønner osv. Spesielt må nevnes Amfitrites hus, med den fantastiske mosaikken med Amfitrite, ridende på en havkentauro omgitt av forskjellige hav-vesener.

Oppe kunne vi se Julia Memnias termer, som er den best bevarte av de store termer i Tunis. Teatret med sine sirkulære gallerier, kunne man sammenligne med det vi senere skulle se i Dougga. Her kunne man videre se et forum, flere templer og en kristen basilika ved inngangen til byen.

Turen gikk nå videre til Thugga og lunch, deretter Dougga. Høyt og fritt lå byen på en høyde og er en av de best bevarte byer fra antikkens Tunis. Den romerske byen vokste etter hvert sammen med den opprinnelige puniske byen og hadde derfor ikke den vanlige byplan som romerske byer vanligvis har. Sin storhetstid hadde den på 220-tallet e.Kr. Det store Kapitol fra 169 e.Kr. tilegnet Mark-Aurel og Lucius Verus, dominerte synet over byen. 4 kannelerte, korintiske søyler prydet fasaden. Podium var høyt og 2-delt slik at

bygningen riktig skulle ruve. Bygningen var bygget i tradisjonell opus afrikanus.

Fra samme periode var teateret, med benkerader i en halvsirkel og bygget inn i fjellsiden på vanlig romersk måte. En søylevegg med nisjer, skilte orkester fra scenen. Utsikten fra øverste benkerad over teateret og dalen var imponerende. Ellers kunne man se en stor terme, en triumfbue for Septimus Severus, et tempel tilegnet Juno-Celeste bygget under Septimus Severus og et Saturntempel reiste seg på en Baal-Hammon helligdom. Bolighusene var bygget etter middelhavstypen med værelsene fordelt rundt en sentral patio med peristyl. Her var igjen gulvene prydet med praktfulle mosaikker, med bl.a. Dionysos og Odyssevs-motiver. Nedenfor byen sto det eneste monumentet fra numidisk-punisk tid fra 2. århundre f.Kr. 20 meter høyt 13 etasjer, firkantig og med pyramideformet tak. Oppført i en merkelig blandingsstil med bl. a. eoliske kapiteler, joniske søyler og egyptiske gorgoner. Det ble bygget som et mausoleum og mye av det står nå i Britisk Museum.

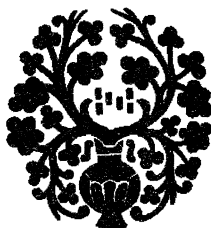
Nå begynte mørket å senke seg og det var tid for hvil og middag. Bussen sto klar og tok oss ned til Thugga.

Lørdag gikk ferden videre. Veien vi kjørte i sydøstlig retning, var som vanlig kantet med eukalyptus og innover på jordene vokste store hekker med agave og kaktus. De to sistnevnte er som eukalyptusen heller ikke opprinnelig afrikansk, men kom til Afrika med Columbus. De blir nå plantet overalt pga. sin jordforbedrende evne.

Thuburbo Majus var dagens første mål. Da vi ankom, var vi ikke alene som vi var

vant til. Her var flere busslaster med turister, tydelig at vi nærmet oss kysten med de store badesteder.

Byen var stor, den dekket et område på 40 hektar og mye av den oppført i Septinius Severus tid. Kapitol, dedikert til keiserne Marc-Aurel og Commodus, dominerte med sine 6 korintiske søyler i front. Foran Kapitol lå forum omgitt av en portika. Byen hadde 2 termer, en sommerterme og en vinterterme. Ved siden av termene lå palestraen, omgitt av en portika. For de som drev gymnastiske øvelser i palestraen, var det direkte inngang til termene. Ellers var her flere templer, bl.a. et Saturntempel som senere ble gjort om til en kristen kirke, og et tempel for Baalat, en punisk guddom som ble romanisert.

Rundt om i byen fant vi også flere eksempler på «damnatio memoria». Sannsynligvis var det Commodus det var gått ut over.

Nå skulle vi for en stund forlate romertiden og se mer av dagens Tunis, nemlig Kairouan, den hellige byen hvortil 6 pilgrimsreiser veide opp for 1 reise til Mekka.

At Kairouan var en viktig by allerede i tidlig middelalder kunne en mynt bevise, funnet i Skåne og preget på 700-tallet.

Før vi ga oss byen i vold, hadde vi en etterlengtet lunch så kreftene kom tilbake til nye eventyr. Vi skulle på moske-besøk. Først «Den store moskeen». Her kunne man se effektivt gjenbruk, med romerske bygningsmaterialer i veggene. Deretter så vi «Barbermoskéen». En interessant omvisning i det gamle kvarteret var neste punkt på programmet. Her begynte for øvrig Paul Klee sin malerkarriere, kunne den alltid velopplyste Ingrid fortelle. Deretter samling ved bussen og avreise til Sousse.

Vi skulle nå bo på velutstyrte hotell Samara, til alles tilfredshet siden vi skulle tilbringe 3 netter her.

Søndag opprant med ny utflukt. Vi skulle besøke amfiteatret i El Jem, bygget av keiser Gordian 1 i 238 e.Kr, som det 3. største i den romerske verden etter Colosseum i Roma og arenaen i Verona. Det rommet nærmere 30000 tilskuere. Det var mest dyrekamper som ble utkjempet. De gamle romere var tydeligvis ikke redde for umaken. I dette flate, fjell-løse landskapet, måtte alt bygningsmateriale fraktes til byggeplassen, dvs. 40 km. på elvefrakt opp fra kysten. Arenaen var det siste monumentalbygg reist i den romerske verden. Byggestilen er svært elegant og bearbeidet, men byggverket ble sterkt skadet i det såkalte Garden-opprøret mot romerne.

Vi avla også muséet og ruinparken et besøk. Mosaikkene var eventyrlige. Her som overalt ellers, imponerte bruken av de bitte små tessera. Det kunne være glass eller marmor, men også edlere materialer så som edelstener, ble brukt. Her kunne man beundre bl.a. de 9 musen, en

Dionysisk feiring, Ganymede's bortførelse, Orfeus som spiller for dyrene, jaktscener og rurale scener.

Lunch i det tidligere sjørøverredet Madhia, nå en hypermoderne badeby. Tiden var inne til å takke Siri, Ingrid og Bjørgulv for den fabelaktige turen vi hadde hatt. Valget av gave hadde vært lett – en bok om romerske mosaikker i Tunis. Alle tre fikk hver sin bok, overrakt på vegne av takknemmelige deltagere.

Retur til Sousse og besøk i museet. Her kunne man igjen beundre de mest fantastiske mosaikker, hvor hele den gresk-latinske mytologi var representert som motiver. Eksempelvis Orfeus spillende for dyrene, Venuse's fødsel, Poseidon omgitt av fisker, skaldyr, båter og fiskere, Dionysisk opptog, De 4 årstider, gladiatorkamper med dyr, en Kalendermosaikk samt scener fra dagliglivet. De rike romere visste å omgi seg med prakt.

Og med dette museumsbesøket var den arkeologiske del av turen over. Mandag var tilgodesett deltagerne som «fridag». Det kunne man saktens trenge, man var knapt i stand til å absorbere flere inntrykk. Skjønt de aller ivrigste benyttet også denne dagen til nok et besøk i Tunis-Kartago. Vi andre fant det bekvemt å tilbringe dagen henholdsvis på stranden eller gjøre shopping i basarene.

Tirsdag var hjemreisedag og vi ankom Gardermoen til et høstvakkert Norge, mette av opplevelser. Det hadde vært en fenomenal tur. Vi gleder oss allerede til neste – hvor den nå enn går.

Sigurd Grimsmo

Platonselskabets konferanse 5–8 juni i Bergen:

Paideia, dannelse

Platonselskabet samler nordiske forskere som arbeider med problemer relatert – i vid forstand – til Platon. Virksomheten går først og fremst ut på å arrangere en konferanse hvert annet år og å publisere foredragene. Medlemsmassen er tverrvitenskapelig og eksklusiv, med doktorgrad som en del av inngangsbilletten. Positivt var at konferansen var åpen også for interesserte ikkemedlemmer, som f.eks. denne skribenten.

Temaet var altså “Dannelse”, hvilken ble belyst fra ulike vinkler gjennom 20 foredrag. Foredragene var kronologisk ordnet, på den måten at vi arbeidet oss bakover til utgangspunktet. Det var interessant å merke seg fagfeltenes ulike vinklinger, som biter i et puslespill: pedagogisk, idéhistorisk, kunsthistorisk, filologisk, filosofisk. Noen spørsmålsstillinger i de innledende foredragene: Hva er målet med dannelsen? Klassisk dannelse? (En av landets latinlektorer hevder på det mest bestemte at intet har skadet latinens sak i Norge så sterkt som begrepet klassisk dannelse. Men så er det dette med strømninger i tiden: Nå går det faktisk an

å velge dette fyordet fra 70-tallet som tema for en konferanse.) Og hva er forskjellen på dannelse og utdanning? Hvordan er sammenhengen mellom synet på dannelse i ulike perioder og ideologien i samfunnet generelt?

Blant opplevelsene var å bli bevisst at dannelse er noe passivt: dannet er noe passivt, noe man blir. Verre var det å bli gjort oppmerksom på at skjønnheten som estetisk dimensjon er borte. Og det ble klart hvorfor barna ikke gjør som mor (eller far) vil: å akseptere de voksnes autoritet helt og fullt, er å miste seg selv. Pedagogikken må leve med dette dilemmaet – og det må også den enkelte kjernefamilien, om så taket løfter seg. Da gjelder det å holde seg til Plutarks ord om at vrede er sløseri med energi.

Bergen viste seg fra sin vakreste side i noen varme junidager – heldig når Vestlandets hovedstad skal vises fram for nordiske kolleger. Konferanselokalet var varmt, enda varmere enn uteklimaet tilsa. Noen kald pils til lunsj var det ikke tale om: vi holdt til på et avholdshotell. Fris-

kere ble vinden da vi som avslutning dro på båttur, litt for friskt for undertegnede som ikke holdt hardt nok på kvinnens uunnværlige følgesvenn. Håndveska ble da tatt av vinden og bølgene. Redningsaksjonen som fulgte var spennende og vellykket. Dagens lunsj ble servert i et naust ved fjordkanten, og trekkspillet gjenga svenske og norske viser. Musikken fikk plass også ved lørdagens mid-

dag, da i en annen form: spansk gitar. I form av velformulerte taler fikk lederen av arrangementet, prof. Øivind Andersen, sin velfortjente ros.

Platonselskabets neste konferanse blir i Helsinki i år 1999, og tema da er «Filosofen og hans publikum».

Vibeke Roggen

Conventus IX Academiae Latinitati fovendae, (Internasjonale kongress for levende latin, Jyväskylä)

6.-13. august 1997

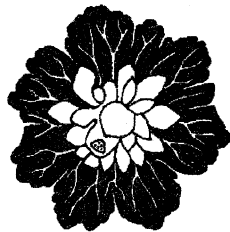
Si quis latina lingua delectetur viva, participet conventus Academiae Latinitati fovendae. Nuper huius Academiae conventus IXus peractus est Jyväskyläe, in urbe Finlandiae, quo latinistae totius orbis terrarum convenerant ad latinitatem vivam colendam. Participes numero fere ducenti viginti quinque per septem dies orationes et relationes sive acroases habuerunt vel auscultaverunt et sermones conseruerunt de variis argumentis vel thematicis. Argumentum principale fuit 'relationes inter orbem latinum et terras septentrionales antiquissimae et mediaevales', alterum fuit 'de lingua latina hodie docenda', sed etiam de aliis thematicis

disserere licuit. Multi homines peritissimi latinitatis vivae adfuerunt, quorum usus linguae latinae erat iucundissimus simul et utilissimus auditu. Socii Academiae orationibus suis longioribus disseruerunt variis de rebus, inter quos fuerunt Dr. Caelestis Eichenseer (Saravipontanus, moderator commentariorum, quibus titulus *Vox latina*), Abbas Carolus Egger (ex Civitate Vaticana adveniens), Professor Walafridus Stroh (Monacensis), Professor Birger Bergh (Suetus), ex Europa orientali adfuerunt Profestrix Bohumila Mouchová (Pragensis), Professor Kajetan Gantar (Slovenus), bis Doctrix Milena Minkova (Bulgara), Professor Italus

Bruno Luiselli (Romanus), nec non et ipse moderator totius conventus Professor Tuomo Pekkanen. Orationem inauguralem habuit Professor Robertus Schilling (Francogallus), qui ante triginta annos Academiam proposuit condendam, et magno gaudio vidit tot homines tam strenue propositum Academiae persequi. Conventu anteriore enim Lovaniae et Antverpiae habito multi participes aliis linguis usi sunt, quam rem moderatores Finni recusaverunt, et impetraverunt, ut non solum cuncti participes latine loquerentur, sed etiam ei, qui inter celebrationem inauguralem orationes salutorias habuerint, dico Minister institutionis publicae Finniae, Burgimager urbis Jyväskyläensis, Rectrix Magnifica Studiorum Universitatis et Caput sectionis investigatoriae Concilii Europaei.

Multi alii peritissimi latinitatis vivae adfuerunt et acroases habuerunt, inter quos erant D.rix Sigrides Albert (Saravipontana), Professor Adreas Fritsch (Berolinensis, qui rem paedagogicam latinitatis curat), Professor Nicolaus Sallmann (Mogontiacensis peritissimus latinitatis vivae), medicus belga Gaius Licoppe, eiusque adiutrix Fransisca Deraedt (moderatores commentariorum, qui inscribuntur *Melissa*), auctor librorum quibus titulus *Latina lingua per se illustrata* Johannes Ørberg (Danus), Clemens Desessard (Francogallus, qui institutionem phonocasetarum Assimil sive *Latina lingua sine molestia* composuit), Lectrix Inga Pessara-Grimm (Germana, quae gregem latinum, cui nomen est LUPA moderatur), Lector Aloisius Miraglia (Italus, qui vivo modo latine docet in schola secunda-

ria Neapolitana, cuius discipulae peritissimae institutionem latinam exhibuerunt), Professor Terentius Tunberg (Americanus, qui commercium, quod vocatur interrete, latinitatis vivae moderatur). Latinitas Finnis maxime cordi esse videtur et multi Professores Finni conventui interfuerunt, Jaakko Frösén, Olli Salomies, Heikki Solin, multique alii latinitatis peritissimi, Dr. Teivas Oksala, Dr. Reijo Pitkäranta (qui una cum Tuomo Pekkanen nuntios latinos curat emittendos), et alter moderator conventus Dr. Erkki Palmén. Idem, quamvis nuperrime rude donatus, fabulae scaenicae hilares egit partes, qua etiam linguam latinam docebat.

Multos alios conveni peritos, disertos et affabiles. Totam per septimanam licuit audire homines latine docentes, loquentes, immo latine confabulantes et ridentes. Multa non solum scitu digna nobis proposita sunt sed etiam delectabilia: concentus jazzicus cum saltatione crepusculari, expositiones, spectacula, excursions extra-urbanas, navigatio in lacu, et civitatis moderatores iucundissime nos exceperunt cibis lautis et sapidis.

Chorus Universitatis Jyväskyläensis, cui nomen 'Musica', miro in modo cantavit, cum latine tum finnice, moderante Pekka Kostiaainen, qui ipse complures modos musicos composuit et vi sua ingeniosa concentum eximium effecit. Grex jazzicus Regina Rimón cantante Variationes Catullianas cecinerunt, quas Tuomo Pekkanen accomodaverat ad modos jazzicos. Fabula pantomimica acta est de Ovidii Pygmalione, latinis verbis adhibitis. Officia divina et catholica et lutherana latine sunt habita, et Chorus, qui 'Milites Pauperes' vocatur latine concinuit. Inaugurata est expositio chartographica charitarum veterum geographicarum, quae regiones septentrionales monstrant, res dignissima scitu.

Non solum in actis diurnis finnicis sed multis aliis in terris illius Conventus mentio est facta. Radiophonia Finnica de variis rebus rettulit, et Televisionis sodalitas, cui nomen BBC, dimidiae horae programma televisificum excepit emittendum.

Variae relationes vel acroases memorare vellem, si copia daretur, inter quas fuit relatio Itali cuiusdam, Johannis Pauli Castelli, qui aliquot menses Osloae in studia latina incubuit et ibi norvegice didicit. Titulus eius relationis fuit 'De linguae latinae docendae ratione apud Norvegos media aetate'. Etiam inscriptiones runicas memoravit, inter quas triginta fere exemplaria latina inventa sunt. Asseveravit Norvegos priscos viva voce latine didicisse, cum modus scribendi monstret vocabula latina errorum plena.

Multa alia et iucunda et memoratu digna fuerunt, imprimis ipsa urbs, quae loco amoeno sita est inter duo lacus et nemoribus vastis cincta. Urbs Jyväskylä ante centum quinquaginta annos coepta est fieri centrum cultus civilis finnici, quo undique advenerunt studiosi linguae finnicae, ut studia perficerent in Seminario finnico primo. Adhuc Jyväskylä insignis est museis, musica, et architectura. Ibi enim adolevit ille Alvar Aalto, a quo triginta aedificia delineata inveniuntur Jyväskyläe. Tempestas fuit aestiva, paene nimis calida, et die dominico navigio vecti sumus in lacu Päijäne, inter oras frondosas et sub caelo surridente.

Quod eximio fuit gaudio, paene omnes participes (etiam viri Vaticani) pronuntiati restituto uti voluerunt, qui anno 1956 in conventu Avennionensi (vel Avignon) commendatus est adhibendus. Hic pronuntiatus testimonii nititur et aptissimus est usu. Et, quod est maximi momenti, facile, iucunde et humane inter nos colloqui possumus, sine erroribus vel difficultatibus, si modo adhibeamus grammaticam classicam et vocabula etiam posterioris antiquitatis et medii aevi.

Sammenfatning

Denne sommeren (6.-13. august) ble den 9. kongressen til Akademiet til Latinets Fremme avholdt i Jyväskylä i Finland. Dit kom 225 deltakere, ikke bare medlemmene av Akademiet, som ble opprettet for 30 år siden etter initiativ fra franskmannen Prof. Robert Schilling, og som har som hovedmål å opprettholde den levende

latin. Deltakerne kom fra mange land og holdt foredrag om temaet 'relasjonene mellom den romerske og den nordiske verden i oldtiden og middelalderen' eller 'latinopplæringen i vår tid'. Det var mange sentrale personer som utvikler og levendegjør den talte latinen, det var både til glede og nytt å høre på dem, og interessen ser ut til å være økende. Hele kongressen ble utførlig dekket av media, ikke bare finske men også utenlandske. BBC var uttrykkelig tilstede og har laget en halv-times film. Programmet bød på en rekke kunstneriske og kulinariske innslag, og utflukter i de praktfulle skoger og innsjøer rundt Jyväskylä. Her i byen er det arkitekten Alvar Aalto har etterlatt en 30-talls bygninger, inkludert museet til hans minne. Jyväskylä er et senter for finsk kultur, og har vært det i 150 år.

Likevel er latinen også en fullt akseptert del av kulturlivet, og både utdanningsministeren, borgermesteren, Universitetets (kvinnelige) rektor, og den finske representanten for forskning i Europarådet holdt hilsningstaler på latin. Svært mange gode foredrag og festlige innslag i musikk og teater gjorde kongressen til en inspirerende opplevelse. Det var spesielt gledelig å høre hvor mange som holdt seg til den uttalenormen som er blitt etablert i Avignon i 1956, selv representantene fra Roma og Vatikanet. En enhetlig uttale, og klassisk grammatikk forent med et vidt ordforråd som hentes fra et lengre tidsrom gjør den muntlige latinen til et vel egnet og fleksibelt og naturlig dagligspråk.

Synnøve des Bouvrie

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1.mars 1998

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Manuskripter som leveres til *Klassisk Forum* må følge bestemte regler. Dette for å spare tid og arbeid i forbindelse med innleggingen av teksten. Vær snill og følg disse reglene, som er listet opp på innersiden av permene.

Gresk og latin ved universitetene i 90-årene

Det er liten tvil om at de klassiske fagene i løpet av 70-årene ble ledet ut på en vandring ned i skyggenes dal. Og tross enkelte gløtt av lys famlet de stort sett rundt i dette mørket hele 80-tallet. Det gikk fort og greit å komme seg ned, men for å si det med et vakkert parti fra Vergils *Aenide* (6.128-9):

sed revocare gradum superasque evadere ad
auras, hoc opus, hic labor est.

Endel ressurser har blitt satt inn på å finne nye veier opp av tåkeheimen etter at alle spor av de gamle trappesatsene som latinlinja og latin forberedende ubønhørlig var visket vekk. Norsk Klassisk Forbund ble stiftet, vi fikk et nytt institutt i Athen (ikke i samme grad viet arkeologer, arkitekter og kunsthistorikere som i Roma) hvor sogar utdanningsministeren lovet satsing på klassiske fag. Nasjonalt fagråd for klassisk filologi oppjusterte profilen og et eget ressurskontor for greske, latinske og antikke studier (GLA) dukket opp. Sist, men ikke minst, kom de klassiske

fagene inn i Forskningsrådets satsing – «Antikkprogrammet» ble lansert, med gulerøtter hengende framme for vorden- de klassiske filologer. Har denne satsin- gen allerede manifestert seg i et økende antall studenter ved universitetene i 90- årene?

Ressurskontoret GLA har utarbeidet en oversikt over alle som er uteksaminert i fagene på landets universiteter i løpet av 90-tallet.

Hovedfag

Det vil utvilsomt være en overdrivelse å si at antallet er skremmende høyt, men det er da en positiv trend i materialet. For mens 80-tallet bare kunne slå i bordet med to cand.philol.'er med gresk som hovedfag og én med latin, er de foreløpige tall for 90-årene *tre* på gresk og *fire* på latin! Flere er underveis, slik at det er godt håp om at vi samlet sett vil se et tosikret tall i løpet av 90-årene. Dette gir et snitt på én kandidat i året. Utsik-

tene har ikke vært så gode siden begynnelsen av 70-tallet! Men er dette nok til å kunne sikre den så meget omtalte rekrutteringen? Antallet er vel i seg selv nok til rekrutteringen på universitetene, her blir det således et spørsmål om kvaliteten er god nok når bredden er smal. Imidlertid burde det snart komme nye latinlærere med et hovedfag til skoleverket om det skal bli noe fart i latinundervisningen på videregående skoler igjen.

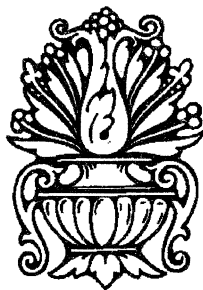
Mellomnivå

Innenfor denne posten regner jeg alle med reell undervisningskompetanse i gresk/latin, dvs. de med storfag og mellomfag, og de med gammelt grunnfag fra Oslo. Bildet er noe broget av ulike nivåer på de forskjellige universitetene. Universitetet i Oslo fikk ny eksamensordning i høst, men har fram til nå skilt seg fra de andre universitetene ved at grunnfaget har vært normert til 20 vekttall og to semester etter semesteremnet/delfag. Følgelig har mellomfag vært tilstrekkelig kvalifikasjon til hovedfag, mens Bergen har operert med ettsemesters storfag i tillegg. De øvrige universitetene har ikke tilbudt gresk og latin på så høyt nivå. De samlede tall for gresk er: Storfag 4, Mellomfag (Oslo) 9, Mellomfag (Bergen) 12, Grunnfag (Oslo) 11. Dersom vi legger til grunn at storfagskandidatene allerede hadde tatt mellomfag i Bergen, samt at 4 av 9 mellomfag var tillegg i Oslo, får vi et samlet antall uteksaminerte på dette mellomnivå på 27, eller nesten to hvert semester. For latin er tallene: Storfag 2, Mellomfag (Oslo) 21, Mellomfag (Bergen) 8, Grunnfag (Oslo) 18. Her var

7 mellomfagstillegg i Oslo, og vi får da følgende samlet antall kandidater: 40. Dette gir et snitt på 2, 6 hvert semester.

Grunnivå

Herunder sorterer alle med eksamen etter to semesters språkundervisning. Det vil si grunnfagsnivå i Bergen, Trondheim og Tromsø. Antallet er 24 i gresk og 26 i latin. I tillegg kommer 16 stykker som har tatt eksamen i middelalderlatin (5 vekttall), noe som også fordret semesteremneeksamen.

Semesteremne/delfag

Innføringsundervisning har blitt gitt i både gresk og latin ved alle universitetene. Ved klassisk avdeling i Bergen har man også undervist i NT-gresk, mens Misjonshøgskolen i Stavanger, MF og TF i Oslo har undervist i både gresk og latin for teologer. Dessverre har det ikke latt seg gjøre å framdrive resultatene fra MF i Oslo i 1990. Det samlede antallet er derfor noe høyere enn nedenfor.

Her er de samlede tallene greie og oversiktlige, og forbausende nok er

totalantallet nesten helt likt for gresk og latin (semestersnittet i parentes):

Gresk: 156 (10) Koiné-gresk: 857 (57) Totalt: 1.013 (68)
Latin: 474 (32) Kirke-latin: 564 (38) Totalt: 1.038 (69)

Det er altså over tusen mennesker som har lært seg å bøye *zoon politikon* og tilsvarende mange som kan ta *mensa rotunda* i de ulike casus så langt dette tiåret.

Kulturfagene

Antikkens kultur (med ulik benevnelse fra universitet til universitet) lar seg vanskelig fange inn i oversikten. Faget har variert både i lengde og innhold, noen steder også inkludert språk. Totalt antall avlagte eksamner er 243.

Generelle kommentarer

Målt opp mot 80-årene er 90-tallet et gledens tiår for gresk og latin. Holder vi teologene utenom er det dessuten en merkbar økning i interessen, målt i antall avlagte eksamner, på nesten alle nivåer utover på 90-tallet. Dette betyr at vi kan gå inn i det nye årtusen med noe friskere mot hva gjelder de klassiske fagenes plass i akademien. Men laurbær er best i

maten og ikke så god å hvile på (jeg foretrekker selv ederdun i puta). Det må bli helt slutt på at klassisk filologi anses som *strange and useless knowledge*. Gresk og latin må utbres og flere elever og studenter må få smaksprøver på språkene. De er som oliven; det tar litt tid å vende seg til smaken, etter det er de nydelige, og samtidig næringsrike og gode for hjertet. Det er langt fram til et storkjøkken, og selv med teologene på lag klarer vi neppe å mette flere tusen med to fisk og noen få brød. Det gjelder imidlertid å få dem sultne. Jeg tror vi gjør lurt i fremdeles å satse på kvalitet i råstoffene, og kanskje etterhvert utvide menyen ytterligere.

Arbeidet med å styrke gresken og latinen som fag ser ikke ut til å være et Sisifysarbeid, men en fortsatt offensiv satsing er nødvendig. For veien opp fra Dis er lang – så fortsett å spill på lyren, klassikere, og skimtes det lys i enden av tunnelen – spill videre, og ikke se dere tilbake!

Her følger en oversikt over beståtte eksamener fra de ulike instituttene:

Jon W. Iddeng,
Ressurskontoret GLA

**Eksamenskandidater med bestått eksamen i gresk, latin og antikkens kultur
våren 1990 – våren 1997**

Universitetet i Oslo

	v 90	h 90	v 91	h 91	v 92	h 92	v 93	h 93	v 94	h 94	v 95	h 95	v 96	h 96	v 97	h 97	Sum
Gresk h.f.					1				1		1						3
Gresk m.f.	1	1	1						1				1				5
Gresk m.f. tillegg							1	2	1								4
Gresk. g.f.			1		1	1	2		2				1	3			11
Gresk sem.emne	9		6	1	5		6		9		8		13		12		69
Latin h.f.		1							1								2
Latin m.f.		1	1	1	2	1	3	1			1			1	2		14
Latin m.f. tillegg						2			1	1	1		1		1		7
Latin g.f.	1	2			1	1	1	3	1		1	1		4	2		18
Latin sem.emne	16	9	13	10	19	16	13	10	15	22	21	29	23	26	25		267
Antikkens kultur, grunnfags- tillegg					5	4		2	8	4	2	2	3	1	1		32
Middel- alderlatin, 1/2 sem.emne			1		2	1	1		1		6		3		1		16

Universitet i Bergen

	v 90	h 90	v 91	h 91	v 92	h 92	v 93	h 93	v 94	h 94	v 95	h 95	v 96	h 96	v 97	h 97	Sum
Gresk h.f.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gresk.s.f	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1		4
Gresk m.f.	0	0	1	1	1	0	1	0	0	0	3	0	1	2	2		12
Gresk. g.f.	0	4	0	4	0	0	2	0	0	3	0	3	0	1	1		18
Gresk delfag	3	0	4	1	5	0	4	0	3	1	9	0	3	1	2		36
Gresk kultur grunnfag	0	0	0	1	2	0	1	0	2	0	1	0	1	4	1		13
NT-gresk delfag	2	1	1	1	7	0	5	0	10	11	12	9	5	13	11		88
Latin h.f.	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	2
Latin s.f.	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0		2
Latin m.f.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	4		8
Latin g.f.	-	-	-	-	-	-	-	-	0	5	0	3	1	3	0		12

Latin delfag	10	1	13	1	9	0	7	0	13	3	12	2	12	0	13		96
Romersk kultur grunnfag	0	0	0	0	0	0	3	0	-	-	-	-	-	-	-		3

Universitetet i Tromsø

	v 90	h 90	v 91	h 91	v 92	h 92	v 93	h 93	v 94	h 94	v 95	h 95	v 96	h 96	v 97	h 97	Sum
Gresk semester- emne/ basisemne				1		1				4							6
Gresk grunnfag											2						2
Latin semester- emne/ basisemne		1				6		5			1	8	2		1		24
Latin grunnfag									1				4				5
Antikkens kultur semester- emne/ basisemne	2		3	2	4	1	12		14	1	27	2	31	1	18		118
Antikkens kultur grunnfag						1				6		4		6	1		18

NTNU i Trondheim

	v 90	h 90	v 91	h 91	v 92	h 92	v 93	h 93	v 94	h 94	v 95	h 95	v 96	h 96	v 97	h 97	Sum
Gresk emne- eksamen/ basisemne	2	1	3			1	7	3	2	4	4	2	8	1	7		45
Gresk påbygnings- emne (grunnfag)														4			4
Latin emne- eksamen/ basisemne	6	4	4		8	3	10	3	3	2	10	2	15	2	15		87
Latin påbygnings- emne (grunnfag)														6	3		9

Antikkens kultur basiseemne (tidl. gresk litteratur emne-eksamen)	1		2		3	2		3	2	3	4	7	7	3	17		54
Antikkens kultur 2 påbygnings-emner (grunnfag)															5		5

Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo

	v 90	h 90	v 91	h 91	v 92	s 92	h 92	v 93	s 93	h 93	v 94	s 94	h 94	v 95	s 95	h 95
Forbered. prøve i gresk	7	8	8	10	13	5	12	9	11	6	9	5	9	10	10	11
Forbered. prøve i latin	8	4	6	5	6	6	8	8	9	7	11	9	15	10	22	9

v 96	s 96	h 96	v 97	s 97	h 97	Sum
16	5	7	30			201
4	12	8	10	12		189

Det teologiske Menighetsfakultet, Oslo

	v 90	h 90	v 91	h 91	v 92	h 92	v 93	h 93	v 94	h 94	v 95	h 95	v 96	h 96	v 97	h 97	Sum
Forb.prøve i gresk			23	57	25	46	26	44	41	39	44	43	31	26	18		463
Forb.prøve i latin			2	6	12	19	28	23	40	19	38	38	40	28	16		271

Misjonshøyskolen i Stavanger

	90	91	92	93	94	95	96	97	Sum
For-prøve gresk	19	1	16	10	12	21	13	13	105
For-prøve latin	10	17	8	16	20	21	12		104

Samson Eitrem – på terskelen til antikken

Et 125-årsjubileum¹⁾

Schopenhauer²⁾ sier menneskelivet som oftest er ulykkelig og kort. De forholdsvis lykkelige er det bare tilsynelatende, eller er, som de meget gamle, sjeldne unntagelser som også må ha en mulighet – som lokkefugler. Eitrem er en slik lokkefugl, i dobbelt forstand. Han ble nesten 94 år, og studiene var hans liv og lyst til hans siste aften. Da han falt i søvn for ikke å våkne mere, lå hans bidrag til Kerényis festskrift ferdig på skrivebordet.³⁾

Den 28. desember 1997 er det 125 år siden Samson Eitrem, eller Sam eller Sammi, som han likte å bli kalt, ble født. Jeg er den eneste klassiske filolog i Norge som er gammel nok til å ha kjent ham personlig. Derfor disse ord.

Eitrem er Norges betydeligste klassiske filolog, og hans navn er også på topp internasjonalt. Engang jeg så engelsk TV undret en kommentator seg over at menn som Ibsen og Munch kunne komme fra en kulturell bakevje som Kristiania. Eitrem er ingen mindre gåte. I hans ungdom nådde de klassiske studier i Norge et lavmål.

Leiv Amundsens Eitrem-biografi inneholder over tre hundre titler, blant dem flere tykke bøker, 250 artikler i aviser og populære tidsskrifter ikke medregnet.⁴⁾ Emil Smith (1887-1957), Eitrems yngre kollega og kritiker, skrev en fornøylig kronikk i Dagbladet på hans 80-årsdag, hvor han kaller ham «rent ut sagt en utpreget arbeidsegoist».⁵⁾ Utenlandske

-
- 1) Artikkelen er en norsk versjon av det engelske innledningsforedraget under The First International Samson Eitrem Seminar (Magic in the Ancient World), Athen 4.-8. mai 1997.
 - 2) A. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, bind II, 655.
 - 3) S. Eitrem, «Milch- und Weinwunder in den Dionysosmysterien», *Festschrift Kerényi, Stockholm 1968. Karl Kerényi, 1897-1973*, medlem av Carl Jung Institut, Zürich.
 - 4) L. Amundsen, «Eitrem-Bibliography», *Symbolae Osloenses* 43, 110-123.
 - 5) E. Smith, «Universitetets Nestor, Samson Eitrem på 80-årsdagen», *Dagbladet*, 28. desember 1952.

forskere begynner ofte å snakke om Eitrem når de hører jeg er nordmann. I Napoli fortalte Giovanni Pugliese Carratelli⁶ meg om et antikvarisk funn: en bok av Eitrem med egenhendig dedikasjon til en italiensk kollega. I London sa Eric Turner⁷ da han fikk vite at jeg hadde vært Eitrems elev: «Then you are well off», og viste meg straks sine papyrologiske skatter. I Berlin fortalte Uvo Hölscher⁸ stolt at han hadde truffet Eitrem privat. Jeg sa ikke at jeg alt visste det fra Eitrem. En kveld under okkupasjonen ringte en tysk soldat på hos ham. Det var Hölscher. Eitrem slapp ham inn, men bad ham opptre i sivil hvis han kom igjen. Neste gang kom Hölscher i sivil, noe som må ha vært vanskelig og til og med straffbart for en tysk soldat. Hölscher var forøvrig alltid en innbitt antinazist.

Eitrems arbeider dekker de fleste områder i klassisk filologi, men det er hans studier innen antikkreligion som har gjort ham berømt. Smith beskriver hvordan Eitrem startet med Ovid og mytologi, «den tørreste av alle vitenskaper ... som forholder seg til religionshistorien som nøtteskallet til kjernen».⁹ På slutten av 1940-tallet, da jeg begynte å studere klas-

sisk filologi, sa Smith, som var min lærer i gresk, til meg (det var før jeg kjente Eitrem): «Merkelig med denne Eitrem, Di, han som var så tjøtta dum da han var ung. Han kommer seg med årene, han kommer seg!» Onde tunger påsto at Smith, dengang dosent og mere journalist enn forsker, følte seg forbigått da Eitrem foretrakk svensken Gunnar Rudberg¹⁰ som ny professor. Men etterat Smith omsider ble professor selv, ble han en varm beundrer av Eitrem, noe som er særlig tydelig i den nettopp siterte kronikk. Smith sier her at Eitrem utfører sitt arbeide «uten respekt for annet enn sannheten og en vitenskapelig erkjennelse, og ethvert ord fra hans munn eller en linje fra hans hånd ... mottas med ærbødighet av alle som dyrker klassisk kultur – og kanskje med noen engstelse av folk med dogmatiske anfektelser».

Eitrem beveget seg fra mytologi til religion og knekket nøtten. Hans voluminøse «Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer» (Kristiania 1915) ble ifølge Smith betraktet av flere kolleger «som et monstrum av lærd pedanteri uten påviselig nytte, men», legger han korrigerende til, «det har i virkeligheten vist seg å

6) Giovanni Pugliese Carratelli, professor i gresk historie i Roma, formann i Centro Internazionale per lo Studio dei Papiri Ercolanesi, Napoli.

7) Erik Turner, avdød professor i papyrologi, London.

8) Uvo Hölscher (1916-1996), professor i klassisk filologi, Berlin og München.

9) Ovid og mytologi, E. Smith, *op.cit.* S. Eitrem, «Observationes mythologicae, maxime ad Ovidium spectantes», *Philologus*, 58, 1899, 451-466, id., «De Ovidio Nicandri imitatore *Philologus* 59, 1900, 58-63.

10) Gunnar Rudberg, 1880-1945, professor i klassisk filologi, Oslo (1919-1933), Uppsala (1933-1945).

danne grunnlaget for en ny og riktigere forståelse av vesentlige problemer i antikk religionshistorie.»

Det neste store steg tok Eitrem til magien. Jeg ville kaltham «der Magus in Norden» hvis tittelen ikke alt var opptatt.¹¹⁾ Som resultat av årelang samling og studier av greske papyrer med Leiv Amundsen (1898-1987), som senere ble hans etterfølger i professoratet, utkom «Papyri Osloenses» i tre bind (Oslo 1925-1936). Bind I inneholder de første magiske papyrer som overhodet er blitt kommentert. Eitrem hadde innsett hvilken betydning magien har i antikk religion: «Forskeren må gjennomvandre magiens og hele trolldomsvesenets inferno ... Man kan beklage dette, men der går nu engang ingen annen vei.¹²⁾ Smith sier videre om Eitrem: «Med sin enorme lærdom og nøkterne livsnærhet skapte han lys i overtroens dunkleste irrganger og trakk opp forbindelseslinjene til de høyeste religiøse begreper og opplevelser.» Vi kunne tilføye: han trakk forbindelseslinjene helt opp til antikkens siste og seirende religion, kristendommen.

Man har naturligvis lagt merke til at Eitrem ikke helt unnagikk sin tids fordommer.

Således var han av den oppfatning at religionens opprinnelse ligger i dødekul-ten. Denne tanke synes til og med å ha inspirert ham da han skrev «Opferritus und Voropfer». Han trodde han befant seg ved religionens røtter. Han respekterte også iallfall tilsynelatende det standpunkt at religion og magi er to helt forskjellige fenomener. Professor Eiliv Skard (1889-1978), en tidligere elev av Eitrem og min lærer i gresk filosofi, viste entusiastisk hvordan den store Festugière¹³⁾ da han var invitert til Oslo av Eitrem, hadde demonstrert forskjellen bare ved hjelp av to håndbevegelser: foldede hender for religionen: «Skje *din* vilje», grafsende hender for magien: «La *meg* få!»

Slike synspunkter påvirket imidlertid ikke Eitrems konkrete forskning. Han var først og fremst en filolog som legemliggjorde Nietzsches positivistiske ideal av hva filologi er: «kunsten å lese riktig – eller å kunne avlese fakta uten å forfalske dem med fortolkninger, uten å miste påpasselighet, tålmodighet og finfølelse i iver etter å forstå»¹⁴⁾ Dette, sammen med hans nøyaktighet som utgiver og skarpe forståelse for kronologiens betydning, fremhevet av Festugière, gjør Eitrems resultater tidløse.¹⁵⁾

11) Der Magus in Norden, Johann Georg Hamann, 1730-1788.

12) Jfr. L. Amundsen, «Minnetale over professor dr. S. Eitrem», *Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo*, Årbok 1967, 8, id., «Sam. Eitrem», *Gnomon* 1967, 431.

13) R.F. Festugière, P.O., avdød direktør for l'École des hautes études, Paris.

14) F. Nietzsche, *Der Antichrist* 52.

15) Vurdering av Eitrems forskning i F.C. Festugière, *C.R. de l'Academie des Inscriptions et Belles-lettres*, Paris 1966, 413-417, L. Amundsen, «Minnetale» 7, id., *Gnomon* 1967, 430, A. Calderini, *Aegyptus* 45, 251-252, F. Graf i C.A. Faraone & Obbink (ed.), *Magica Hiera*, New York-Oxford 1991, 175-176, E. Smith, *op.cit.*, B.A. Groningen, *Jaarboek der Koninkl. Nederlandse Akademie van Wetenschappen* 1966-67, 406-408.

Eitrem hadde vært pensjonist i flere år da jeg begynte å studere gresk og latin, men holdt fremdeles av og til kurs i romersk religion og papyrologi. Slik var jeg så heldig å bli hans elev, bokstavelig talt *extra ordinem*.

Leiv Amundsen, som da var min lærer i Ciceros filosofi, oppfordret meg til å følge kurset i romersk religion. Da jeg kom inn i seminarrommet for første gang, hadde jeg ikke møtt Eitrem tidligere. Han satt forenden av langbordet: en skallet, eldre, vennlig utseende herre, pent antrukket (noe som ikke kunne sies om Smith), med tykke briller, og kan hende litt sjenert ved møtet med nye studenter. Foran seg på bordet hadde han en bunke utrolig fettete og gulnede papirer (ikke ulike mine egne forelesningsnotater da jeg selv pakket sammen femti år senere). Eitrem leste ikke opp fra notatene, kastet bare nu og da et blick på dem idet han holdt dem tett foran brillene, for å holde tråden i forelesningen.

Han fortalte oss om de eldste romerske guder. Jeg som kom direkte fra Platon og Ciceros filosofiske verker, syntes dette tema, en overtroisk religion hos et primitivt bondefolk, var helt skrekkelig. Men Eitrem sa at overtro ikke er langt unna noen, selv høyt dannede mennesker, særlig under ekstreme forhold, og tok Cicero som eksempel. Plutarch¹⁶⁾ forteller at da Cicero var på flukt fra Antonius' bødler, tenkte han på å bryte seg inn i Octavians hus og ta sitt liv på hans arne for å kaste

en hevndemon på ham. Men han oppga planen da en flokk kråker fløy mot ham med høye skrik... Eitrems forelesning laget den første ripe i mitt glansbilde av antikken.

Professor Henning Mørland (1903-1985) som også var tidligere elev av Eitrem, trodde det ville være «godt for min helse» å gå på møtene i Klassisk forening hvor Eitrem var formann i mange år. Dessuten bodde jeg like ved Eitrem og traff ham ganske ofte på gaten og ble stående og prate med ham. Hans naturlige vennlighet, humor og urbane eleganse minnet meg meget om min avdøde far, og den tanke streift meg mer enn en gang at Eitrem var den eneste helt normale klassiker i Oslo.

På slutten av min studietid deltok jeg også i Eitrems papyrologikurs, igjen etter oppfordring fra professor Amundsen. Det var meget forskjellig fra Amundsens kurs som jeg også fulgte. Begge kursene fant sted i Papyrussamlingen på Universitetsbiblioteket, med umiddelbar tilgang til selve papyrene. Men mens Amundsen gav en systematisk og pedagogisk innføring, snappet Eitrem bare den papyrus som interesserte ham i øyeblikket, og ventet at auditoriet skulle delta i fortolkningen på stående fot. Eitrem var en varm beundrer av Amundsen og anså ham for å være en bedre papyrolog enn ham selv. Gjentatte ganger kunne man høre ham mumle for seg selv: «Amundsen har bestandig rett mot meg!»

16) Plutarch, Cicero 47, 3-6.

Auditoriet besto av Herman Ludin Jansen (1905–1986), også av Eitrem tidligere elever, og meg. Jansen var på den tid dosent i teologi og ble senere professor i religionshistorie. Han og Eitrem var forskjellige forskertyper. Eitrem var en positivist mens Jansen også hadde et religiøst anliggende, mysticismen slik den presenteres av Plotin eller al-Ghazali. Eitrem kunne av og til opptre ertende, men likevel alltid vennlig, overfor Jansen: «Og hva har så dosent Jansen å si?»

Eitrem sleivete undervisning irriterte Jansen. Som student, fortalte Jansen, opplevde han at Eitrem kom uforberedt til forelesningene og måtte slå opp glosser i korsangene i de greske tragedier. Å glemme var for Jansen en dødssynd. En annen kollega kunne ikke engang huske når Moses Maimonides var født!

En dag spurte Eitrem plutselig om jeg kunne tenke meg å fortsette å arbeide med papyrer i den hensikt å overta ansvaret for Papyrussamlingen. (Jeg har senere forstått at dette var samtidig som Amundsen, Eitrem's «trofaste famulus» som Smith elskverdig kaller ham, måtte legge vekk papyrologien for å skrive Videnskaps-Akademiets historie. «Akk,» sa Amundsen etterpå, «jeg har vært i hedningenes land i mange år.»). Jeg ble helt overrasket og var slett ikke stemt for å oppgi filosofien (noe jeg sa til Eitrem), iallfall

ikke for å studere tørre skattedokumenter og amuletter fra oldtidens Egypt (noe jeg ikke sa). Eitrem svarte ikke. Han fortsatte å stirre nærsynt på dagens papyrus gjennom sine tykke briller og et forstørrelsesglass. Men så utbrøt han: «Jeg er helt forelsket i dette!» Denne scenen har siden forfulgt meg. Eitrem nevnte det aldri igjen.

Etter timen støttet Jansen meg og sa: «Det var helt riktig å si nei. Filosofi er det vi alle ville arbeide med, hvis vi kunne.» Kanskje han tenkte på Plotins «ensomme flukt til den ensomme gud».¹⁷⁾ Jeg var fremdeles for ung til å forstå at filosofi bare er en annen form for besvergelse.¹⁸⁾

Eitrem's åttiårsdag (1952) opprant med Smithshyldesti Dagbladet og forløp ikke uten dramatisk. Kongen hadde gitt Eitrem St. Olav uten å vite at Eitrem var en motstander av ordener. Overrekkelsen måtte avlyses i siste øyeblikk.

Da jeg kom til mottagelsen, sto Eitrem i døren: «Åtti år, da gitt!» Alle var der, hans hyggelige familie, honoratiorene fra universitet og samfunn, kolleger, elever, venner, fremfor alt Halvdan Koht (1873–1965), den pensjonerte historieprofessor som var Norges utenriksminister da Tyskland angrep oss i 1940. Han fortalte om sitt og Eitrem's over seksti år gamle vennskap fra de første studenterdager.¹⁹⁾

17) Plotin, Enneade VI.ix.11.

18) Filosofi som besvergelse, Sokrates hos Platon, Faidon 77e.

19) Jfr. L. Amundsen, «Minnetale» 2.

Mens hans innsats og resultater ble behørig berømmet, hørte jeg, som sto like ved, Eitrem mumle for seg selv: «Ja, ja!»

Da jeg flyttet til Bergen i begynnelsen av 1960-årene, prøvde jeg å gjøre det til en vane å besøke Eitrem når jeg var i Oslo. Over en kopp te snakket vi om alt mulig: Höschers besøk under krigen, våre snurrige kolleger, hvordan Eitrem hadde smuglet papyrer ut av Egypt i sko og strømper, osv. Jeg benyttet også anledningen til å diskutere mine egne faglige problemer, dengang i epikureismen, for Eitrem var godt orientert på alle felter. Jeg har i mitt eie Herman Diels' utgave av en av papyrene fra Herculaneum med en personlig tilegnelse til Eitrem. Sidene er fylt med Eitrems blyantskrevne kommentarer. Jeg husker vi hadde en lengre diskusjon om hvordan de epikureiske guder som er atomsammensetninger, allikevel kan være evige, et problem på linje med sirkelens kvadratur. Men Eitrem ble aldri trett. Han fulgte opp samtalen med en gutteaktig iver – en *nonagenarius* som glemte å bli gammel.

I «Notes on the demonology in the New Testament»²⁰⁾ og andre steder har Eitrem vist hvordan evangeliene tegner Kristus mot en fullstendig magisk bakgrunn. Jesus går på vannet, får fikentreet til å visne,

gjør vann til vin, oppvekker døde, utdri-
ver demoner, truer åndene som farer i svin, osv. Amundsen som hadde hjulpet Eitrem med arbeidet, følte seg tydeligvis ille berørt over denne presentasjon av frelseren som trollmann og demonutdriver. Han forsikrer oss at «Eitrem hadde, dogmefri, en dyp respekt for all ekte religiøsitet.»²¹⁾ Men det er et spørsmål om ikke Amundsen her forveksler respekt og høflighet. Eitrem var en høflig mann. Han kunne kalle Smith «et uregelmessig gresk verbum»²²⁾ rett opp i ansiktet, men det var fordi Smith var en hård negl og til og med følte seg smigret av uttrykket. Men jeg kan knapt forestille meg Eitrem si til den fromme fader Festugière at magi og religion i bunn og grunn er det samme (riktig nok høyst interessante) tøv. Sant å si spurte jeg aldri Eitrem om hans tro, enten fordi det aldri falt meg inn, eller fordi jeg fremdeles à la Jansen mente jeg hørte vinden suse og ikke ønsket å få vite at det egentlig var vindstille. Hva for slags tro kunne jeg vente av en forsker som mente religionen hadde en opprinnelse?

Jeg besøkte Eitrem for siste gang i 1965, året før han døde. Han sto i døren da jeg skulle gå, og sa, og det var hans siste ord til meg: «Jeg har følelsen av at jeg bare står på terskelen til antikken, og nu skal jeg dø.» Igjen minner han meg om

20) S. Eitrem, «Some notes on the demonology in the New Testament», 2.ed., revised and enlarged, *Symbolae Osloenses* Suppl. 20, Oslo 1966.

21) L. Amundsen, «Minnetale» 9.

22) E. Smith, *op.cit.*

Nietzsche som også var klar over at «det er først *sent* det begynner å demre hva vi kan få på grekerne, først etterat vi har opplevd meget og tenkt igjennom meget.»²³⁾

Etter Eitrems død har det hendt ting jeg så gjerne skulle fortalt ham om. Kanskje jeg kan bruke magi? Eitrem har selv etterlatt oss den skjønnne Papyrus Osloensis Nr. 1 med en magisk oppskrift som «virker for alt», «virker til og med for konger», «det fins ingen bedre.»²⁴⁾ Kunne den bare hjelpe meg også!

Det jeg synes Sammi bør få vite, er at vi nu har funnet igjen de to hundre papyrene han puttet i sigarkasser før han dro. Men mest av alt trenger jeg å få sagt at jeg ble papyrolog til sist, og at jeg aldri kunne ha arbeidet med papyrene fra Herculaneum uten mine timer hos ham og Amundsen.

Knut Kleve

Jeg takker professor Knut Bergsland og Eitrems døtre, Meta og Anine, for å ha svart på spørsmål om Eitrem, universitetsbibliotekar Gunn Haaland for å ha oppsport Smiths kronikk og annen vanskelig litteratur, og Gerd Leegaard for å ha maskinskrevet foredraget.

23) F. Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente, Sämtliche Werke*, Band 8, Berlin-New York 1980, 29.

24) Pap.Osl. 1 er presentert i G. Haaland, «Magiske papyrer», *Klassisk Forum* 1996:2, 35-43.

Studiet av de kaukasiske språk

De kaukasiske språk og kulturer er i løpet av de siste 15-20 år blitt et blomstrende forskningsområde ved flere vesteuropeiske universiteter. Mens kaukasologien tidligere nærmest ble betraktet som en eksotisk virksomhet, forbeholdt dristige og eventyrlystne entusiaster på jakt etter det ukjente, er den nu blitt en ordinær akademisk disiplin som dyrkes av stadig flere studenter og unge vitenskapsmenn. Dette gjelder særlig den kaukasiske språkvitenskap. Denne interesse skyldes ikke minst det at Kaukasus i de senere år gradvis er blitt åpnet for utenlandsk forskning, og de små språksamfunn gjort mere tilgjengelige. De siste års tragiske begivenheter har også brakt Kaukasus-landene frem i virkelighetens brutale lys, og ført til at de har opphørt å være det historieløse eventyrland som de før i tiden gjerne var både i russernes og vesteuropeernes øyne. Som et eksempel på den voksende interesse for kaukasiske språkvitenskap og kulturhistorie kan vi nevne den Europeiske kaukasologforening (*Societas Caucasologica Europaea*), som ble stiftet under en kongress i Oslo sommeren 1986. Annethvert år arrangeres det internasjonale kaukasologiske kongresser ved forskjellige akademiske institusjoner, delvis i Vesten, delvis i et eller annet kaukasiske land.

For lingvistikken har Kaukasus lenge vært et Eldorado. I dette forholdsvis lille grenseområde mellom Asia og Europa snakkes det mellom 40 og 50 forskjellige språk; mange av disse er igjen splittet i flere dialekter. Her møter vi *indoeuropeiske* språk som russisk, ukrainsk, gresk, ossetisk og armensk. I Dagestan, fjelllandet ved Det kaspiske hav, tales tati, et iransk språk, av noen tusen mennesker som synes å være etterkommere av en persisk soldaterkoloni som ble bosatt her i tidlig middelalder; en del av dette folk bekjenner seg til den jødiske tro. Både i Nord- og Syd-Kaukasus tales forskjellige *tyrkiske* språk. Og la oss ikke glemme *assyrisk* (aisor), en arameisk (semitisk) dialekt som, foruten i Armenia, tales av noen tusen mennesker i forskjellige byer i Syd-Kaukasus.

Den lingvistiske interesse retter seg dog først og fremst mot de 38 egentlige kaukasiske språk. Her regner man med 4 forskjellige språkfamilier: Den *kartvelske* (eller sydkaukasiske), hvor bl.a. georgisk hører hjemme, den *nordvest-kaukasiske*, som omfatter bl.a. abkhasisk og de mange tsjerkesser-mål, den *nakhiske*, ingusjernes og tsjetsjenernes språk, og til slutt den store gruppe *dagestanske* språk i landet ved Det kaspiske hav.

Mange av disse språk har litteraturer, de fleste skapt etter revolusjonen i 1917; på dem alle finnes det en rik folkediktning og muntlige episke tradisjoner. Som eksempel kan jeg nevne *Nart*-eposet, en syklus av heltesagn som særlig hører hjemme i Nordvest-Kaukasus. Denne sagnkrets synes tildels å ha røtter i gammel iransk – skytisk-sarmatisk – mytologi og episk diktning; osseterne er jo en gren av de mange iranske folk som i oldtiden bodde i landene nord og øst for Svartehavet, og var til langt ut i middelalderen en dominerende makt i det nordvest-kaukasiske område.

Georgisk er det eneste av de nulevende kaukasiske språk som har en gammel litteratur. Vi kjenner indirekte til en kristen litteratur på kaukasisk *albansk* (som ikke må forveksles med det språk på Balkan som også går under dette navn), men denne litteratur gikk tapt da det folk som skapte den, ble omvendt til islam; språket lever muligens videre i *udi*, som tales av noen tusen mennesker i Aserbajdsjan og Georgia.

De tidligste kjente tekster på georgisk stammer fra det 5. årh. e.Kr.; den eldste litteratur er overveiende kristen. I høy-middelalderen hadde den sekulære – høviske – litteratur sin storhetstid. Til denne genre hører det store kunstepos *Vepkhis tqaosani* (sagaen om Helten i tigerskinnet), diktet av Sjota Rustaveli omkr. 1200. Fra moderne tid kan vi nevne Akaki Tsereteli og Ilia Tsjavtsjavadse, som begge var diktere og prominente personligheter i Georgias kulturelle og politiske liv i forrige århundre, lyrikerne Titsian Tabidse og Paolo Iasjvili og romanforfatter-

ne Mikheil Dsjavakhisjvili og Konstantine Gamsakhurdia. Det er beklagelig at så lite av denne rike litteratur er blitt kjent i Norge; den eneste oversettelse av noe omfang som jeg kjenner til, er *Sovande ørmar, georgisk lyrikk gjennom 800 år*, i Helena Kraggs og Åse Marie Nesses gjendiktning (1982).

I Norge er studiet av de kaukasiske språk først og fremst knyttet til prof. *Hans Vogts* navn (1903-86). I 1923 hadde det nyooprettede Institutet for sammenlignende kulturforskning satt studiet av de kaukasiske språk og kulturer på sitt program, og i 1931 tilbrakte prof. *Alf Sommerfelt* (1892-1965) noen måneder i Kaukasus, hvor han særlig beskjeftiget seg med de nakhiske språk (ingusjisk-tsjetsjensk). Sommerfelts språkvitenskapelige arbeide faller dog hovedsakelig innenfor andre områder.

Derimot oppholdt Vogt seg en lengere tid i Tbilisi i begynnelsen av 30-årene, og viet siden helt til sin død størstedelen av sin vitenskapelige virksomhet til utforskningen av de kaukasiske og særlig de kartvelske språk. Hans *Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne*, som han tok doktorgraden på i 1936 (ny utgave 1973), var den første vitenskapelige fremstilling av moderne georgisk som er utkommet på et europeisk språk, og i virkeligheten et pionérarbeide. I tallrike senere studier har Vogt behandlet lingvistiske emner fra georgisk og de andre kartvelske språk. Han betraktes da også som en ledende autoritet på dette område. I 50-årene arbeidet Vogt videre med *ubykhisk*, et av de nordvest-kaukasiske språk, som til slutt ble snakket av kun en

håndfull emigranter i Tyrkia (nu utdødd), og i 1963 utkom hans ubykhiske ordbok og tekstsamling (*Dictionnaire de langue oubykh*).

I denne forbindelse er det naturlig å nevne studiet av armensk, selvom dette språk for det meste tales utenfor det egentlige Kaukasus. Her har vi norske forsknings-tradisjoner som går tilbake til Sophus Bugges virksomhet i forrige århundre. Vogt begynte sin lingvistiske karriere som armenolog, og har skrevet flere studier innenfor dette område. Blant våre samtidige ved Universitetet i Oslo kan vi nevne professorene Even Hovdhaugen og F. O. Lindeman, som begge har bidratt til studiet av armensk språkhistorie, og Erling Ravnæs, som i 1992 tok doktorgraden på en studie over armensk lydhis-torie.

Ved vårt universitet er det blitt gitt under-visning både i armensk, ossetisk og for-skjellige kartvelske språk, som oftest i tilknytning til almen eller historisk-sam-menlignende språkvitenskap. Dessverre er denne aktivitet blitt trappet noe ned i de siste årene.

På grunn av sin stilling som en ledende autoritet innenfor den kartvelske lingvis-tikk hadde Vogt nære forbindelser med språkforskere og akademiske institusjo-ner i Georgia. Takket være disse forbin-delser har både Vogt personlig, vårt uni-versitet og Instituttet for sammenlignen-de kulturforskning mottatt store og verdi-fulle bokgaver fra georgiske forskere og institusjoner. Ved Vogts død gikk hans kaukasologiske bibliotek til universite-tet. Jeg overdriver ikke når jeg sier at vi i

Oslo har en av de fineste samlinger av georgisk lingvistisk litteratur i Vest-Europa.

Forfatteren av disse linjer oppholdt seg i 60-årene en lengere tid i Georgia for å arbeide med språkvitenskapelige, særlig ossetiske, spørsmål, og har også senere hatt anledning til flere, lengere eller kor-tere, opphold både i Georgia og Nord-Kaukasus. Disse opphold er kommet i stand takket være støtte fra vitenskapeli-ge institusjoner i Georgia og andre kauka-siske republikker.

Til tross for de siste årenes kaotiske til-stander har de vitenskapelige kontakter med Georgia og de andre kaukasiske land fortsatt, og er endog blitt styrket. Av forskjellige grunner har man fra norsk side ennå ikke sett seg i stand til å forma-lisere disse kontakter, f.eks. med en venn-skapsavtale mellom universitetene i Tbi-lisi og Oslo. I Tbilisi planlegger man nu å opprette en egen lærestol i de nordis-ke språk, og som en forberedelse til dette har en georgisk universitetslærer, dosent Kakhaver Loria, oppholdt seg i Oslo fra høsten 1993 til 1995 med stipendium fra Norges Forskningsråd. For at disse planer skal kunne realiseres, trenges det under-visningsutstyr, litterære tekster og faglig litteratur fra de forskjellige filologiske områder; her står man foreløpig nesten på bar bakke. Når man tar i betraktning de generøse bokgaver vårt universitet i åre-nes løp har mottatt fra georgiske forskere og akademiske institusjoner, ville det være ønskelig om man fra vår side fant å kunne avhjelpe disse mangler og på an-nen måte bidra til at planene kan bli til virkelighet.

Fridrik Thordarson

Roma i tekst

XXI

Jupiter Feretrius, Livius og problemet Cossus

En av våre grunnfagsstudenter i Oslo (Marina Prusac) fikk i vår som hjemmeoppgave å skrive om kildematerialet til det nå totalt forsvunne Jupiter Feretrius' tempel på Capitol. Besvarelsen har bragt meg til å tenke mer over noen av de mange ennå uavklarte spørsmål som knytter seg til monumentet. (Jeg kom inn på templet i knappeste form i *Roma i tekst XVIII* 1995:2, s. 62 f.).

Beliggenheten

Templet gjaldt som det eldste i Roma. Det var angivelig mer enn 200 år eldre enn nabotemplet for Jupiter Optimus Maximus. Mange antar at det kan ha ligget på Area Capitolina (med støtte i Livius nedenfor). Arx er kanskje også en mulig tanke. Mens Jupiter Optimus Maximus tronet i en majestetisk bolig, var helligdommen for Jupiter Feretrius knapt mer enn et kapell. Det var heller ingen kultstatue der. Ifølge Dionysios fra Halikarnass (2.34), som fortsatt kunne se "det gamle spor" av templet som han sier, var langsiden mindre enn 15 fot, dvs. under 5 m (noe i stil med mitt nye Blindern-kontor,

såvisst ingen tumleplass for guder). Det er for øvrig ikke ganske klart om Octavian ved gjenreisningen holdt seg helt til de gamle dimensjoner.

Hvordan forklare epitetet «Feretrius» ?

Jupiters tilnavn på stedet har vært inngående drøftet. Den adjektiviske form *feretrius* finnes ikke utenom forbindelsen med den særlige Jupiter-dyrkelse på Capitol. Søker vi f. eks. etter veiledning i *Oxford Latin Dictionary*, antydes at ordet helst bør avledes av *ferire*, "slå", "ramme"; dette er med respekt å melde en nærmest uttrykkelig feilkobling. Rent kultisk kan nok forbindelsen ved første blick virke plausibel, for ifølge leksikografen Festus fantes det i templet bl.a. en hård sten (*lapis silex*) som ble brukt ved inngåelse av høytidelige forbund (*quo foedus ferirent*). *Foedus ferire* er for øvrig et typisk "pregnant" uttrykk (jf. Menges *Repetit.* "35.8) = *foedus facere feriendo* (*hostiam, victimam* e.l.). Nå hører det med at Festus selv ikke regner med noen forbindelse med verbet *ferire*.

Han sier uttrykkelig (*Feretrius Jupiter dictus a ferendo*) («benevnt etter [verbet] *ferre* [“bringe”, “bære”]»), om enn med tilføyelsen *quod pacem ferre putaretur* («fordi man mente han bragte fred»). Men kultisk sett kan ikke denne seremonien sies å være hovedsaken, hvis vi da skal dømme ut fra den tradisjon som kildene så å si utelukkende gjør et nummer av. Og jeg mener at materialets egenart totalt sett gir et langt viktigere holdpunkt enn en eller annen mer tilfeldig og ofte spekulativ notis. Men en langt alvorligere innvending mot koblingen med *ferire*, er at man må gjøre språkhistoriske krumspring for å knytte sammen 4.-konjugasjons verbet *ferire* med *feretrius*. Man postulerer nemlig et ellers ubelagt tidlig **ferere* etter 3. konj. som missing link. Dette har lite for seg når det kan gis en temmelig innlysende og forholdsvis enkel språklig forklaring. *Feretrius* er rett og slett adjektivet til *feretrum*, et ord som antagelig tidlig vant innpass i latin som lånnord fra gresk (φ έ ρ ε τ ρ ο ν). Det ble med tiden sikkert ikke følt som noe fremmedord. Det betegner en ting til å bære med: *feretrum*; suffikset har vi f. eks. i *ara-trum* (“plog”). Listen av slike ord er for øvrig lang hos Gradenwitz i hans baklengsordbok. Det genuint latinske ordet er *ferculum* med et annet instrumentalsuffiks. *Feretrum* betyr “bære”, især til lik. Denne spesialiserte betydningen gjelder nesten alle forekomstene i *Thesaurus Linguae Latinae* s.v. Når det gjelder adjektivet, er det interessante dette: Det er ikke bare at ikke adj. *feretrius* forekommer ellers; meg bekjent er hele kategorien av ord på *-trum* praktisk talt uten en slik derivasjon. Det nærmeste jeg finner er

vitreus til *vitrum* (“glass”). Ikke-forekomsten må rett og slett henge sammen med at det ikke var særlig behov for å adjektivisere slike substantiv. Men kulden kan sies å skape unntak fra språkets alminnelige kjøreregler. Her er engangsdannelser ganske vanlige (*hapax legomena*). Mange av dem er semantisk klare nok: Adjektivet *Iurarius* (“som våker over eder”) finnes som epitete til Jupiter bare i en innskrift (*CIL* 1.990). Og for å fortsette med Jupiter: Ikke ulikt er adj. *culminalis* (“som hører til på topper” < *culmen*), *Secundanus* er Jupiter for så vidt han kan gi sjømannen *ventus secundus* (“gunstig bølge”) (*CIL* 1,2236.7). Bare Jupiter kalles *Fagutalis* (adj. til *fagutal* “bøkelund”: *CIL* 3.5186). Hercules betitles *Saxanus* (til *saxum* “sten”: *CIL* 13.4623); han er endog *Saxetanus* (til *saxetum* “stenbrudd”: *L'Année Épigraphique* 20.118). *Latiaris* har nesten alltid referanse til Jupiter. Andre epiteter var kanskje ikke fullt så klare: Regnguden *Jupiter Elicius* ble satt i forbindelse med *elicere* (“lokke frem”: Varro *LL* 6.94). Dette er alt sammen ord som ikke har noen anvendelse i språket for øvrig.

Hvis vi så på dette grunnlag skulle oversette *Jupiter Feretrius*, måtte det helst bli som «Jupiter med likbåren». Men hva i all verden sikter så det til?

Templet i Livius' 1. bok.

Sammenhengen demrer for oss så snart vi går inn på hva kapellet ble brukt til og hvilken tradisjon som i all hovedsak knyttet seg til det. Og her tar vi best utgangspunkt i Livius' beretning om Romulus'

første kamp mot en angripende fiende. Det var som kjent byen Caenina som yppet seg først da Roma stod der som faktum (*anno urbis conditae primo*). Romulus vant en enkel seier over angriperne mens de var opptatt med plyndring, og han slo deres hær grundig på flukt, ja mer enn det: Han drepte deres konge egenhendig og avkledd den falne hans rustning (*spolia*). Derpå inntok han deres by. I den forbindelse heter det (1.10.5 f.):

«Da han kom tilbake derfra med sin seierrike hær, var han høyt ansett for sine krigerske bedrifter, men ikke mindre som propagandist (*ostentator*) for disse bedrifter siden han selv bar den drepte fiendehøvdingens rustning (*spolia*) opphenget på et stativ (*ferculum*), hendig fremstilt for det formål, idet han steg opp til Capitol. Da han der hadde stilt rustningen fra seg ved en ek som var hellig for gjeterne, stakk han, samtidig med sin offergave, ut en tomt for et Jupitertempel og ga guden et tilnavn. “Jupiter Feretrius,” sa han, “dette er de kongelige våpen (*regia arma*) som jeg, kong (*rex*) Romulus, bringer (*fero*) deg som seierherre, og jeg vier (deg) et tempel i det område som jeg nettopp har utmålt i min tanke, som sete for den ærefulle rustning (*spolia opima*). Når fiendekonger og høvdinge blir drept, vil mine etterkommere følge mitt eksempel og bringe deg (*ferent*) en slik.” Dette er opprinnelsen til det tempel som var det første av alle i Roma til å bli innviet. Gudene fant det siden for godt, på den ene side at tempelgrunnleggerens uttalelse ikke falt på stengrunn når han høytidelig fremholdt at etterkommerne

ville bringe rustninger hit, på den annen at æren for et slikt offer ikke ble trivialisert gjennom antallet av dem som oppnådde den. Bare to ganger siden gjennom alle disse år ble det vunnet en “ærefull rustning”. Så sjelden var lykken når det gjaldt å oppnå en slik utmerkelse.»

Av denne beretning følger noen konsekvenser av seg selv: Vi har å gjøre med forløperen for den senere *triumphus* som endte foran templet til Jupiter Optimus Maximus. Det er nærliggende å tenke seg følgende: Likbåren, *feretrum*, holder fast minnet om en markering der fiendehøvdingens ennå intakte lik ble båret direkte fra slagmarken opp til Jupiters helligdom. Med den eldste tids korte avstand til slagfeltet kunne på den måte liket være det synlige tegn på seieren. Da avstanden til slagmarken ble større og uforenlig med en slik transport, ble bare fiendens rustning bragt til Jupiter.

Livius har gitt den riktige forklaringen på *feretrius*-tilnavnet når han understreker *ferculums* viktige funksjon i seremonien; ellers ser man jo i fremstillinger av den triumferende Romulus at kongen bærer en rustningskledd staur som trofé (cf. Roma i tekst XVIII s. 67 og det myntbilde som pryder denne artikkelen). Men i gammel tid kan det ikke ha vært helt uvanlig at båren var i bruk. Da det nye og langt mektigere Jupiter-tempel kom på plass på Capitol, ble den eldste helligdommen reservert for de helt spesielle anledninger, at fiendehøvdingen var drept av romernes egen overanfører. Denne forutsetning understrekes klart nok av Livius alt i beskrivelsen av Romu-

lus' triumf: *rex regia arma fero*. Betingelsen fremheves ved juxtapositio. Den senere republikktid kjente bare til tilfeller av en slik ære hvorav det ene var omstridt. Livius markerer sin posisjon i denne striden allerede her. Ved diskusjonen av Cossus-eksemplet, den neste i rekken, har man ikke lagt nok vekt på Livius' behandling av Romulus-eksemplet og den tendens som gjør seg gjeldende ved det.

Til tross for den spesielle bindingen til *spolia opima*-dedikasjonene var rimeligvis det gamle Jupiter-tempel et tempel for himmelguden i sin alminnelighet. Det var bare at enhver gud i Roma så lett fikk karakter av krigs- eller seiersgud. De større eller mindre offisielle anledninger da man involverte gudene i det menneskelige virke, hadde gjerne på en eller annen måte en krigersk og imperieorientert karakter.

Mens helligdommen for Jupiter Optimus Maximus var som Norges Bank i imperiets liv, fremsto Jupiter Feretrius' tempel som en liten luksusfilial ene og alene for å betjene krigslivets superhelter. At de særlige anledninger ble så ytterlig få, sier sitt om krigsvesenets utvikling i et Roma som vokste fra minisamfunn til verdensmakt. Når ikke bare kulturanledningene ble så eksklusive, men også selve religionsvesenet i det hele visnet hen mot slutten av republikken, var det ikke så merkelig at også dette tempel forfalt.

Atticus og templets fornyelse.

Det fantes imidlertid én historieinteressert og innflytelsesrik romer som sa ifra,

Titus Pomponius Atticus. Atticus hadde vært Ciceros nære venn og var også selv litterært aktiv. Han skrev blant adskillig annet som er gått tapt, en sikkert fortjenestefull kortversjon av Romas historie *Liber annalis*. Vi må bare registrere at han forsonet seg med triumvirene som hadde tatt livet av Cicero. Datteren, Caecilia Attica, ble gift med Octavians betrodde general og admiral Agrippa. Det har vært en del diskutert når bryllupet fant sted. Rimeligvis skjedde det i 37 f.Kr. Atticus opplevde selv en datterdatter i ekteskapet; da hun var knapt årsgammel, bestemte Octavian at hun, når tiden var inne, skulle bli gift med hans egen stesønn Tiberius. Den gamle Nepos konstaterer med forundring det varme vennskap som oppstod mellom hans venn Atticus og den unge triumvir. Det gikk knapt en dag uten at Octavian skrev til ham og det også når de begge oppholdt seg i Roma. Tiden tillot ikke alltid at de hadde selskapelig omgang, forteller Nepos. Snart spurte han ham om et eller annet historisk anliggende eller han forela et problem som hadde med diktning å gjøre. Nepos, som tydelig nok har lest brevene, kanskje etter Atticus' død i 32 f.Kr., bemerker deres spøkefulle tone. Men det kom noe ut av korrespondansen når det gjaldt sansen for gamle tradisjoner og byggverk. «Slik falt det seg,» sier Nepos, «at det var på Atticus' oppfordring at Octavian sørget for å gjenreise Jupiter Feretrius' tempel på Capitol.» Nepos konstaterer at dette templet jo var grunnlagt av Romulus, og vi hører mellom linjene at det var en skam at taket var styrtet sammen i et slikt riksklenodium (*ex quo accidit, cum aedis Iovis Feretrii in Capitolio, ab Romulo*

constituta, vetustate atque incuria detecta prolaberetur, ut Attici admonitu Caesar eam reficiendam curaret).

At det dreiet seg om et tempel grunnlagt av Romulus gir vel en del av svaret på hvorfor saken kom til å engasjere Octavian såvidt sterkt. Det var ham meget om å gjøre å profilere seg som *alter conditor urbis*: grunnlegger av det nye Roma. Navnet Romulus ble endog en tid overveiet som tilnavn. Det er overveiende sannsynlig at Octavian istandsatte det gamle kapellet, eller rettere nybygde det – for *reficere* innebærer en totaloverhaling – ennå mens Atticus levde – la oss si i 34 eller 33 – og at det altså ikke var en del av det store istandsettingsprosjekt etter tilbakekomsten fra Østen i 29 f. Kr. Jeg kan tenke meg at anledningen var der etter seiren over Sextus Pompeius i 36 f.Kr. da det var grunn til å markere fred og gjenoppbygging. Octavian kan også ha hatt sine familiære grunner til å vise det gamle byggverk sin spesielle bevakethet; derom har jeg et par ord å si helt til slutt i denne artikkelen.

Aulus Cornelius Cossus.

Men ett spørsmål kom til å oppta både Octavian/ Augustus og Livius. Hadde nr. 2 i rekken av triumfatorer i særklasse egentlig rett til sin plass? Igjen blir Livius vår kilde. Og denne gang er det grunn til å gripe det litt videre an. For partiet det gjelder er ofte blitt kommentert for det kuriøse innblikk det gir oss både i Augustus' detaljstyring og i historikeren Livius' ikke så lett gjennomskuelige forhold til maktens sentrum. Var han "augustéer",

nøytralist eller til og med en fordekt opposisjonell?

Livius og Ab urbe condita

På grunn av oppdragelse og overlevering er det bestemte perioder av Romas historie vi forbinder med Livius, først og fremst de femti år mellom 218 f. Kr. (3. dekadens og 2.punerkrigs begynnelse) til 167 f.Kr. (slaget ved Pydna og makedonerrikets fall) – det vil si bøkene 21 til 45 – samt de vel 450 år fra byens begynnelse (*ab urbe condita*) til 293 f. Kr. – bøkene 1 – 10. Men disse delene, betydelige nok i seg selv, gir naturligvis ikke det fulle og hele bilde av Livius som historiker. Han feirer nok sin største triumf som historiker med fremstillingen av Hannibalkrigen, men ser vi på helheten, er han også og ikke minst en samtidshistoriker. I 26 bøker (fra bok 117 til 142) var Octavian hovedpersonen. Livius var bare omtrent fire år yngre enn Augustus (Syme har til og med argumentert for 64 som fødselsåret, dvs. at han var litt eldre enn Augustus), og han var antagelig 15 år da Octavian så resolutt tiltrådte arven fra sin adoptivfar, den myrdede Caesar. Hva vi har bevart av denne del av Livius' hovedverk er i hovedsak bare noen ytterst magre innholdsresymeer (de såk. *periochae*) pluss mer usikre nedslag hos andre historikere, mest tydelig hos Cassius Dio 200 år etter Livius. I 17 bøker fremstilte Livius borgerkrigs- og triumvrtiden mellom Caesars død og Actium. Hvis vi legger tettheten i fremstillingen til grunn, lå verkets tyngdepunkt i denne perioden, med noe mer enn én bok for å dekke ett års begivenheter. De 9 siste bøkene dekket

de første 22 år av Augustus' eneherredømme i den romerske verden, dvs. med noe mer enn to års begivenheter innenfor hver bok i gjennomsnitt. Dette reflekterer rimeligvis den betydning Livius tillia Actium som veiskille ikke bare i samtiden, men i den romerske historie overhodet. Samtidshistorien er som en elv. Forut for Actium er det stryk på stryk som holder på leserens oppmerksomhet, etter Actium faller tingene på plass i en mer og mer bedagelig strøm, og det ville være for mye for langt om en historiker som Livius følte det helt store engasjement. Problemet er å finne formelen for hans forhold til Augustus.

Livius, Cossus og Augustus

Det beste er faktisk å gå inn i det sterkt omdisputerte parti som vi finner i 4. bok, og det er her vi kommer tilbake til vårt lille Jupiter-tempel. Livius er kommet frem til Cossus og hans innsats i oppgjøret med Veii. Mamercus Aemilius var dictator og Cincinnatus var hans magister equitum. Fiendesiden var ledet av etruskerkongen Lars Tolumnius, selv en energisk kriger. På romersk side introduseres Cossus med den bekjente ekfrase-teknikk (kap. 19): *Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus*: "Det var på denne tiden militærtribun i rytteriet, Aulus Cornelius Cossus." Livius fortsetter så med beretningen om hans bedrift. En riktig praktkriger er han. Han ser hvordan fiendeføreren som en annen Rambo sprer panikk i romernes rekker hvor han enn viser seg. Men først og fremst fremstilles Cossus som en moralsk instans; han representerer den rettferdige hevn vis-à-vis

en mann som har brutt et forbund og krenket folkeretten ved å drepe utsendinger. Han setter derfor sporene i sin hest og gyver løs på motstanderen med senket lanse, kaster ham av hesten, hindrer ham med sitt skjold i å komme på bena igjen hvorpå han nagler ham gjentagne ganger til bakken med sin lanse. Så river han rustningen av den døde, setter hans avhugne hode på lansespissen og slår fienden med panikk med dette trofé.

Kap. 20 begynner med å skildre triumfen. Den tilkom jo egentlig diktatoren som i og med sitt overordnede *imperium* hadde den selvsagte rett til å feire triumf, mens Cossus var den som tiltrakk seg alles blikk, der han bar den drepte konges *spolia*. Typisk liviansk beretterkunst, vil man si. Det var Cossus soldatene behandlet som den reelle seierherre med sine rustikke sanger (dvs. triumfsanger) der de til og med sammenlignet ham med Romulus (*aequantur eum Romulo* 20.2). I høytidelige former hengte Cossus opp fienderustningen i Jupiter Feretrius' tempel ved siden av Romulus' som den første rustning til å bli vigslet etter hin første bragd. Livius avslutter beretningen med å betone hvordan diktatorens triumf kom helt i skyggen av Cossus' – og ikke uten grunn, skinner det igjennom.

Så langt merker vi Livius' klo med en hovedaktør noe på siden av makthierarkiet og med en moralsk profil og handlingsevne som umiddelbart slår ut i full folkelig anerkjennelse. Det avsnittet som så følger – nesten en hel Teubner-side (20.5-20.11) – er mer usedvanlig, for ikke

å si enestående. Her får vi intet mindre enn en kritisk betraktning av kildegrunnlaget for den beretning som nettopp er fortalt med slik innlevelse og dramaturgisk sans. Det er *ikke* at han drepte fiendehøvdingen Lars Tolumnius som står til diskusjon, men Cossus' rett til å dedisere fienderustningen til Jupiter Feretrius.

La meg først gjengi en nokså typisk oppfatning av partiet som helhet. Jeg siterer fra en så høyt aktet kjenner som Karl Galinsky (*Augustan Culture* s. 286, mine uthevelser). For å belegge sin oppfatning av Livius' selvstendighet i forhold til Augustus tar han nettopp for seg vårt parti: «Resorting to unusually detailed antiquarian research, *Livy rejects the authenticity* of an inscription, brought to his attention by Augustus himself, on a linen corslet that designated Cornelius Cossus as consul at the time (437 B.C.) he fought the Etruscan commander Tolumnius in single combat and dedicated the spoils to Jupiter [...]. Instead, *Livy insists that Cossus then was only an army tribune*, regardless of any political repercussions for Octavian/ Augustus who had denied a triumph to M. Licinius Crassus, who was a proconsul, on the grounds that no triumph had ever been granted to someone unless he was consul at the time. *Livy softens the disagreement by complimenting Augustus, in the same breath, as the «founder and restorer of many temples», a matter of great pride to the princes* (cf. *RG* 19-20)».

Livius forkaster altså ifølge denne fortolkning at Cossus skulle ha hatt rett til å dedisere *spolia opima* i Jupiter Feretrius-

templet. Når Cossus så hadde gjort, var det i strid med templets bestemmelse. Konklusjonen ifølge Livius må da bli enten at Cossus' trofé burde tas ut av templet – Augustus' forsvar for hans rett til æren bygger på sviktende grunnlag – eller, hva verre er, at Cossus' *spolia* får bli hvor deer, hvorpå Augustus' grunnlag for å nekte Licinius Crassus den mest prestisjefylte triumf blir mildt sagt tvilsomt. Jeg skulle tro at et lite kompliment oppi dette ikke kan redde Livius fra et nokså kjølig forhold til princeps.

Men som vi snart skal se – det er merkelig at det går an å lese hva Livius skriver på denne måten. En fortløpende nærlesning blir visst aldri overflødig selv i våre utpreget filologiske fag. En ting er å finne ut hva Livius sier og mener – vanskelig nok – noe annet er betraktninger over spørsmålet «wie es eigentlich gewesen» – betraktninger som: 1) hva monne Augustus' motiv var for å ytre seg om saken, for ikke å snakke om 2) historiens egen faktisitet. En sammenblanding av tekstlesning og fortolkning med andre hermeneutiske nivåer er såre vanlig, dessverre, med meto-disk forvirring til følge.

Da vender vi tilbake der vi slapp og konsentrerer oss om Livius. Cossus har «feiret sin triumf» og langt overstrålt øverstkommanderende. Men Livius følger seg ikke vel med sin beretning enda den har støtte hos *alle* tidligere historikere (påstår han, men det er en klar overdrivelse). Hva er det så han er misfornøyd med? Saken er at det er beretningens *iboende* problemer han tar utgangspunkt i (*ikke* en autoritativ påstand fra Augustus' side):

«Jeg har fulgt alle historiske hjemmelsmenn før meg når jeg redegjorde for at A. Cornelius Cossus bragte *spolia opima* til Jupiter Feretrius' tempel i egenskap av militærtribun.» (*Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Iovis Feretri templo intulisse exposui*). Dette betyr ikke – som Galinsky synes å tro – at Livius mener denne massive enighet blant tidligere historikere er riktig. Tvertimot: Cossus' rang og posisjon i gjerningsøyeblikket strider mot *spolia opima*-institusjonens natur; jeg har fremhevet denne kontradiksjon i sitatet. For Livius fortsetter med å si at bare de *spolia* kan lovformelig og i overenstemmelse med religionens krav betraktes som *opima* der en «hærleder» (*dux*) med *auspicium*, dvs. full og hel kommandomyndighet, har tatt den fra (fiendens) hærleder (som han har drept) (*quod ea rite opima spolia habentur, quae dux duci detraxit, nec ducem novimus nisi cuius auspicio bellum geritur*). Enten var altså Cossus ikke militærtribun, men en *dux* i sann forstand da han vant og viet sitt offer til Jupiter Feretrius eller han forbrøt seg mot religionen. Dette «problem» kan ikke overraske noen leser. Vi ville ha følt det selv om Livius ikke hadde gjort uttrykkelig oppmerksom på det siden han så sterkt betonte Romulus' likhet i rang med sin motstander, Caeninas konge Acron (*rex regia arma* 1.10.5, siert ovenfor). Problemstillingen springer altså ut av en temmelig opplagt svakhet i det kildemateriale Livius har til rådighet; dette er så

meget alvorligere som kildematerialet ved selve sin konsensus lar ham i stikken. Han har ikke hatt noe valg, ellers en mulig utvei.

La gå at en moderne historiker ikke ville ha gått frem slik med en vedhengt «second thought», men i stedet vill ha justert beretningen utfra kildekritikken. Livius ser åpenbart ikke noe forkastelig i først å gi til beste tradisjonen som den forteller han er. Han selvstendiggjør tradisjonen for så å kritisere den. Det er verdt å understreke nok en gang at han ikke betviler hovedsaken, Cossus' drap på fiendehøvdingen. Diskusjonen gjelder om Cossus er utstyrt med gyldig pass til tempelcellaen. Da er det arkeologien (heller ikke nå primært Augustus!) kommer ham til unnsetning og «løser problemet» for ham; påskriften på selve rustningen gjendriver tradisjonen – her omtalt som «dem» (dvs. de tidligere historikere) og meg' – og på det for Livius springende punkt: Cossus var konsul, ikke militærtribun da han utførte sin bragd og viet rustningen; ergo: slik blir Cossus' *spolia opima* «reddet» som sant og riktig offer, og Cossus var ingen ugudelig bedrager. Vi når en konklusjon fra Livius' side i og med *ceterum [...] titulus ipse spoliis inscriptus illos meque arguit consulem ea Cossus cepisse*. Konstruksjonen ved verbet *arguere* er uvanlig her; jeg har faktisk ikke kunnet finne noen eksakt parallell til den¹: *arguere* konstrueres først med objekt (*illos ... me*), dernest med akk. m. inf. (*Cossus*

1) Nærmest kommer Tac. *ann.* 1.12.4 cf. ThesLL II 554, 68ff.

cepisse): “men selve påskriften som er satt på rustningen “gjendriver”, “motbeviser” “dem og meg”; akk.m.inf.-en uttrykker beviset (ikke den feilaktige oppfatning som gjendriveres). Vi må derfor sette til f. eks. “og viser” for å få med dette poenget klart: “og viser at det var som konsul Cossus erobret den (fienderustningen *spolia*)”. Og dette slås altså fast før Augustus’ navn trekkes inn. Ingenting i det som følger (20.7-11) setter spørsmålsteget ved den siterte setning. Tvertimot: det følger argumenter som støtter opp under påstanden. For det første: opplysningen om innskriften. Den har Caesar Augustus selv som sannhetsvitne; han trekkes ikke inn i hytt og vær for å gi saken autoritet. Han er templets fornyer, og derfor den ansvarlige instans (*ipsius templi auctorem*); Livius betoner til og med tre ganger Augustus som byggherre eller rettere som fornyer av templet. Som den gode censor har Augustus selv inspirert sakene og står selv som garantist for påstanden gjennom selvsyn. Det som tilskrives hans utsagn, bidrar samtidig til å presisere saken for oss: Jo, påskriften var på rustningen, på en *thorax linteus* (“linbrynje”). Å ville betvile Cossus’ rett til å være representert i templet *rebus sic stantibus*, ville være mildt sagt tvilsomt. Vi kan derfor så langt i vår argumentasjon konkludere med at Livius er langt fra å insistere på at Cossus var tribun, han er langt fra å forkaste at innskriften var autentisk og langt fra å betvile Augustus’ testimonium.

En nærlesning bør omfatte også andre sider ved perioden 20,7 der underlige spekulasjoner forfektes blant forskerne; derfor anføres den her i sin innholdstunge

helhet: *Hoc ego cum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem ac restitorem, ingressum sedem Feretri Iovis quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem, prope sacrilegium ratus sum Cossu spoliis suorum Caesarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem.*

«Da jeg hørte at Caesar Augustus, grunnlegger og gjenreiser av alle templer, med egne øyne hadde lest dette som påskrift på linbrynjen da han trådte inn i Jupiter Feretrius’ helligdom, den som han har gjenoppbygget etter at den var forfalt av elde, mente jeg at det nesten var en helligbrøde å forholde Cossus Caesar, selve templets byggherre, som vitne på hans (rett til) sin rustning.»

Det er kommet sære kommentarer til *sacrilegium*; enkelte har fått det for seg at det går på spørsmålet om Caesars guddommelighet. Da enkelte finner det vanskelig å tro at Livius gjør til de grader knefall for herskeren at det å betvile hans ord blir nesten som helligbrøde å betrakte, tar de heller historikerens ord som ironi. Men da bortser man fra det som opptar Livius både i perioden selv og i den større sammenheng, nemlig Cossus’ rett til å ha sin *spolia*-gave viet til Jupiter

Feretrius og det på permanent basis. Kaster man et sakralt objekt ut av et tempel – in casu den rustning Cossus viet 400 år tidligere – under påskudd av at den er viet med urette (annalisttradisjonen), og den likevel ikke skulle være det (ifølge Caesar Augustus' vitnesbyrd) – da kommer man svært nær en helligbrøde – overfor Jupiter selvsagt (selve helligbrøden ville være å trekke den fysiske konsekvens av oppfatningen og fjerne den gamle rustningen).

Så langt i Livius' fremstilling står altså en eksisterende faktisk *titulus* mot den annalistiske tradisjons kildegrunnlag. Det er langt fra at Livius antyder det skulle være noe i veien med Augustus' observasjon (at han f. eks. hadde misforstått innskriften, forfalsket den eller løyet den ihop). Det Livius derimot er inne på er om han som var ansvarlig for innskriften, Cossus selv, kan ha forfalsket den, dvs. sagt at han var konsul (mens hans i virkeligheten var militærtribun). Livius argumenterer mot en slik mistanke som helt usannsynlig – og på Livius' egne premisser kan vi uten videre gi resonnementet vår støtte. Det er da nærliggende å tro, slik Livius gjør, at feilen ligger hos annalistene, enda så sterk deres sak i utgangspunktet kan virke. Faktum er at opplysningene i *magistratum libri*, forvart i Juno Monetas tempel og kilde for annalisten Licinius Macer, byr på nesten like gamle vitnesbyrd som innskriften i Jupiter Feretrius-templet; her plasseres Cossus' konsulat til 10 år etter slaget mot etruskerforbundet under Lars Tolumnius (20,8). Livius innrømmer at han ikke har noe svar på uoverensstemmelsen; enhver får ha den mening han vil, sier han.

Hva Livius nok vil antyde er at vi enten kan ha våre tvil om Licinius Macer som hjemmelsmann eller får mene at opplysningene i *magistratum libri* kan være feilaktige. Av Livius' diskusjon fremgår at han har liten sympati for å omplussere slaget i tid til det senere år ut fra Cossus' konsulrang til tross for at embetstittelen da ville stemme. Det dreiet seg jo om en periode uten krigstog på grunn av pest og uår, sier han. Man kunne eventuelt tenke på ytterligere forskyvning fremover i tiden, sier han så, og det virker mer besnærende ut fra hovedproblemet; for det står kildefast at Cossus to år etter sitt konsulat var "*tribunus militum consulari potestate*"; da var han militærtribun med *auspicium*, ikke *uten* som første gang. Samme år var han også *magister equitum*; i den kommandoen stod han for et annet berømt rytterslag: (*Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet, eodem anno magistrum equitum; quo in imperio alteram insignem edidit pugnā equestrem*). En oppmerksom lesning fører oss her tett inn på Livius som kildekritiker. Vi får dermed i svært forsiktig form diskusjonens positive mulighet selv om embetstittelen ikke stemmer. Livius melder ikke helt pass slik man gjerne har lest dette partiet. Han antyder hvilken oppfatning han selv ikke finner helt urimelig. En gjetning – vi sier teori – som godt kan gi oss løsningen på motsigelsen mellom annalistene og innskriften: Man har blandet sammen Cossus' stilling som *tribunus militum* med hans senere posisjon som *tribunus militum consulari potestate*. Men Livius skyver antagelsen/teorien til side: han trenger den ikke: *Ea libera coniectura est sed, ut ego arbitro, vana:*

«En slik fortolkning står oss fritt, men er unyttig og overflødig.» Når alt kommer til alt, er det mannens eget vitnesbyrd som betyr noe. Det er hva en mann sier og gjør under de omstendigheter han var i, som er avgjørende, når han så å si har maksimal oppmerksomhet rettet på seg, ikke bare fra menneskers side, men også fra gudenes – han står jo ansikt til ansikt med Romulus, den guddommeliggjorte, ja nærmest med Jupiter selv (20,11): *Aversari enim omnes opiniones licet², cum auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sede positis, Iovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se A. Cossum* («For man kan spare seg alle formodninger når den som utkjempet kampen anbragte den nyervervede fienderustning på det hellige sted og så å si med Jupiter selv, som offergaven gjaldt, og med Romulus for sine øyne, to som ikke er å forakte som vitner på en (eventuell) falsk påskrift, beskrev seg selv som A. Cornelius Cossus consul.»)

Det er i og for seg ingen stor motsetning mellom en (plausibel) gjetning og denne siste instans. Konklusjonen ut fra innskriften tas imidlertid som den urokkelige fasit. At Livius' egen beretning dermed blir mangelfull, kommer han ikke nærmere inn på. En moderne historiker vil være fristet til å frakjenne ham det meste av hans profesjonelle ære. For Livius står hovedsaken fast selv om han hans egen tradisjonsbaserte beretning endog i et velvillig lys må sies å bygge på sviktende

grunnlag, en gal kronologi og/eller hovedpersonens feilaktige rang og posisjon: for Cossus vant *spolia opima* og skrev seg inn i byens mest sakrale tradisjon på riktig vis, uansett.

Man har gjerne ment at Livius har føyd til 20,6-11 *etterat* boken/ pentaden/ dekadene var ferdigskrevet. Det betyr i grunnen en litt håpløs form for sluttredigering fremtvunget av Augustus' (sene) autoritative uttalelse. Tolkninger i den retning er i mine øyne mindre sannsynlige. Det var åpenbart etter den Romulus-beretning som er gitt i 1. bok, at den tradisjonsbaserte beretning om Cossus kom i alvorlig konflikt med Jupiter Feretrius-templets grunnfunksjon og *raison d'être*. Tenker vi oss kap. 20,6-11 bort, får den strengt tradisjonsbevisste leser et helt følelig problem hvor selve selvmotsigelsen er det minst alvorlige. Jeg tror derfor at Livius fra første ferd har siktet mot å fremheve tradisjonens svakhet. Det gjør han ved simpelthen først å "internalisere" denne tradisjonen for dernest å forkaste den i lys av Augustus' lykkelige funn som redder en langt større verdi, nemlig templet og dets tradisjon. Det får da stå til at Livius' egen beretning ikke lar seg forsvare i seg selv *qua full og hel historisk sannhet*. Men det har likevel ikke budt på alvorlige problemer for Livius: når det beste ikke lar seg oppnå, nemlig å forene *narratio* og sannhet, er det likevel ikke å forakte å få begge deler med når de ikke helt kan forlikes, dvs. når beretningen bare blir en god historie med 90 % sann-

2) Slik leser Weissenborn–Müller etter Wagner; R.M. Ogilvie holder på *Versare in omnes opiniones licet* som jeg har vanskelig for å forstå.

hetsgehalt. Det er tross alt andre faktorer, de så bekjente eksemplariske og moralske, som er minst like viktige sider ved beretningen og som Livius ikke godt kan gi avkall på ved å gå over til en annen form for fremstilling. Da måtte han tre ut av sitt gode genre-skinns og bli en antikvar à la Varro.

For å summere opp: Det er hverken tale om at Augustus dikterer historikeren hva han har å holde seg til eller at Livius hevder en trassig selvstendighet overfor maktmennesket Augustus. Historikeren og dagens makthaver befant seg i sam-drektig harmoni hva det viktigste angikk, som f.eks. at Romas eldste tempel skulle være reservert for de helt spesielle fienderustninger. Livius kan komplimentere Augustus med at hans observasjon gir det eneste akseptable svar – byggfornyeren er budbringer for en sannhet som er og kan bekreftes og har på den måten opphevet en betenkelig svakhet i den tradisjon annalistene bygget på og som Livius ellers ville ha hatt problemer med å videre-formidle.

For øvrig tror jeg at man generelt har hatt en tendens til å isolere Livius for meget fra Augustus' prinsipat og sett ham litt for meget som en ensom ildsjel fra det fjerne Patavium. Uten å kunne ta opp spørsmålet i fullere bredde her, ser jeg på Livius som et av de mange talenter som Octavian og hans krets satset på. Hvilket praktfullt prosjekt var det ikke Livius kunne virkeliggjøre i Octaviankretsens øyne?

En splitter ny versjon av byens saga som skulle munne ut i Actium og det etterfølgende styre som høydepunkt. Bare byen Roma ga muligheter for et studium som gikk dypt nok. Historikeren Asinius Pollios bibliotek stod åpent for en som akslet en slik oppgave som Livius'; fra det tidlige prinsipat av fantes også Apollo Palatinus' bibliotek som en stor ressurs for en historiker. Skulle en hersker som dyrket kontakten med historiekjenneren Atticus nærmest være ukjent med hva Livius hadde satt seg fore? Jeg tror nok at Livius fikk vite om hva Jupiter Feretrius' gjemte av opplysninger og det ganske snart fra Augustus' egen munn, og Livius på sin side visste hvordan han skulle anrette dette bevisstykke på effektiv måte.

Wie es eigentlich gewesen-planen skal ikke oppta oss her. Det står ikke til å nekte at vi sitter igjen med en del spørsmål som moderne kritisk innstilte lesere har tumlet med. At det hele (i min tolkning) er blitt ganske Augustus-vennlig,³ er ikke så merkelig hvis vi regner med at Livius' prosjekt er støttet av regimet. Vi vil mene at Livius burde ha vært litt mer kritisk, gått videre med en selvstendig undersøkelse og ikke basert seg på "Hören-Sagen". Og moderne kommentatorer har vært ivrige med å supplere ham med interessante stikkord for en kritisk behandling av skikkelig merke. Man har f.eks. gjettest på at selve Cossus-navnet er blitt mistolket som *consul* (en tittel som jo ble forkortet som *cos*). Meget mulig, Livius har tydeligvis ikke tenkt på det.

3) Et inntrykk som støttes av steder som i.19.3 og 9.19.7.

Augustus selv må også ha vært i god tro. Men det lar seg ikke nekte at det epigrafiske funn kan ha kommet svært beleilig for ham. Han kunne med desto større grunn pukke på at den øverste kommandomyndighet måtte være hevet over tvil for å komme i betraktning som eventuell fjerdemann. Det var nok med lett hjerte han utelukket Licinius Crassus' anmodning med henvisning til alle tre forgjengere; nå var det han selv som hadde det overordnede *imperium*. Han ville med andre ord ikke ha noen gjentakelse av hva Livius fortalte, om at Mamercus' triumf ble overstrålet av en lavere offisers be-drift. *Spolia opima* var de facto blitt en familiesak, og kunne med desto større grunn ses i et slikt lys i og med at Marcellus i 222 stod for den tredje og siste av disse bragdene. Men ingenting tyder på at Livius har tenkt i slike baner, og om han har gjort det, kan den slags knapt nok ha vært relevant i saken all den stund det kommer an på å gi en dekkende fremstilling av det som burde være *mos maiorum* og dermed siste ord om Jupiter Feretrius og hans vigselsgaver.

Litteratur

T.J. Luce, «The Dating of Livy's First Decade», *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 96, 1965, 209-240.

E. Mensching, «Livius, Cossus und Augustus», *Museum Helveticum* 24, 1967, 12-32.

F. Cassola, «Livio, il tempio di Giove Feretrio a la inaccessibilità dei santuari in Roma», *Rivista storica italiana* 81, 1969, 21 ff.

P. Gros, *Aurea templa* (Bibl. 231), Paris 1976.

E. Burck, «Livius und Augustus», *Illinois Classical Studies* 16, 1991, 269-281.

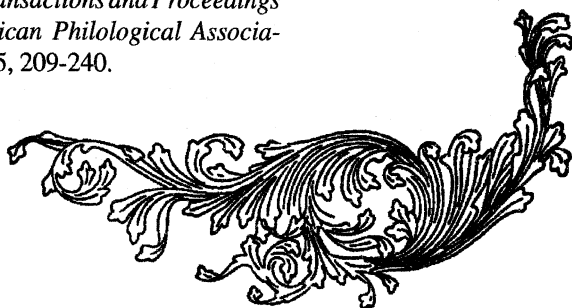
K. Galinsky, *Augustan Culture*, Princeton 1996.

Nyttige topografiske oppslagsverk:

L. Richardson, jr., *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Baltimore and London 1992, s.v. «Iuppiter Feretrius, Aedes.»

M. Steinby (ed.), *Lexicon topographicum urbis Romae*, Vol. III (1996), s.v.

Egil Kraggerud

De gamle grekere og alderdommen

Filosofen Platon ble 82 år gammel, og hans lærer Sokrates var 70 i året 399 før Kristi fødsel, da athenerne dømte ham til døden og han måtte tømme giftbegeret. Aristoteles ble forunt 62 svært aktive leveår, mens tragikeren Sofokles skrev sin siste tragedie kort før han døde 90 år gammel. Isokrates, taleren med gulltungen, som ikke må forveksles med filosofen Sokrates, var ikke mindre enn 94 da han gjorde ferdig en av sine mest berømte taler. Legg til at sofisten Gorgias fra Sicilia skal ha blitt 107 år. Dette gir et riv ruskende galt bilde av hvor gamle folk vanligvis ble i antikkens Hellas. Alle de nevnte mennene var frie, de var relativt velstående, og de var altså menn. Det er så å si bare frie menn våre kilder forteller oss noe om. Ingen forfatter opplyser oss om hvor gammel Sokrates' hustru Xanthippe var da hun gikk til sine mødre, enn si hvor mange år slaven i fengselet fikk på vår klode, han som hadde jobben å gi giftbegeret til Sokrates da dagen var inne.

Slavebefolkningen i Athen kan ha talt opp mot 100.000 på den tid da Sokrates tømte giftbegeret. Unge, friske og sterke slaver var dyr og etterspurt vare, men vi hører ikke hva slaver oppe i årene kostet, det var neppe rare prisen. Romeren Cato,

som var 85 da han døde i 149 f.Kr. (og mente at for øvrig burde Karthago ødelegges) råder godseierne til å selge unna unyttig redskap og gamle slaver, men det spørs hvor mange slaver det var som levde til de ble virkelig gamle. Fikk du ikke solgt unna en gammel slavinne eller slave, så kunne du gi vedkommende friheten, og slapp utgiftene til mat og klær. For slike gamle var friheten et tvilsomt gode. Men bildet er ikke entydig: oppgaven å følge husets gutter til lærerens hus og hjem igjen etter undervisningen, ble betrodd en eldre slave, *paidagogos* eller 'guttefører'. Skole for husets jenter var ikke aktuelt. Og på scenen i teatret kunne man møte den trofaste gamle slavinnen som en gang hadde vært heltens eller heltinnens amme.

Hos den frie delen av befolkningen var barnedødeligheten uhyggelig stor, hos rik som hos fattig. De som vokste opp til pubertetsalderen, kunne regne med å leve i ennå 15-20 år. Men pikene ble giftet bort allerede i puberteten, og så fulgte det ene svangerskapet etter det andre, farefulle nedkomster og strevsom amming. Bare et mindretall av kvinnene levde gjennom sin fruktbare alder og fram til menopause. Kvinner i fruktbar alder ble passet strengt

på, og fikk ikke bevege seg stort utenfor huset. Når det ikke lenger var fare for at de skulle få barn som ikke husbonden var far til, kunne kvinnene bevege seg friere. På gater og torg, i teatret og ved religiøse fester. Klassisk gresk er et språk rikt på nyanser, men det fantes ikke egne ord for middelaldrende, eldre og gammel kvinne. Alle forbi menopausen var rett og slett *graus*, et ord som ikke er særlig positivt ladet. I en komedie av Arisofanes der verden er snudd på hodet og kvinnene bestemmer, blir det vedtatt at når en ung mann har lyst på en ung kvinne, må han først ligge med en *graus*. Mennene hadde fri adgang til unge slavinner og prostituerte, mens kvinner forbi menopausen blir latterliggjort som seksuelt underernærte. Kvinner hadde ikke politiske rettigheter, de kunne for eksempel ikke stemme i folkeforsamlingen. Men i religionen spilte de en viktig rolle, og i en periode skulle Pythia være en kvinne på over 50 år. Pythia var talerøret for guden Apollon i Delfi når han ga sine orakelsvar. Inspirert av guden ytret hun i transe noe mer eller mindre forståelig som prestene utla i et mer fattbart språk.

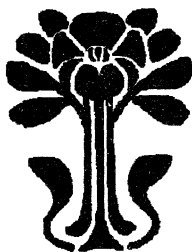
Det gamle Hellas var et krigersamfunn, og uhyggelig mange menn falt i krigen. Men barsel var farligere enn krig, og den gjennomsnittlige levealderen var kanskje opp mot ti år lenger for mennene enn for kvinnene. Mennene tjente som soldater fra de var 20 til de var 59 eller 60, det varierte litt fra stat til stat. I det demokratiske Athen fikk mannen stemmerett når han var 20, men viktigere stillinger var reservert for dem over 30. Når folkeforsamlingen debatterte en sak, gikk ordet

først til dem over 50. Det var overrepresentasjon av eldre menn i jurydomstolene, for eksempel i den juryen på 501 mann som dømte Sokrates til døden. Men det demokratiske Athen ga ingen spesiell makt og funksjon til menn over 60, og motstandere av demokratiet som Platon klager over at ungdommen ikke har den minste respekt for de eldre. Unntaket er etter at det demokratiske Athen hadde lidt sitt katastrofenederlag på Sicilia i 413 f.Kr. Da suspenderte man demokratiet for ei tid og nedsatte en kommisjon av eldre menn som skulle gi sine råd og løse staten gjennom brottsjøene. En av dem var tragikeren Sofokles, som da var over 80 år. Men dette var unntaket som bekrefter regelen i Athen. I det ikke-demokratiske Sparta var det annerledes. Der lå mye makt hos rådsforsamlingen, som besto av 28 menn over 60 år som tjente livet ut, pluss de to kongene. Det tilsvarende organet i det ikke-demokratiske Roma var senatet. For å bli medlem der måtte en opprinnelig være *senex*, dvs. over 60 år. Sparta og Roma hadde mistro til unge brushoder, og æret den garvete mannen som hadde tjent staten i en årrekke med å kjempe i krigen og å tale i folkeforsamlingen og rådet. Den gamle tid på 600- og 500-tallet f.Kr. var lovgivernes tid i Hellas. Atheneren Solon og flere andre av lovgiverne figurerte blant dem ettertida kalte De sju vise menn. Sant eller ikke sant, så mente man at lovgiverne og de vise hadde vært gamle menn. Visdom ble altså identifisert med høy alder: vismannen var nærmest per definisjon gammel.

Prototypen på den gamle vismann er Nestor som vi møter allerede i Homers *Ilia-*

den omkring 700 f.Kr. Han er den fremste rådgiveren for Agamemnon, lederen for grekernes krigstog mot Troja. Nestor har sett to generasjoner passere, og nå regjerer han hjemme i Pylos over den tredje. Når det kniper, er det Nestor som veit råd, men som andre gamlinger er han temmelig full av ord, og vi lurer på når han endelig skal komme til saken. Refrenget er at alt var så mye bedre før. I mine yngre dager, da fantes det virkelige mannfolk og ikke sånne kujoner som nå! Respekt for alder og de hvite hår er den ene side av Iliaden. På motsatt kant har vi hovedhelten, den unge Akhilleus som bevisst velger et kort og heroisk liv som bringer evig ry, framfor et stille liv opp i høy alder. Og mot Iliadens brave Nestor kan vi sette komedien der den gamle mann er en gjenganger på scenen – alltid en surmaget grinebiter.

fjerde år. Men kunsten kan også vise den personifiserte alderdommen som en inntørket gnom med groteske trekk. Holdningen til alderdommen var altså ambivalent. Men stort sett var det vel det negative som dominerte, som når vår studentsang sier at 'post jucundam iuventutem, post molestam senectutem nos habebit humus', dvs. at jorda skal ha oss etter den lykkelige ungdommen og den *triste* alderdommen.

Hovedmotivet for gresk kunst var ikke den kvinnelige akt, slik som i moderne tid, men den nakne unge mann. Det estetiske idealet var atleten fra idrettsbanen, og idretten var mest for de unge. Enkelte steder var det imidlertid tevlinger for old boys også – men aldri for old girls. Og når atenerne feiret sin skytsgudinne Athene med et festopptog som snodde seg nede fra byen opp de bratte bakkene til Akropolis, var det blant deltakerne noen eldre vakre menn. De må ha blitt tatt ut ved en skjønnhetstevling, men vi kan ikke si hvordan den foregikk. I litteraturen og vel også i virkeligheten var den typiske spåmannen en eldre mann, og i kunsten kan han framstilles med vakre trekk, som i gavlen på hovedtemplet i Olympia, der de olympiske lekene ble arrangert hvert

Lyrikeren Mimnermos levde i Lilleasia på 500-tallet f.Kr. Til alle tider synger lyrikeren om ungdom og kjærlighet, og det er ikke særlig godord å vente om alderdommen: 'Hva slags liv og hvilken glede finnes det uten den gyldne Afrodite? Måtte jeg få dø når jeg ikke lenger er opptatt av hemmelige kjærlighetseventyr, av søt flørt og leiets gleder. Dette er de unge årenes blomster, skjønne for menn og kvinner i samme grad. Men når den smertefulle alderdommen tar mannen og gjør hans ytre stygt og hans indre sjofelt, da gnager onde bekymringer hans hjerte opp og han gleder seg ikke lenger ved å skue sola, uglesett av unge menn og ringeaktet av kvinner. Til slikt et onde har guden innrettet alderdommen'. Filosofiens muse kan gi et annet bilde av alder-

dommen enn lyrikkens, og hos Platon heter det at 'den som har en far eller mor, eller gammel bestefar eller bestemor i huset, han skal legge seg på sinne at når det er en slik person til å hellige hans hjemlige arve og han tar skikkelig vare på vedkommende, da kan ikke noe gudebilde ha sterkere virkning'. Det gir altså mer hell og lykke å ære de gamle enn å dyrke et gudebilde.

Men filosofer har det ikke med å være enige med hverandre, og Aristoteles så saker og ting på en annen måte enn sin lærer Platon: De gamle er tvers gjennom negative fordi de i sitt lange liv så ofte er blitt bedratt av andre og har gjort så mange feil selv, og fordi det meste pleier å gå skeis her i verden. De gamle tror mye, men veit lite; vil ikke komme med forpliktende utsagn. De er mistenksomme, gjerrige, feige, egoistiske osv. osv.

I gresk litteratur er det nok flere negative utsagn å la Aristoteles enn positive som hos Platon. Mot alderdommen brukte man gjerne at den hindrer vår virksomhet, gjør legemet svakere, den tar fra oss de fleste nytelser og den er ikke fjernt fra døden. I 44 f.Kr. gikk den romerske taler og statsmann Cicero i sitt 63. år, og det var ikke lenger plass for ham i politikken. Men før han ble myrdet året etter skrev han et forsvarsskrift for alderdommen. Skriftet er formet som en dialog etter Platons mønster. Cicero lar samtalen foregå et hundreår tidligere, og legger forsvaret i munnen på gamle Cato – igjen han som mente Karthago burde ødelegges. Cato går med på at gamle menn mangler sin tidligere kroppsstyrke, men han kom-

mer med en lengre katalog over store menn fra romersk historie som reddet staten med sine kloke råd i farens stund. Hukommelsen blir saktens dårligere, men man husker det man vil, og Cato har ikke hørt om noen olding som har glemt hvor han har gravd ned en skatt! Han trekker fram Sofokles og en rekke intellektuelle grekere som har vært høyst virksomme opp i svært voksen alder, og fra Italia viser han til bøndene som planter trær de veit de aldri vil ha noen glede av selv. Spør du den aldrende bonden hvem han planter for, er svaret at han planter trærne for de udødelige guder, som ikke ville at han bare skulle motta fordeler fra sine forfedre, men også la fordelene gå i arv til sine etterkommere. Ellers er det lettest å arbeide videre med noe en har drevet med tidligere, men Cato viser også til Solon som sier i sine vers at han blir gammel mens han stadig lærer seg noe nytt. Og selv har Cato i høy alder begynt å studere gresk litteratur, lar Cicero ham si. Slik kan Cato vise til Nestor hos Homer, gamlingen fra hvis lepper talen fløt søtere enn honning. Det var ikke ungdom og krefter som var mangelfullt da grekerne kjempet foran Trojas murer, men Agamemnon sier at om han bare hadde hatt ti menn som Nestor, da ville Troja snart stå for fall. Cato innrømmer også at de erotiske gleder ikke hører alderdommen til, men så får vi høre om alle de ulykker det sanselige begjær har brakt over stater og enkeltmennesker. Landssvik og revolusjon, voldtekt og hor, you name it! Fortuften er menneskets herligste eie, og vellysten er den største fiende av denne guddommelige gave. Mot den innvenningen at alderdommen står døden nær,

sier Cato, 'stakkars olding, som i løpet av sitt lange liv ikke har innsett at han bør ringeakte døden. For enten må man være helt likegyldig overfor den, dersom den fullstendig tilintetgjør vår sjel, eller så bør man til og med ønske seg den, dersom den bringer sjelen til et sted hvor den skal leve evig liv'. Og sannelig får vi ikke høre at ungdommen er mer utsatt for dødsfarer enn alderdommen, ettersom unge menn blir lettere syke, de blir alvorligere angrepet og en mer risikabel kur må til for å helbrede dem!

Dette at døden ikke er noe å frykte, er kjente toner fra tidligere greske og latinske forfattere, ikke minst fra syttiåringen Sokrates' forsvarstale da han sto for sine

dommene i 399, slik Platon gjengir talen. Fingertetaler var én litterær genre i antikken, trøsteskriftet var en annen. Refrenget er at døden ikke er noe onde. Vi får bare håpe at denne litteraturen var til hjelp hos unge og særlig hos gamle, og at den fjernet den verste frykt for døden. Året etter at Cicero skrev sitt lille filosofiske verk om alderdommen, møtte han sin skjebne. Han hadde vært en motstander av Caesar som ble myrdet i 44, og han ble drept av Caesars etterfølgere i året 43. Historikeren Livius gir en gripende skildring av hvor rakrygget Cicero møtte døden. I sitt liv hadde ikke Cicero båret slik det er en mann verdig den motgangen han hadde møtt privat og i politikken, sier Livius. Bortsett fra sin egen død.

Johan Henrik Schreiner

Rettssaken mot Sokrates i lys av gresk moraltradisjon

Hvorfor henrettet athenerne Sokrates? Spørsmålet er blitt stilt mangfoldige ganger opp gjennom tidene og det synes å engasjere stadig nye generasjoner. I senere tid har spørsmålet blitt grundig drøftet av flere. Mogens Herman Hansen har så langt det lar seg gjøre, belyst saken ut fra det historiske kildematerialet og I.F. Stone har forsøkt beskrive saken slik den må ha fortonet seg fra athenernes eget synspunkt. Her vil jeg forsøke å beskrive rettssaken mot Sokrates fra en etisk innfallsvinkel, og håpet er med det å kunne supplere de drøftelsene som allerede er nevnt. Jeg vil se nærmere på saken slik den fremtrer i lys av den greske moraltradisjon. Jeg bygger i stor grad på filosofiske fortolkninger av såvel Sokrates som den etiske bevissthet i klassisk tid og i tiden forut, hvorav arbeidene til henholdsvis Gregory Vlastos og Alasdair MacIntyre må nevnes spesielt.

Innledning

Foranledningen for I.F. Stones engasjement med rettssaken mot Sokrates var at han ville skrive om ytringsfrihetens

historie. I denne forbindelse arbeidet han seg lenger og lenger tilbake i historien inntil han sto ved den vestlige sivilisasjons vugge, det klassiske Athen. I denne kulturens spennende historie ble han særlig grepet av dommen mot Sokrates. Han ble så ivrig i sine undersøkelser rundt denne saken, at boken som til slutt kom ut hadde denne ene rettssaken som tema, istedenfor historien om ytringsfriheten som var det opprinnelige prosjekt.

Når jeg vil belyse saken ut fra den greske moraltradisjon må jeg som Stone følge de historiske kildene bakover i tid. I dette tilfellet blir Homer et absolutt utgangspunkt ettersom det er de eldste kilder vi har til den greske kultur. Det gjelder imidlertid å ikke bli stående ved Homer, men følge utviklingen i lys av dette utgangspunktet. Jeg vil derfor først beskrive noen viktige og typiske elementer i den homeriske moral, og forsøke å følge moraltradisjonen i dens forvandling i og med de nye samfunnsforholdene henimot klassisk tid. Målet blir å finne en konflikt mellom moralfilosofen Sokrates og den athenske moral som kan forklare hvordan

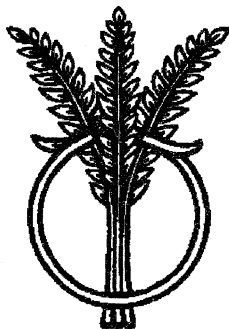
athenerne kunne motiveres til å ta livet av ham.

Det er min overbevisning at Sokrates selv, slik han gjengis i sin forsvarstale hos Platon, har gitt de beste tips til forståelse av dette problemet når han sier at de konkrete anklagene han står overfor i retten på langt nær er så farlige for ham som de anklagene som ligger latent i et bredt lag av folket, nemlig i form av harme mot ham på grunn av hans særpregede virksomhet som moralfilosof. Om man som meg tar dette for en innsiktsfull og troverdig beskrivelse, blir det et hovedmål å finne grunnlaget for harmen som Sokrates vekket. Dette psykologiske trekket hos athenerne er det jeg søker å fremstille bakgrunnen for i den greske moraltradisjon fra Homer til den klassiske bystat.

Homer

I kraft av sin posisjon i gresk kultur er Homer og det heroiske samfunnet som her avbildes, en viktig forutsetning for forståelsen av såvel den klassiske tid som de påfølgende tider. Homer er jo den tidligste litterære kilde til gresk kultur, og innholdet i Iliaden og Odysseen danner et viktig moment i den klassiske greske verdensanskuelsen. For grekerne var ikke Homer sagn og myter i vår forstand, men ble vurdert som historisk litteratur (riktignok uten at det kan sies å ha eksistert noe begrep om historie i vår forstand heller), og konstituerte grekernes faktiske bakgrunn og forhistorie i deres egen bevissthet. De homeriske eper utgjør en fellesbakgrunn for hele den greske moraltradisjon.

1) Det kanskje mest fremtredende hos Homer er det allestedsnærværende moralske rammeverk, som er identisk med samfunnsordningen i en viss forstand. De enkelte personene har en rolle og posisjon innen denne og det moralske i en situasjon er i hvert enkelt tilfelle definert ut fra den rollen og posisjonen personen innehar.

Nøkkelordet *aretè* (dyd) er innen dette moralske rammeverket knyttet til fullendelsen av en konkret praktisk funksjon eller en sosial stilling som den enkelte besitter, og ikke som vi i dag har en tendens til å tenke om moral – hvor det knyttes an til evnen til å vurdere handlingen. På samme måte er egenskapen *agathos* (god) noe som er knyttet til den aktuelle personens status innen samfunnsordningen, og ikke til dennes motiver, sinnelag eller intensjoner. Dette betyr ikke at Homers helter ikke hadde intensjoner for eksempel, eller at de hadde et kvalitativt mindreverdige bevissthetsliv sammenlignet med oss. Det betyr bare at Homer, slik jeg vil vise, ikke fremstiller et moralsk drama i vår forstand.

For å eksemplifisere dette poenget siterer jeg fra Østbyes oversettelse av Iliaden: «Ikke skal du, hvor mektig du /enn/ er, ta ungmøen fra ham» (Iliaden 1. sang, 275). Østbye har oversatt *agathos* med 'mektig'. En slik oversettelse er helt i overensstemmelse med min påstand om at moralen hos Homer er bestemt av personens rolle eller posisjon. Kriteriene for betegnelsen *agathos* er nettopp å være mektig og seierrik. Det som kreves er mot, styrke og klokskap, samt evnen til å bruke disse til oppfylle en rolles krav – det å besitte den passende *aretè*. Det som imidlertid er synd er at man i den norske oversettelsen går glipp av det moralhistorisk essensielle ved den homeriske bruk av ordet *agathos*, nemlig at den etiske egenskap følger den fastlagte rolle helten innehar i samfunnsordningen. Den dobbelte betydningen går i oversettelsen tapt ettersom 'mektig' benevner en faktisk egenskap eller sosial posisjon, men vanligvis uten å innbefatte en positiv moralvurdering, noe derimot *agathos* gjør.

I verset «Ikke skal du, hvor mektig (*agathos*) du /enn/ er, ta ungmøen fra ham» som er fra sekvensen der Agamemnon vil ta en slavepike fra Akilles, så vi dette ved at egenskapen *agathos* vil beholdes av Agamemnon i kraft av hans stilling som leder i krigersamfunnet uavhengig av hva han gjør. Handlingen er gal, men det kommer ikke annet på tale enn at Agamemnon forblir *agathos* eller god. Dette viser at den homeriske moral må forstås som avhengig av og utledet av personens faktiske posisjon, det vil si at den kan bestemmes ut fra eksterne kriterier, og følgelig er sterkt avvikende fra vår egen

mer eller mindre sinnelagsetiske forståelse av moral.

2) Med Agamemnons makt som kriterium for hans egenskap *agathos*, har vi altså et eksempel på hvordan moralen hos Homer er noe faktisk. Ytterligere et eksempel som kan illustrere dette moralsynet hos Homer, er det som sies om Penelopes beilere i 22. sang av Odysseen i Østbyes oversettelse:

Odyssevs åpner med anklagen «Hunder! I trodde nok ei at jeg frelst skulle vende tilbake // hjem fra troernes land, når I nu så skamløst tør øde // hele mitt hus og tvinge med vold mine terner til utukt, // ja, mens jeg enn er i live, tør våge å fri til min hustru // uten å frykte de guder som bor over himmelen vide // eller å grue for menneskers hat som vil ramme jer siden. // Nu er I dødsens hver eneste en og fangen i snaren.» (Odysseen 22. sang, 35-41) og Evrymakos svarer «Er du Odyssevs, Itakas drott, som er kommet tilbake, // da har du rett til å laste så mangt som akaierne øvet // både på landet og her i ditt hus av formastelig frekkhet.» (Odysseen 22. sang, 45-47).

Moralen kan utledes av den foreliggende situasjonen: det er det faktum at Odyssevs er i live som gjør at Penelopes beilere

må straffes, ikke alene det at de overskrider grensene for sømmelig oppførsel. Både Odyssevs selv og Evrymakos poengterer det faktiske i sine replikker, henholdsvis «...ja, mens jeg enn er i live, ...» og «Er du Odyssevs, ...da har du rett...».

3) I dette utdraget kommer dessuten synet på gudene til uttrykk og man kan trekke ut en klar skjebnetro fra Odyssevs replikk, der han appellerer til frykt for gudene. I forbindelse med den homeriske forståelsen av overnaturlige fenomener med moralske dimensjoner, er det også verd å merke seg at gudene bringes på banen som aktive i spillet om menneskenes skjebne allerede fra første stund i Iliaden, som åpner med: «Syng, gudinne, om vreden som tok peleiden Akillevs // ... // Hvem blant gudene var det som egget de tvende til striden?» (Iliaden 1. sang, 1 og 8) – fortsatt i Østbyes oversettelse.

Det påfallende for en leser i dag vil antakelig være at Akillevs' vrede behandles som en selvstendig virkende faktor mellom menneskene – om enn sendt av gudene, og ikke utelukkende underlagt Akillevs' eget temperament. Striden blir altså et utslag av gudenes spill, snarere enn fremskyndet av partenes karakteregenskaper og handlinger i vår moralske forstand.

Vi kan oppsummere det vi her har trukket ut av den homeriske moralforståelse, og for det første nevne moralens bestemmelse i henhold til den enkeltes rolle og posisjon i samfunnet, slik at oppgaven man er blitt tildelt i samfunnet avgjør den gjeldende *aretè*, samt at egenskapen

agathos knytter an til denne bestemmelsen. For det andre har moralen en faktisk karakter, hvor det er konkrete handlinger uavhengig av sinnelag som er avgjørende. For det tredje hersker en skjebnetro, ikke bare overfor naturens gang, men også i mellommenneskelige forhold.

Fra stammesamfunn til bystat

Selv om det skjedde store forandringer fra tilblivelsen av Iliaden og Odysseen og frem til bystaten var fullt utviklet, så beholdt Homer grepet på grekerne også gjennom den klassiske perioden – dette til tross for at lite i de homeriske eper kan overføres direkte på livet i en bystat. Homer forble en autoritet og en referanse i forskjellige sammenhenger, ikke minst som eksemplifikasjon og mal i moralske anliggender. Den eneste forklaring på dette, ved siden av at en viss treghet hefter ved alle tradisjoner, er at noe faktisk forblir uforandret også inn i klassisk tid. En tradisjon består ikke ved treghet alene, og i tilfellet med Homers vedblivende autoritative status blant befolkningen vil jeg hevde at en slags grunntone fra det homeriske samfunn ble bevart, og fortsatte å prege det greske samfunnet i den klassiske bystatens skikkelse.

Det greske samfunnet gjennomgikk en transformasjon fra heroisk stammesamfunn, via aristokratiet og dettes fall til den demokratiske bystat. Hvilken grunntone er det så som ble bevart? Den høyeste moral- og leveregel for den homeriske helt: «alltid te meg som helt og heve meg over de andre, // aldri å volde min slekt noen skam...» (Iliaden 6. sang, 208-209),

slik den lyder i Østbyes oversettelse, mister med nedgangstidene for aristokratiet noe av sin direkte appell. En slik direkte selvheldelse er ikke lenger mulig på det nye demokratiets premisser.

Likevel er det ikke riktig å si at idealet om selvheldelse forsvinner med opprettelsen av den demokratiske bystat, den særlige greske ærgjerrige ånd står ved lag, men nå skjer selvheldelsen via folkeforsamlingen og hele tiden på bystatens vegne. Med demokratiet er den homeriske leveregel overført til et ideal om den suksessrike bystat. Med demokratiet i det klassiske Athen trådte en ny helt inn på banen, bystaten selv.

Thukydids versjon av Perikles gravtale gir oss et enestående eksempel på denne politiske selvbevissthets, slik den kunne formuleres i det klassiske Athen: «Vi har en statsforfatning som ikke hermer etter andres lover, idet vi selv mere er et forbilde for en annen enn vi etterligner andre.», og videre «Jeg vil kort sagt betegne hele vår by som en skole for Hellas» (h.h.v. bok II, 37 og bok II, 41 i Henning Mørlands oversettelse). Konkurransen later til å stå imellom byer og Perikles legger ikke skjul på at han mener å representere den beste av dem alle.

Overgangen til bystat innebærer moralhistorisk sett en gjennomgripende forandring. I de tidligere tider, da Homers ord var hentet direkte fra tidens moralforståelse og ble brukt til å holde denne i hevd, var sangenes rolle nettopp å oppmuntre til krigersk heltemot og utmale skammen over den feige. En slik sam-

funnskonserverende funksjon i form av motivasjon til krigsinnsats, kan ha vært avgjørende for en stammes fortsatte eksistensmulighet. I den mer velordnede bystat derimot, hvor den politiske bevissthet – nå i sin demokratiske skikkelse – er blitt utvidet, spiller byen som sådan en moralsk rolle. Den homeriske morallære om alltid å være den beste ytrer seg da som et krav på vegne av bystaten, om dens økonomiske og politiske suksess og suverenitet.

Demokratiet fører med seg en kollektiv ånd som var fremmed for det eldre aristokratiet, men som ikke er mindre ærgjerrig – i det minste ikke i Athens tilfelle. Det er nå effektivitet relatert til folkets interesser som er avgjørende for makt og innflytelse. En forandring vi lettest kan lese ut av rettsappeller, hvor ens krav fortrinnsvis fremsettes som om på byens vegne heller enn for egen æres skyld. For eksempel hos Lysias hvor byens forrang klart antydes blant annet i talen om mordet på Eratosthenes: «Efter min egen opfattelse har jeg hævnnet hele samfundet og ikke mig selv personlig» (Lysias I, 47 – i Mogens Herman Hansens danske oversettelse). Det er byen og ikke den enkeltes ære som her fremsettes som truet.

Relasjonene vil kunne veksle friere i en bystat enn innen en stammeenhet eller i et aristokrati av Homers type, hvor en innehar en fiksert rolle og moralsk status, som beskrevet over. Med demokratiet fikk man innen bystatens fellesskap forbundsfeller og meningsmotstandere relativt til en sak. Ettersom dagsorden vekslet ville

man kunne skifte side og parti, og avhengig av utfallet ville man stå som politisk såvel som moralsk vinner eller taper. Denne forandring gjelder også på det eksterne nivå, hvor bystatene inngikk allianser med hverandre ut fra den storpolitiske situasjon.

De politiske konstellasjonenes ustabilitet og muligheten for stadige vekslinger fra sak til sak – for ikke å si fra taler til taler, gjorde at politikken kom til å lede oppmerksomheten bort fra dens oppgave. Politikken ble som en følge av sin form, arena for et spill med sine egne regler, en arena som hilste retorikken, sofisteri og demagogi velkommen som nyttige eller endog nødvendige midler. Det å styre byen ble en egen kamparena for makt og ære.

Sokrates og Athen

Vi har nå dannet oss et bilde av en politisk bakgrunn som sofistenes såkalte moralrelativisme kunne folde seg ut på. Jeg vil forsøke å vise at det dreide seg om en ekte etisk uoverensstemmelse mellom Sokrates og de gjengse oppfatninger i det klassiske Athen, som går svært dypt, og som man med den norske filosofen Øyvind Rabbås kunne betegne som en filosofisk kulturkritikk fra Sokrates side. I min versjon er denne basert på at det i det klassiske Athen var en uoverensstem-

melse mellom den fellesskapsbevisste livsformen som fordres av en bystat og pragmatismen som fulgte med det demokratiske politiske spill.

Som eksempel for den nye holdningen, som også allerede indikerer konflikten med filosofien slik den kom til orde gjennom Sokrates, bruker jeg et sitat fra Isokrates: «Av to ting å velge mellom som ikke er fordelaktige, mente de at det var bedre å gjøre urett mot andre enn selv å lide urett, og herske over andre uten rett heller enn å forsøke å unngå denne skyld ved å la seg undervinge spartanerne. Slik alle med forstand ville velge og ønske, unntatt noen få som gir seg ut for å være vise, som, hvis de ble spurt, ikke ville hevde dette.» (Panathenaikos, 117 – min oversettelse). Tekstutdraget gir oss et godt inntrykk av en generell – og tydeligvis i samtiden allment akseptert – holdning til politiske spørsmål som er klart pragmatisk. Henvisningen til et alternativt syn – de vises – som en motsetning til det vanlige, gjør det særlig interessant for oss.

Denne konflikten består fremdeles hos den senere taleren Demosthenes, og fremtrer hos ham i enda klarere form i et sitat fra Om Rodos' frigjørelse, 28: «Jeg holder det for rett å ta tilbake Rodos: ... Hvorfor? Fordi, athenske menn, hvis alle bestrebet seg på å gjøre det rette, ville det være skammelig om vi var de eneste som ikke forsøkte det, men hvis alle de av de andre som har makt til det, belager seg på å gjøre urett, og det rette bare blir fastholdt av oss ved ikke å bemektige seg noen, så anser jeg ikke dette for rettskaf-

fenhet, men umandighet.» (min oversettelse). Her får vi ikke bare demonstrert den pragmatiske, politisk realistiske innstillingen, men det innrømmes samtidig at man er villig til å vike fra prinsipper som er de egentlig rette – ja, man hevder sogar at dette er det som kreves av en mann.

Jeg mener her å kunne peke på skjæringspunktet mellom den nye bystatens bevissthet om bindende rettferdighetsprinsipper for alle og den homeriske heltemoral som krever absolutt selvhevdelse. Konflikten oppsto idet den homeriske moral forble så dypt inngrodd i grekernes bevissthet, og ble overført på bystaten som jeg har kalt den nye tids helt. Hvis denne konflikten lå gjemt i det klassiske Athens politiske og moralske liv, er det mulig å se dette inkonsistente trekket som både opphavet til og målet for en moral-filosofisk reaksjon.

Jeg vil allerede nå våge å fremsette en første versjon av min tese: Om det til alle tider og i alle samfunn har eksistert en moral, så var det den ovennevnte paradoksikaliteten i den athenske moral som først dannet grunnlaget for en særskilt filosofisk moral eller moralfilosofi, slik vi har lært den å kjenne gjennom Sokrates, noen av hans samtidige og tradisjonen etter. Samtidig kunne ikke den athenske moralbevissthet, på grunn av sin strengt

tatt inkonsistente karakter, overleve en filosofisk refleksjonsprosess. Den klassiske athenske moral eller den nye moral-filosofien måtte dø. Rettssaken mot Sokrates var således et konkret historisk utslag av denne motsetningen.

Den siste setningen i Isokrates-sitatet, som nevner noen som «mener å være vise», synes å henspille direkte på det sokratiske standpunkt «at det største av ondene er det å gjøre urett» (Gorgias 469b – min oversettelse). Utsagnene antyder motsetningen vi kjenner fra den tradisjonelle fremstillingen av det klassiske Athen med Sokrates på den ene siden, mot sofistene og deres moralrelativisme på den andre siden. Men er det egentlig sikkert at vi har med en moralrelativisme å gjøre, for eksempel i Isokrates' og Demosthenes' utsagn? Hvorfor ikke rett og slett en for oss lite tiltrekken-de moral? Det synes for strengt å dømme et moralsk standpunkt som relativistisk fordi det ikke svarer til vårt eget, og jeg mener det samme også gjelder et standpunkt som mangler konsistens.

Vi har forsøkt å komme nærmere athenernes moral via den etiske tradisjon og dens historiske utvikling. Kan vi nå komme et skritt nærmere svaret på spørsmålet 'Hvorfor henrettet athenerne Sokrates'? Er det momenter i athenernes moral som kan gjøre dommen forståelig?

Grunnlaget for konflikten

Med sin bok *The Trial of Socrates* har I.F. Stone levert en frisk redegjørelse for de underliggende betingelsene for Sokra-

tes domfellelse. Hans innfallsvinkel er imidlertid noe avvikende fra min, etter som han ikke i samme grad legger vekt på den etiske gehalt i den bakenfor- og tilgrunnliggende moraltradisjon. Formuleringen og fremstillingen hans av de grunnleggende uoverensstemmelsene er likevel klar og opplysende. Jeg vil derfor ta for meg noen hovedpunkter i Stones fremstilling.

Stones utgangspunkt og det han fremstiller som det første av tre konfliktpunkter, er Sokrates kritikk av den athenske forfatningen. Han legger stor vekt på at kretsen rundt Sokrates besto av bedrestilte borgere, og at Sokrates' kritikk dermed må ha fått smak av en aristokratisk, oligarkisk eller tyrannisk trussel. Han innrømmer likevel at Sokrates neppe kan tillegges noen annen doktrine angående forfatningsspørsmålet enn at makten bør tilfalle «den som vet», det vil si den som måtte være kyndig i kunsten å styre byen.

Det andre punktet Stone fremhever er Sokrates' uinnfridde krav til Athen om å legge virkelig viten for dagen gjennom hans forgjeves forsøk på å få svar på sitt spørsmål «hva er X», enten det dreier seg om dyd, fromhet, mot eller besindighet. De styrende som hevder å sitte inne med viten om hva som bør gjøres og hva som er det rette, synes alle å bli effektivt munntørret av den pågående Sokrates, som til slutt har avslørt en hel by – det være seg personer i høye som lave stillinger – av ikke-vitere.

Det tredje punktet er for Stone at Sokrates selv holdt seg unna statsanliggender,

noe som i Athen ble holdt for enhver borgers ansvar. Sokrates egen passivitet sammen med hans kritikk i form av spørsmålet «Hvordan kan disse som ikke vet, mene seg i stand til å styre?» var i følge Stone avgjørende for at Sokrates fikk ertet på seg en anklage.

Om Stone har funnet motiver for anklagen, er det ikke sikkert at han har brakt tilstrekkelig materiale på bordet til å gi et godt svar på hvordan det kunne gå som det gjorde i saken mot Sokrates. Mogens Herman Hansen går i sin studie av rettsaken mot Sokrates, i retning av å hevde at det ikke var noen direkte grunn til å ta livet av Sokrates, men at han ble vurdert som farlig i kraft av den innflytelsen han hadde. I den ene delen av anklagen het det jo at han fordervet de unge. Jeg har antydning at en etisk tilgang til spørsmålet kan supplere de andre innfallsvinklene. I det følgende vil jeg forsøke å vise hvordan det bildet jeg har skissert av den moralhistoriske bakgrunn kan bidra til å forklare atthenernes motivasjon til å ta Sokrates' liv.

Jeg viste ovenfor til hvordan den etiske bevissthet utviklet seg frem mot Demosthenes, hvor tanken om et samfunn der alle gjorde det rette ble fremsatt, men som sto i kontrast til et krav om selvhevdelse i tilfelle man skulle ligge under for urett. Jeg mener det er grunnlag for å tro at det i Athen hersket en slik ambivalent moralsk bevissthet. Både hadde den demokratiske forfatningen gitt grobunn for rettsprinsipper som alle var bundet av, som frie borgere innen bystatens orden og samtidig levde den homeriske ærgjerrig-

heten og dens krav om absolutt selvhevdelse videre. Det må tas hensyn til dette paradoksale grunntrekket i den athenske bevissthet om man vil forstå hvordan athenerne kunne motiveres til å dømme Sokrates til døden.

Som filosof reagerte Sokrates på det inkonsistente trekk i bystatens moral og avvisningen av den besto grovt sagt i å ta tak i det ene prinsippet for med det å gjendrive det andre motstridende prinsipp. Sokrates tok tak i det prinsippet som sier at man må gjøre det rette, i henhold til det krav man er bundet av. Det prinsippet som ved dette ble gjendrevet var det homeriske prinsipp om absolutt selvhevdelse. Den første boken av Platons *Staten* kan leses som et eksempel på denne gjendrivellesmodell. Vi finner her grunnlaget for gjendrivelsen nettopp i bystatens eller et hvilket som helst velordnet menneskelig samfunns universelle krav om å gjøre det rette, som er bindende for alle innen samfunnet. Det som gjendrives er den absolutte selvhevdelsen gjennom styrke eller ren makt.

Det er klart at oppfatningen Sokrates her tar til orde mot må forstås som en tradisjonell oppfatning, uten at vi kan hevde at den nødvendigvis er overlevert via aristokratiet fra et samfunn med en homerisk moral. Mitt forslag er uansett å ta denne moraltradisjonen på alvor. Konfliktene Sokrates kommer opp i i Platons dialoger er av filosofisk art. Det dreier seg om begreper som 'mot', 'fromhet' og 'rettferdighet'. Det er ikke konkrete saker – det være seg politiske eller religiøse – som er temaet Sokrates tar opp. Følgelig

mener jeg det er forkjøært å fokusere på dette området i letingen etter mulige kilder til konflikten, og her forsøke å finne gode forklaringer på hvorfor Sokrates ble dømt – som etter min oppfatning er hva både Stone og Hansen prøver på. Sokrates var moralfilosof. Hvorfor skulle ikke konflikten med Athen også dypest sett være av moralfilosofisk art?

Det er vanskelig å forstå hvordan Sokrates kunne bli dømt på bakgrunn av den anklagen som ble rettet mot ham alene, saken er i så fall ganske enestående og følgelig svært vanskelig å redegjøre for historisk. På det etiske nivå derimot har vi fremsatt en ganske klar konflikt. Hvordan kunne denne motivere athenerne til å dømme Sokrates? Om man skulle dømme fra vårt eget etiske ståsted, kan vi ikke annet enn som Stone å skamme oss på athenernes vegne. Her er vi imidlertid ute etter å forstå dem, og finne svaret på spørsmålet om hvorfor han virkelig ble henrettet. Og svaret finner vi etter min oppfatning i den homeriske moralarv og kravet om selvhevdelse. Dette kravet blir neglisjert og sogar tilbakevist av Sokrates, hvorpå han pådro seg athenernes vrede.

Min påstand er at denne etiske konflikten kan gi en psykologisk forklaring på hvorfor Sokrates ble dømt. Det var ikke på grunn av en lovovertrjedelse at han ble henrettet, heller ikke først og fremst av frykt for praktiske konsekvenser av Sokrates virksomhet slik det kunne se ut på bakgrunn av anklagene, men på grunn av vreden han vekket og fikk rettet mot seg selv.

Tiden da rettssaken fant sted kan også ha vært med på å fremme en reaksjon mot Sokrates. Med peloponneserkrigen hadde Athen fremkalt sitt eget fall, noe som må ha gjort athenerne ekstra vare for kritikk. Når Sokrates gjennom sitt virke hadde spottet prinsippet om selvhevdelse som utgjorde et moment ved athenernes stolthet, slik vi kunne se det i replikkene fra Perikles gravtale ovenfor, så traff han alltid ømme punkter i den athenske folkesjel, og med nederlaget i krigen kan disse nærmest ha artet seg som åpne sår. Når Sokrates så, idet han endelig var blitt trukket for retten, gikk til det skritt å fremheve seg selv som en forbilledlig person i forsvarstalen, var det nok for mange av athenerne og et flertall fikk ham dømt.

Det later til at dette ut fra athenerne selv skjedde med god grunn. Noen dyrkelse av Sokrates later det ikke til å ha vært utenfor akademiet før lang tid etter saken. Aristotels dyrker ham ikke og nevner ikke engang rettssaken, som Stone påpeker, selv om han har mange referanser til Sokrates som filosof. Forklaringen på dette er etter min mening at domfellelsen virkelig kunne ses som moralsk begrunnet sett fra athenernes side. Den kan i det minste ikke ha fortonet seg som en hen-

rettelse av «den rettferdigste av alle», sett fra den jevne athenske borgers ståsted.

I Platons versjon av Sokrates' forsvarstale er det nettopp den vreden Sokrates vekket som fremstilles som den største trusselen mot ham (Apol. 23A-24A). Harmen har oppstått som en reaksjon på at han eller hans disipler har avdekket folks ikke-viten, i form av inkonsistente meninger slik vi kjenner det fra Platons dialoger.

Det at Sokrates har hatt disipler har ganske sikkert gitt opphav til anklagen om at han fordervet de unge. Likevel er det ikke som noen oligarkisk trussel at disse nevnes som bakgrunn for anklagen. Det er ved å gjøre som Sokrates, å spørre ut og avdekke at de som hevder å vite noe er ikke-vitere, at de har øket harmereaksjonen mot ham. Om Sokrates' innflytelse var en trussel, så var den det i den grad hans virksomhet kunne ses som kilden til en rekke personlige ydmykelser fra hans disipler. Det fremkommer endog at Sokrates anser selve anklagen som ble fremmet av Meletos, Anytos og Lykon for å være et rent produkt av den generelle harmen mot ham og ikke basert på et selvstendig rasjonelt grunnlag, noe man etter min mening forgesves har lett etter.

Tor Martin Møller

Peanuts med moralsk kjerne

I. Den nye Vergil fra Mantua

Da mine egentlige middelaldernøtter denne gangen henger som en tung klase i anmeldelsen av Rindals Seljabok, byr jeg her på en litt annen servering. Først en nøtt jeg selv, skam å bekjenne, trengte lang knekketid på; den er selvsagt barne-mat for parømiologen (ordspråkforskeren).

For et kvart sekel siden ble jeg oppringt av kollega Fridtjov Isachsen, den humanistiske geograf, som spurte: «Hvem står bak det elegiske distikon på s. 144 [nyutgaven s. 143] i Eitrems grammatikk?» Det dreide seg om et enkelt, formfullendt distikon i beste klassiske stil: *ardua res vicisse alios, victoria maior/ est animi fluctus composuisse suos* («Det er en besværlig sak å beseire andre, men en større seier er det å roe bølgeslagene i sin egen sjel»). Ovid? Nok litt for alvorstungt til ham å være. Seneca? Men han har så få distika. Dicta Catonis? Nei, i den samlingen dominerer heksametrene. Jeg meldte pass etter å ha konsultert diverse leksika og konkordanser: «neppe klassisk» var min gjetning. I forbindelse med nyttgaven av Eitrem ble jeg minnet om problemet. Ny resultatløs leting. Og der ville vel saken ha stått hvis det ikke hadde

vært for et gedigent oppslagsverk på UBs lesesal (A 116), nemlig H. Walthers uhyre samleflid når det gjelder middelalder- og renessansesentenser (*Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung* I-V, senere supplert med tre nye bind). Der var distikonet registrert med angivelsen «Bapt. Mant.» Obskurt? Ikke i det 16. århundre. Baptista Mantuanus var en av de europeiske celebriteter blant latinske humanistdiktere. Mannens egentlige navn var Giovan(ni) Battista Spagn(u)oli (1448-1516), «il divino secondo mantuano poeta». Han var nemlig født i Vergils eget Mantua (jf. Vergils eget gravepigram *Mantua me genuit*) og forente latinsk versatilitet med sterk pietet (karmelittermunk). Spagnolis litterære berømmelse hvilte især på tre verker: 1. en samling kristelige ekloger som mangededs ble ansett for mer passende lektüre i skolen enn Vergils. I Shakespeares «Love's Labour's Lost» (4. akt, 2. scene, l. 89) siteres førstelinjen av Spagnolis *Bucolica*, viden kjent under tittelen *Adolescencia: Fauste, precor, gelida quando pecus omne sub umbra/ ruminat* («Faustus, jeg ber, nå som hele vår flokk tygger drøv i/ kjølede skygge...»). En utgave ble utgitt av W.P. Mustard i London i 1911. 2. Et

diktverk om Den hellige jomfrus apokryfe levned under tittelen *Parthenicae*. Vi vet at den lærde Bergensbisp Geble Pederssøn hadde verket i sitt bibliotek. 3. *Sententiosa dicta*, dvs. livsvisdom på vers. Verket kom ut, så vidt jeg har kunnet se, omkring år 1510. Å dømme etter gjenopptrykk og nytugaver var etterspørselen stor og vedvarende. Det er ikke så merkelig når man tenker på hvilken utrolig suksess Erasmus hadde med sine *Adagia* hvor han bragte hele den gamle verdens ordspråksvisdom for dagen med uforlignelig lærdom. Holbergs epigrammer er en utløper av den epigrammatiske sentenslitteraturen i nordisk sammenheng. Baptista Mantuanus ynder å kalke sin visdom over en antikk lest slik vi ser av vårt eksempel: Han bukker for epigrammets "Altmeister" Martial gjennom forbindelsen *ardua res* (Mart. 11.5.3), og tankeinnholdet er inspirert av den romerske ordspråksforfatter Publilius Syrus (64): *Bis vincit, qui se vincit, cum vicerit hostem* («To ganger seirer den som beseirer seg selv når han har beseiret fienden»).

Har denne fabel noe mer å lære oss? Jo, hvor dårlig vi kjenner renessansen når noen av dens viktigste forfattere fortsatt for det meste er magasinert i utilgjengelige 1500-talls utgaver. Hallo unge latinister i alle land, forsyn dere!

II. Sitatbøker til ergrelse.

Klassiske sitatbøker står lett tilgjengelig i mine hyller. En viss porsjon av allmenhetens henvendelser gjelder slikt som: *Hvem har sagt ...?* (jf. I.) *Hva betyr ...?*

Hvor står ...? Ofte er det brokker og forvanskninger man får å bygge på. Da er det man hjelpes av de gode oppslagsverk, jeg mener i klartekst 1) de som siterer originalformen og (med, samt, inklusive) 2) de som lokaliserer sitatene, ikke bare anfører et forfatternavn. Men dette skillet mellom et virkelig oppslagsverk og underholdende tidtrøyte på «Det Beste»-nivå er ikke gått ordentlig opp for hjemlige utgivere. Nylig fikk jeg i hende et verk «All verdens sitater» – en norsk bearbeidelse av «Den store citatbog» – en gedigen skuffelse! At den antikke verden er avspist med noen få innførsler, er en sak for seg. Det som interesser meg er hvordan de enkelte sitater behandles. Jeg tar min kjære Euripides som eksempel, den antikke verdens største stenbrudd når det gjaldt bevingede ord. I vår bok avspises han med to eksempler hvorav det ene presenteres slik: «Der det ikke finnes vin, er det ikke plass for kjærlighet.» Hvem av Klassisk Forums lesere gjenkjenner sitatet? Før vi starter letingen, vil jeg spørre om vi ville like noe sånt som følgende: «Bare det som er tapt, kan eies for bestandig.» *Henrik Ibsen*. Hvert ord vi har av Euripides er nemlig *bunden* form. Når hans ord ble husket og gikk fra munn til munn, skyldtes det en pregnant metrisk formulering av allmenn innsikt. Fra tidenes morgen er formen basis for trading og dermed umulig å tenke bort fra litteraturens fremvekst i vår kultur. Min argumentasjon går selvsagt ikke på den mest eksklusive sitatanvendelse, nemlig i den originale greske form som bare ville være til glede for Euripides-forskere. La meg illustrere hva jeg mener: Et av Iliadens mest kjente "ord" er Achillevs' valgspråk

αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον
ἔμμεναι ἄλλων (II. 6, 208) – et hek-
sameter, slik gjengitt av den formbevisste
Østbye: «alltid å te meg som helt og heve
meg over de andre». Forandrer vi “meg”
til “seg” blir det enda bedre egnet som
selvstendig sentens i pakt med det greske.

Da kan vi gjenoppta jakten på Euripides. Sitatet er fra *Bakkantinnene* 773 og har enda større pretensjoner på vinens vegne i sin fulle form: οἶνου δὲ μήκετ' ὄντος οὐκ ἔστιν Κύπρις / οὐδ' ἄλλο τερπνὸν οὐδὲν ἀνθρώποις ἔτι. To jambiske trimetre. Takket være linjetelleren i nyutgaven¹ lar Østbyes gjengivelse seg raskt finne: «Uten vin har kjærlighet og andre gleder intet verd.» Wolfgang Schadewaldt kommer nærmere gresken: «Und wenn kein Wein mehr wäre, / So gäbe es hinfort nicht mehr die Liebe / Noch irgend eine andre Freud für die Menschen.» Prøv selv å finne noe som

fyller samme ytre form på norsk, dvs. to trimetre. Her er mitt forslag: «Men fantes ikke lenger vin, er kjærlighet/ og hver en annen glede vekk for oss på jord.» Dette er i sin kontekst hos Euripides allemannsvisdom satt på spissen; Ovid er inne på det samme i følgende form (*Ars amatoria* 244, et pentameter): *Et Venus in vinis, ignis in igne fuit*: «Venus og vinen er ett, likesom ild er i ild».

Ergo: respekter versemålet når du gjengir antikke visdomsord fra diktningen.

III. Noen Vergil-sitater hos Maurits Hansen.

Selv leste jeg aldri noe av Maurits Christopher Hansen (1794-1842) på skolen. Mellom de selvlysende W-er (Wessel på den ene siden og Welhaven – Wergeland på den annen) var det ikke plass for ham. Nå figurerer hans novelle «Luren» (1819) både her og der i lesebøkene, ser jeg. Det siste noenlunde fyldige utvalg av pionerens noveller var det Henrik Jæger som besørget i 1882. Han hentet inn omkring 500 sider fra Schwachs 8-binds utgave av vennens fortellinger. Det virker ikke som Jæger hadde mye glede av sitt redigeringsarbeide. Etter forord og noter å dømme ergret han seg over den sjuskede Vielschreiber. Maurits Hansen er ikke alltid så lett å lese heller. Han slår om seg med sine språkkunnskaper, ikke bare med latin, men også med et mer eksotisk språk som engelsk. Allerede titlene på noen av novellene er gåtefulle nok.

1) Euripides, *Seks tragedier*, Oslo 1997 (utgitt av undertegnede).

I noveller som «Kontravisiten», «Cicisbeatet» og «Pastelmaleriet» skal man være en velskodd latinist for å følge ham uten noter. I begynnelsen av 1830-årene produserte Hansen flere lærebøker for skolen. Han utga i 1831 en hendig liten forløper for Rektorordboken: «Kortfattet latinsk Lexikon, udarb. efter Scheller-Lünemann og Baden, 398 sider. Samtidig utga han tre syntaktiske hjelpebøker som er ganske interessant lesning for enhver som driver begynnerundervisning i latin. Han var tydeligvis besjelet av en mer enn alminnelig pedagogisk iver. Kort sagt: Man bør ikke uten videre anta at Maurits Hansen roter med sine latinske sitater slik Jæger mener. I novellen «Pastelmaleriet» (1836) har vi en replikkveksling mellom Hansens angivelige skolekamerat auditor Bastrup (alias kollega Bjerregaard) og landskapsmaleren V-. Førstnevnte trer noe arrogant inn på malerens atelier, hvorpå denne utbryter: «Procul, procul estus profanus!» Jæger korrigerer i sin note: «Procul esto (ikke estus) profanus». Men kanskje feilen i steden er ment å skulle karakterisere en nivåforskjell i dannelse? Den mer lærde Bastrup besvarer nemlig malerens latin med: «Du skulde ikke indlade Dig paa Pedanteri og Latin, Peintre; for det kommer Du ilde fra.» Latinen er naturligvis kalkert over Aeneiden VI 258 *procul, o procul este, profani*. Maleren gjør om flertall til entall, men røper sin uvitenhet ved å la *este* bli *estus*; dessuten er han ikke klar over at *profani* er vokativ og sier *profanus* istedenfor *profane*.

I «Cicisbeatet» (1833) har vi en situasjon mellom tre opprørte fordums skole-

kamerater. Brokker av gammel lesning dukker opp, men uten mening: «Menin alide Thea, gracili modulatus, Maece-nas!» Her er Jægers kommentar: «en forvrøvlet Sammenblanding af Begyndelsesverset i Iliaden, Eneiden og Horats første ode.» Her er det en virkelig en trykkfeil i Jægers tekst: *alide* skal være *aeide*; *gracili modulatus* er tatt fra den gamle, men «falske» selvpresentasjon til Aeneiden som bare et lite mindretall av dagens filologer godtar; sitatet kommer for øvrig på riktig plass i heksameterverset. Men *gracili* blir hengende i løse luften uten *avena* som følger hos Vergil, og hva verre er, *Maecenas* spolerer metrikken.

I «Tone» (1842), et av de siste produkter fra forfatterens penn, er det en pinlig scene hvor en herre og en dame holder øye med hverandre i kikkert og avslører seg for hverandre. Dikterens kommentar: *Ille dies primus malorum causa fuit*. Jæger: «denne Dag var den første Aarsag til Ulykkerne», men samtidig spør han om ikke *primus* er feil for *prima* (naturligvis ikke, men jf. A.S. Pease's komm. til stedet). Fjerde bok av Aeneiden er tydelig ikke lenger present for Jæger. Etter møtet mellom Dido og Aeneas i grotten heter det (v. 169 f.): *ille dies primus leti primusque malorum/ causa fuit*. Hansen turnerer latinene som han skal når han utelater det upassende *leti*.

Da Edvard Beyer gjenutga «Cicisbeatet» og «Pastelmaleriet» i 1976 nøyer han seg med å gjenta Jægers tekst og noter (inklusive in novag fert animus etc. som sitat fra Ovids Metamorfoser).

Det får være med det. Kan vi trekke noe mer ut av vår lille erfaring her også? Jeg ser for meg at vi om 50, 100 eller 200 år vil få vitenskapelige utgaver av noen flere litterære pionerer fra vår tidlige litteratur. Da er det viktig at ikke feil og misforståelser fra de tidligste utgavene perpetueres. De fremtidige utgivere bør med andre ord koste på seg en latinkonsulent.

IV. Hvordan uttales Sunniva-navnet?

«Med trykk på første stavelse, selvsagt.» Navnet er etter hvert blitt ganske vanlig.

Den gjengse uttalen idag gjelder også for vår første kvinnelige helgen som jeg vier større oppmerksomhet annetsteds i dette nummer av KF. Jeg tror ikke initialtrykket er opprinnelig i dette navnet som for øvrig ikke er norsk. Da hun første gang ble kjent i landet – dessverre lenge etter sin død, ble hun kalt Sunniva med trykket på annen stavelse. Hvordan jeg kan vite det? Middelalderens informanter er jo like hedenfarne som den irske prinsessen. Men indisierekkene begynner nå etter hvert å bli sterke.

1. I formen Synnøve er betoning av annen stavelse, om ikke vanlig, ganske utbredt i dialektene. Hvorvidt dette er en slags finuttale eller spor av et gammelt trykk, kan diskuteres. Jeg holder en knapp på det siste.

2. Jeg har også registrert Sunniva dialektalt (E. Læg Reid i programmet «Søndagsavis», NRK P2 7.9.97). På forespørsel bekrefter han at denne uttalen av

navnet er hans hjemlige. En uttale med trykk på i-en ville vel ganske snart ha kunnet bli hjemliggjort med trykk på førstestavelse.

3. Navnet Sunniva har sin nærmeste analogi i det angelsaksiske middelaldernavn Godiva. Mest kjent var hin Lady som red naken over torget i Coventry for å redusere skattetrykket for sine medborgere. Godaiva er uttalen.

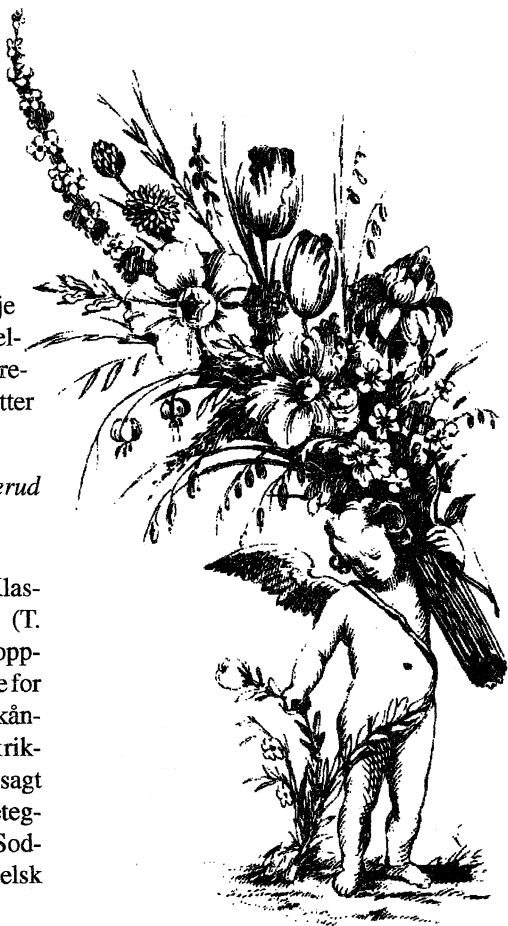
4. Mitt viktigste indisium er imidlertid Sunniva-hymnen som for øvrig har vært lite påaktet i det hele. Hymnen er trykt i Storms Monumenta på s. 152. I et uttrykt foredrag under Humanioradagene 1996 kom jeg inn på innholdet. Navnet Sunniva forekommer på to steder, i første linje av 2. strofe og i annen linje av 5. strofe. De to strofene har for øvrig samme metriske form: Rytmen er jambisk. 8-stavelers linjer (med mannlig utgang) veksler med 7-stavelers (med kvinnelig). For hymnen som helhet gjelder at mange linjer har full overensstemmelse mellom ordaksent og versiktus (de to antikke betegnelser kan gjerne brukes i denne sammenheng etter min mening): Per murum matris gremio (1,1; cf. 1,3; 1,4; 2,2; 3,1 etc.). En rekke tostavelersord blir imidlertid endebetont (f. eks. cadens I,2; gaudens luce). Trestavelersordene er de interessante: Er ordet naturlig å betone på første stavelse (*gremio*, *Selio*, *cernitur*, *corruit*, *læditur*, *mergitur*) fyller det den mannlige utgang i 8-stavelerslinjen. Har det naturlig trykk på midtstavelsen, respekteres denne som oftest (*parenti*, *pernoctans*, *fenestras*, *cadentem*, *recessit*, *carybdi*, *onusta*). Hva så med de to forekomstene av Sunni-

stavelser. Denne siste linjen må skanderes *Sunniva imploratur* i likhet med *fenestras facientem* (3,4). 2,1 må leses *In Sunnivæ basilica*. Hvilken av de to betoningar reflekterer gjengs uttale? Utvilsomt *Sunniva* for trestavelersord kan (sikkert på grunn av sangfremføringen) få trykk på første og tredje også når vokalene er lang: I Carmina Burana har vi *calore relictus* parallelt med *corpus peregrini* og *vobis beatorum* (Mitt leseverk s.38).

Hvis dette er riktig, bør vi kanskje innføre igjen den gamle uttalen for helgennavnet? Hvem vet om ikke den prestisjen vil trekke andre Sunnivaer etter seg med tiden?

Egil Kraggerud

PS. Rettelse til mine forrige nøtter (Klassisk Forum 97:1, s. 41). En leser (T. Hauken) gjør meg velvilligst oppmerksom på at jeg var kommet i skade for å gjengi tysk "Kielwasser" (fra Skånlunds art.) med "kjølvann"; filologisk riktig, realiter galt; det dreier seg selvsagt om "bunnvann" som på tysk kan betegnes med ordene "Schlagwasser", "Sodwasser" el. "Bilgewasser" (jf. engelsk "bilge-water"). Beklager.

Religion og herskersymbolikk i Augustus' Roma

– en byvandring i *saeculum aureum*

Få historiske hendelser har utledet så mye vitenskapelig debatt som overgangen fra republikk til prinsipat i Roma. Var datidens romere, endog de sentrale politiske aktørene seg overgangen bevisst? Det som særlig har fanget interessen i det siste er spørsmålet om Augustus og hans parti igangsatte et altomfattende og nøye utarbeidet propagandaprogram for seg selv. Kunne det alternativt tenke seg at de mange sporene av ærefrykt og panegyrikk overfor Augustus og hans æra, sprang ut av et oppriktig ønske om å hylle den nye skaperen av fred og stabilitet? I god Klassisk Forum-ånd vil jeg foreta en liten byvandring i Roma i augusteisk tid, for på den måten å søke svar på noe av dette.

Augustus' prinsipat – revolusjon eller evolusjon?

Beundringen for Augustus og hans regime fikk en brå slutt med sir Ronald Symes *Roman Revolution* fra 1939, som også

var et oppgjør med nazismens herskerideologi og idéen om det tredje riket. I etterkrigstiden var lenge Augustus og keisermakten forbundet med totalitæritet og ufrihet. Vietnamkrigen og Sovjetstatens invasjon i Øst-Europa satte imperialismen og diktatur i et enda verre lys. Den gode eneherkeren var ute, og Augustus ble underlagt nye kritiske analyser. Bildet av en autokrat, med evne til å manøvrere i et opprørt hav med militærmakt og manipulasjon, ble utpenslet.¹ Paul Zanker gjennomgår i *Augustus und die Macht der Bilder* (1987) levninger fra perioden med det i sikte å vise hvilket gedigent maktpolitisk kulturprogram Augustus fikk satt ut i livet. Men pendelen måtte jo svinge tilbake, her som andre steder. C. Meier var tidlig ute med å rehabilitere Caesar og i neste instans grandnevøen, og fikk følge av W. Eder. Siste skudd på denne stammen var fjorårets bok *Augustan Culture* av Karl Galinsky. Augustus' regjeringstid representerer ikke lenger et brudd med republikken, men et bindeledd

1) Se f.eks. H. Whittaker "Two Notes on Octavian and the Cult of Divius Iulius", *Symbolae Osloenses* 71, 1996.

til prinsipatet og den eneste mulige styreform for det så bråvoksne imperiet. Med Galinskys ord – "not a revolution but an evolution". Et voldsomt propagandaprogram blir avvist, oppblomstringen av pro-augusteiske kulturuttrykk forklares med reell "political commitment" og tilfredshet med orden, stabilitet i tilførsel av levnetsmidler og fred. Dette var initiert nedenfra og ikke påtrykt ovenfra. For Augustus beskrives nå som omhyggelig med å passe på at det var presedens for det han foretok seg på konstitusjonell plan, og svært opptatt av *Mos maiorum* og gamle romerske tradisjoner. Idéen om den kyniske maktpolitikeren Augustus og en innføring av monarki tilskrives Tacitus og andre aristokrater med retrospektivt blikk og et idealisert bilde av senatet og republikken. Den nyomdøpte Augustus deklamerer *res publica restituta* i 27 f. Kr., men spørsmålet er hva det betød for samtiden. Kort sagt, med Hohls gamle betegnelser, hvor mye "Schein" og hvor mye "Sein"?

Imperiemakt og gudemakt

Som mange har påpekt tidligere har man en tendens til å fokusere mye på Roma by i forhold resten av det digre imperiet. Symptomatisk i så måte er nevnte Tacitus og hans måte å nevne nesten i en bisetning at provinsene var fornøyd med innføringen av det augusteiske regimet (*Neque provinciae illum rerum statum abnuebant* – Ann. 1.2.2). Fred, stabilitet og bedre overvåkede provinsbestyrere var åpenbart en fordel for de mange store og små samfunn som utgjorde riket. Denne lille artikkelen skal imidlertid ikke kon-

sentreres om politikk og administrasjon. Jeg vil i kjølvannet av de siste årenes debatt se nærmere på det bildet som skapes av Augustus og hans regjering. Det mest iøynefallende med det er gullalder-symbolikken og symbiosen med det guddommelige. Mytologi, tradisjonell religiøs kultus og et element av herskerideologi ble blandet sammen i en forunderlig, men tilsynelatende svært vellykket form. Utviklingen av keiserkulten er dessuten et fenomen som vanskelig lar seg forklare bare ved å peke på østlig tradisjon for gudekonger. Det begynte med deifiseringen av Julius Caesar, og tok virkelig av under Augustus. Om man kan dømme ut fra antall registrerte helligdommer til Augustus, funn av votivgaver og innskrifter var det eksempelvis langt flere som trodde på ham som en guddom hundre år etter hans død, enn Jesus. Augustus' fredsgjerning og budskap har imidlertid ikke tålt tidens tann like godt.

Forskerne har ment at Augustus aldri ville framstå som guddom i egen tid, og at dette kun fant sted i fjerne østlige strøk, hvor det var tradisjon for slikt. I Roma og Italia derimot tillot han bare dyrking av egne skytsguder og ånder (*lares, penates*) eller sin *genius* i samband med gudinnen Roma. Men dette er nok en sannhet med modifikasjoner, og mye tyder på at Augustus slett ikke motsatte seg kultus.¹ Augustus interesse for tradisjonell romersk religion er veldokumentert. Forfallne og ødelagte templer ble pusset opp og gjenreist og gamle riter gjeninnført. Han sto videre for revitaliseringen av en rekke gamle presteskap; *fetiales, salii, sodales Titii, luperci, fratres Arvales*. På den

måten kunne han også "premiere" lojale aristokrater med et presteembete. Imidlertid knyttes de mer og mer til offer-takksigelser for keiseren og hans familie, samt dyrkingen av hans *genius* og Roma. Et nytt presteskap så også dagens lys – *Augustales*. Disse sto i spissen for de religiøse markeringene av keiserens hel-ligdager (bursdag, tiltredelsesdag, seie-ren ved Actium m.fl.). Vi vet ikke sikkert til hva og hvordan kultusen eller ritene ble utført av de ulike prestene, om man ba for keiserens helse, på hans vegne eller utførte offerhandlinger *til* ham. Utfra dette kan vi imidlertid si med sikkerhet at Augustus ikke var som vanlige dødelige for samti-dens romere. Han var statens suverene leder, *divi filius* (guddomssønn), *Augustus* (noe i retning av "den opphøyde") og åpenbart på lag med gudene.

Roma – umbilicus mundi

Det hjalp nok godt å framstå som en guddom i provinsene, og en lokal bonde i Nicomedia eller Pula ville – selv om han ikke kunne lese – kjapt bli forklart hvem statuen avbildet, og hvem det nye tempelet med påskriften *DIVUS AVGVSTVS* var viet til. Hadde han en mynt var det stor sjanse for at den var preget med et portrett av Augustus, og kanskje ble han invitert med til offerfest og kjente en frigiven som nå var blitt *augustalis*. Da ville han nok ha en klar idé om hvem som var sjefen. Keiserkulten har da også blitt forklart som et lojalitetskonsept. Augus-

tus kunne flyte lenge på lojale undersåtter og hærstyrker. Men uten et bredere makt-grunnlag kunne han fort ende som grand-onkelen Julius. Og om Octavian ønsket en varig og ærerik herskerrolle, med et rungende ettermæle, da var ikke dette nok. Det var i og rundt Roma det skjedde. Det var her folket måtte vinnes og makten og æren for all evighet manifesteres. Var Augustus ute etter å drive propaganda for seg og sitt er det følgelig her vi kan vente å finne den største konsentrasjonen av sådant. Her ville han etter oppskriften være mest forsiktig med guddomssymbo-ler, her måtte en herskerideologi pre-senteres på en mer subtil og spiselig måte. Man kan imidlertid lett stirre seg iallfall passe nærsynt på noen "høykulturelle" bidrag til *aetas augusta*. Kan vi regne med at en vanlig romer kunne tolke *Aeniden*² som en Egil Kraggerud eller Ara Pacis som en Laszlo Berczelly? Om det var et kulturelt propagandaprogram, hvordan ville en vanlig byborger forstå det hele?

I søkingen etter svar vil jeg lede leserne med på en byvandring i Roma for å opp-lev hvordan det kunne fortone seg for en slik i tiden rundt Kristi fødsel. Tross høst-varmen i Roma vil nok vandringsen fra tid til annen bevege seg på tynn is. Beliggenheten og dateringen av noen bygninger og monumenter er omstridt, og følgelig ville noen "kanskje" og "muligens" ha vært på sin plass i det følgende. Disse er imidler-tid utelatt av hensyn til "den dramatiske diskursen". I tillegg har jeg spedd på med

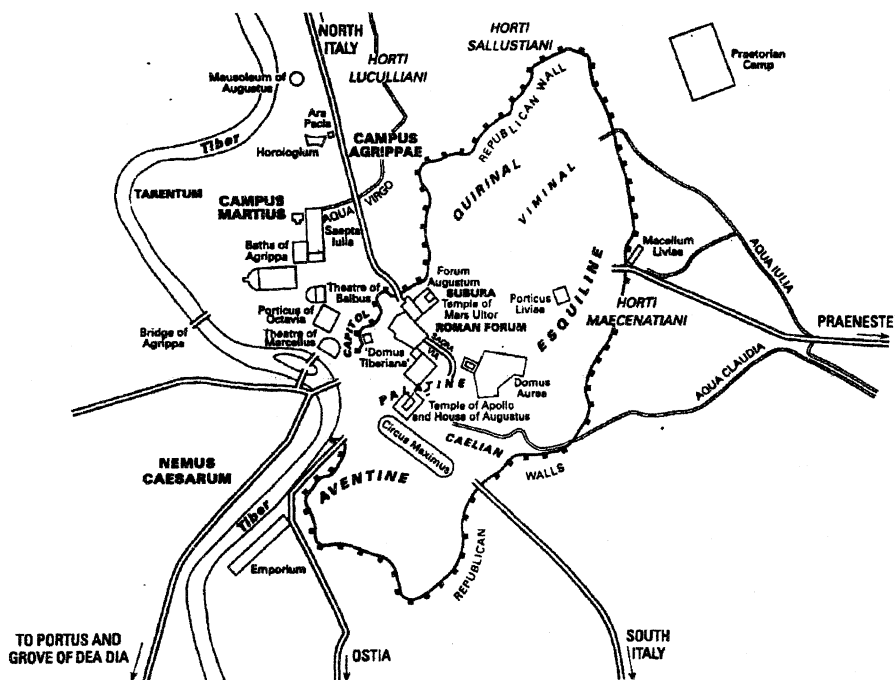
2) Ovid karakteriserte verket for Augustus som "din Aenide" (*Trist.* 2.533)!

ett og annet som kunne ha skjedd på en sådan dag, og det meste av dette finnes det belegg for, selv om en del nødvendigvis er fri fantasi.

Subura

La oss følge Urbanus Ambulator, en borger litt opp i årene og bærestolmaker, rundt i Roma den 23. september. Ettersom dette er Augustus' fødselsdag så er det en *dies nefastus* og Urbanus holder *lectica*-sjappa stengt. Urbanus trækker over sin dørstokk i Subura og begir seg ut på en spasertur rundt omkring i byen på denne festdagen. Julius Caesar hadde en mannsalder tidligere sørget for å sette kalenderen i stand, slik at årstidene pas-

set med månedene og festkalenderen i-
gjen. I løpet av året gikk man gjennom
måneder tilegnet gamle romerske guder
som Janus og Mars, eller for oss mer
obskure religiøse objekter. Nå hadde
storbyen nettopp kjempet seg gjennom to
varme måneder, juli og august – oppkalt
etter den sittende herskeren og hans gud-
dommelige adoptivfar. I september var
det noe svalere, men Urbanus bestemmer
seg for å stanse i Porticus Liviae. Her
sitter han å nyter en brødbit og et par
fiken, skjermet under tak for formiddags-
solen. Urbanus kommer i snakk med
noen gamle bønder fra Fidenae som er
kommet inn til byen. De forteller ham i all
fortrolighet at de ikke helt har vendt seg til
å passere de store gardestyrkene som mer

Sketch map of Rome.

og mer permanent holder leir like utenfor byen.³ Idag hadde soldatene dessuten marsjert inn til byen for å delta i parade og ta plass under lekene i Circus. Våre venner visste at troppene ikke la igjen våpene ved bygrensa. De blir sittende og snakke om de grufulle årene som fulgte etter drapet på Caesar, og også den uroen som rammet byen under hungersnøden (i 20 f.Kr.). Urbanus husker godt at Augustus oppløste og forbød hans stolmakerlaug da, og omskolerte lederne der som presteskap for den keiserlige *lares*-kulten. Men siden da hadde geskjeften gått godt, det var blitt alt mer vanlig med konebærestol, og luksuriøst utstyrte modeller solgte bra. Og i takknemlighet til keiseren og hans kone bidrar Urbanus litt til ofringene til Concordias alter midt i søylehallen. Nå etter borgerkriger og rivalisering er det samholdet som skal markeres. Urbanus takker for selskapet og begir seg over Quirinal til Marsmarken.

Marsmarken

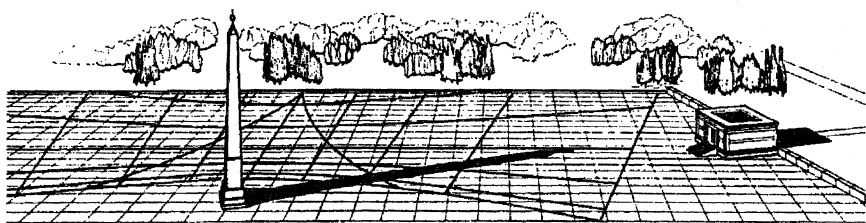
På Marsmarken vandrer Urbanus oppover Via Flaminia, en vei keiseren nylig hadde fått utbygd og satt istand igjen, helt til Augustus' mausoläum. Det sto ferdig allerede i 28 f.Kr. og må med sine 40 meter i høyden harvet voldsomt opp. På toppen fantes det etter all sannsynlighet en kolossalstatue i bronse av Augustus selv. Dette var ikke et gravmæle for en alminnelig mann, men for et hersker-

dynasti. På denne tiden var flere av hans nærmeste familie allerede gravlagt her, og det var garantert panegyriske gravskrifter over dem på utsiden. Trolig var det også slått opp en foreløpig versjon av *Res Gestae* her lenge før Augustus døde.⁴ Her kunne Urbanus lese dette og hint om Augustus' mange store gjerninger, hvilke templer han hadde latt bygge eller gjenoppføre og hvilke ærestitler han og hans familie var blitt tildelt, og hvilke han i all ydmykhet hadde avslått. Hadde Urbanus vært like observant som Hemming Windfeld-Hansen hadde han merket seg den rette linjen mellom mausolæets inngangsparti og det til alleguders tempel, Pantheon. Dette tempelet var bygget av Augustus' høyre hånd Agrippa, og ikke usannsynlig besmykket med en statue av keiseren også her.

På sin vei nedover Marsmarken stopper Urbanus selvsagt ved *Ara Pacis Augustae*. At den augusteiske freden var noe gudenært og trengte et alter hadde Urbanus forlenget fått med seg. Idag har han også tid til å studere frisene rundt alteret. Urbanus er ingen kunstkjenner, men ser de mange frisene med rankeverk og en blomstrende overflod. Han hører mannen ved sin side kommentere en frise og mene at den sentrale skikkelsen er Tellus, Moder Jord. Hans venner uenig og mener det skal være fredsgudinnen Pax. Uansett fruktbarhetssymbolikken gled heller ikke Urbanus forbi, og minner ham om saecu-

3) Det var først Tiberius' beryktede prefekt Sejanus som innførte de faste barrakene *Castra praetoria* ved Esquilinerhøyden.

4) P.A. Brunt & J.M. Moore "Introduction", *Res Gestae Divi Augusti* (ed) 1967 og Z. Yavetz "The Res Gestae and Augustus' Public Image", *Caesar Augustus: Seven Aspects* (Millar/Segal ed.) 1984.

Rom, *Solarium Augusti*.

lar-feiringen for over 15 år siden (Horats' saecularhymne og religiøse forordninger i den forbindelse vil dessuten være å finne opplått på Marsmarken). Videre gjenkjenner han andre skikkelser fra gudeverden og mytologien. Faste attributter kjenner han godt til, fornemme herrer bestiller ofte slikt til en eksklusiv *cathedra*. Han ser videre friser med alt som kan krype og gå av presteskap, noen framtrepende embetsmenn og Augustus' familie i religiøst opptog. Om Urbanus før var i tvil, er han nå overbevist; det hersker fred med gudene (*pax deorum*) og det er Augustus man har å takke for det. Tankene om en ny tidsalder som Urbanus gjør seg, forsterkes når han løfter blikket opp mot obelisken som utgjør pekeren for Augustus' solur (Horologium el. solarium). Obelisken er hentet fra Egypt og står som et monument over den endelige seieren over Marcus Antonius og Kleopatra. Idag, på Augustus' fødselsdag, peker den rett mot senteret av Ara Pacis. Symbolikken trefrer også Urbanus; keiserens fødsel, erobring og fred og fertilitet.

Vår venn tusler videre nedover og finner det nyreste *Saepta Iulia*. Dette var fra gammelt av plassen hvor Centuriefor-

samlingen (*Comitia Centuriata*) lå, og ettersom den opprinnelig var knyttet til hæravdelingene lå forsamlingsplassen på Marsmarken utenfor de gamle bymurene. Ettersom templer og praktmonumenter gjorde sitt inntog på forum, ble også tribusforsamlingen flyttet hit ut, og Julius Caesar startet arbeidet med et enormt forsamlingslokale. *Saepta Julia* ble fullført i Augustus regjeringstid, og typisk nok bar lokalene som skulle huse folkeforsamlingene keiserslektens familienavn. Folkeforsamlingenes funksjon var imidlertid sterkt begrenset allerede, og når Urbanus i dag entrer de lange søylehallene er det nærmest å regne for en markeds plass, hvor luksusvarer omsettes, som kunsthåndverk, parfyme, aromatiske oljer, nypressede tunikaer, supporterbånd til aftenens hesteveddeløp og kanskje en mindre kopi av den majestetiske keiserstatuen som sto ved familiens eiendom ved *Prima Porta*. Urbanus trekker pungen fram fra togaens sinus og tømmer innholdet i håndflaten. På en *aureus* ser han republikken kneler for Augustus med påskriften RES PVB. En *as* viser et portrett av keiseren med tittelen *Pontifex Maximus*, og en gammel *denarius* Urbanus har hatt lenge viser

Augustus i form av en gud som minner om Neptun og har påskriften DIVI (ILIUS). Urbanus er ingen litterat eller storleser, men idag finner han det på sin plass å kjøpe en bokrull. Bokselgeren kan friste med en splitter ny utgave av Ovids *Amores*, en feilfri praktutgave gjort av de beste slavenes. Den blir litt for dyr for Urbanus, som heller velger en utgave av Horats 3. odebok.

Svett av all traskingen i toga finner Urbanus det rimelig å ta seg en hvil og rulle ut Horatsteksten. Han går over til Agrippas Thermer for å ta et bad. Helt gratis er det, og vår venn blir igjen minnet om dynastifamiliens velgjerninger, også på en minneplakett over Agrippa, en gang for kronprins å regne. Etter badet tusler Urbanus ut foran det tilliggende *stagnum*, nemlig et stort basseng som også Agrippa var byggherre for. Urbanus fortsetter nedover forbi Pompeiis teater, som også var restaurert av Augustus, mot Capitol og spaserer gjennom søylehallen som bar Octavias navn, hun som hadde lidd den ublide skjebne å være gift med Antonius som utviklet seg til å bli brorens erkefiende. Urbanus stopper og beskuer tempelet til Apollo Medicus, også det opprustet av Augustus. Apollon var jo virkelig herskerens favorittgud og nær sagt personlige beskytter. Urbanus står nå foran Marcellus-teateret. En bygning dedisert til den unge arveprinsen som døde så altfor ung. I anledning keiserens fødselsdag bød teateret i dag på en slags varieté. Urbanus bestemmer seg for å ta en tur inn å overvære deler av det. Det begynner med en akt av Varius' *Thyestes*, en tragedie Augustus i sin tid hadde betalt en

million sestertser for, og som garantert var fylt opp med guddommelige assosiasjoner til keiseren. Denne seansen blir avløst av en opplesning fra Vergils sjette bok av *Aeniden*. Urbanus lytter med stor innlevelse til beretningen om Aeneas' besøk i underverden, hvor sagnhelten møtte Augustus og hans familie som ventet på sin storslagne inntreden i historien. Urbanus føler for å strekke litt på leggene når scenen overtas av pantomimedansere, går ut og vender blikket mot Capitol.

Capitol, Tibern og Palatin

Urbanus var forhindret fra å stige opp på Capitol fra denne siden den gang, men han kikker opp på ikke mindre enn tre Jupitertempler. Jupiter Maximus-tempelet raget høyest i været, og skinte sikkert ekstra fra nybelagt marmor etter Augustus' restaureringsprogram. Det gamle tempelet til Jupiter Feretius var blitt reist påny av keiseren som også bygget et helt nytt til Jupiter Tonans, etter at han såvidt gikk klar av et lynnedslag i Spania. Urbanus vandrer videre ned til Tiberns bredd og kikker ut på Tiberøya og over på den andre siden – *Trans Tiberim*. Her ser Urbanus lenge på Augustus' splitter nye sjøslagsstadion, *Naumachia*, som er fylt av modeller av Augustus' flåte. Dette maritime teater er omgitt av Caesarenes lund (*Nemus Caesarum*). Urbanus kaster et blick høyere opp mot *Ianiculum*, og tenker på den rituelle lukkingen av dørene til Janustempelet. Dette var et tegn på at det hersket fred i hele riket, og det hadde skjedd med brask og bram flere ganger under Augustus. Her hersker det fred, og Janus der oppe på høyden sikrer

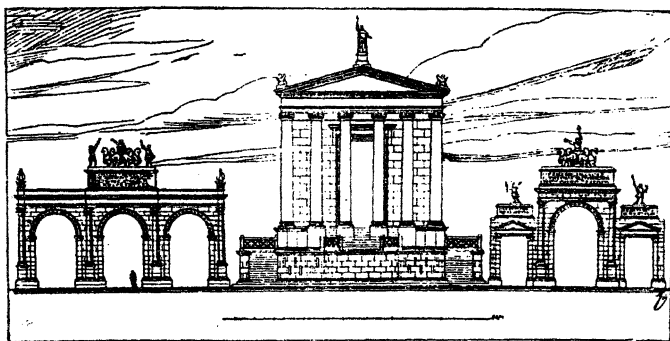
sammen med keiseren den evige stad mot alle slags inntrengere. Urbanus flirer av en fillete spåmann som står ved hans side og insisterer på at en dag vil den høyden bli inntatt av hyberboreere....

Urbanus spaserer over til forum Boarium og kjøper seg litt mat og et krus vin. Han drikker vann fra en fontene koblet til en akvedukt oppført under Augustus, skuer inn mot Circus Maximus, hvor folk alt har samlet seg for aftenens show og den store feiringen, og starter marsjen opp mot Palatin. Her støter han på tempelet for den store mor, som Augustus fikk reist her oppe, og han tenker på beskrivelsene han har hørt om hvordan Cybele for lenge siden ble hentet fra Lilleasia for å få en slutt på punerkrigen. Ved siden av sto den lille helligdommen til seiersgudinnen Victoria og bortenfor der Augustus' eget Apollontempel, oppført etter at guden bisto ham i slaget ved Actium. Urbanus minnes å ha hørt en historie om at Augustus' mor skulle ha blitt svanger med ham etter å ha sovet i et Apollontempel. Kan-

skje var altså keiseren et gudebarn! Disse helligdommene sto så å si i hagen til Augustus, for her lå også hans *domus*. Urbanus ser ingen grunn til å utfordre vaktgarden som står foran det, men betrakter borgerkransen (*Corona Civica*) som var hengt opp over inngangspartiet, tildelt Augustus for å ha reddet romerfolket. Urbanus tusler rundt på baksiden og ser inn på den delen av huset som er gjort om til vestatempel, samt et kultsted for keiserens husguder – *lararium*. Herfra bestemmer han seg for å stikke ned på Via Sacra og over Forum og hjem.

Forum Romanum

Idet Urbanus passerer Regia, knyttet til Augustus som Ponifex Maximus, og trer inn på selve Forum blir han slått av hvor forandret det er siden han var liten gutt. Han går gjennom Augustus' triumfbue oppført etter slaget ved Actium, snur seg og ser på tempelet til den guddommelige Julius og foran det Augustus' egen *Rostra*, prydet med Antonius' og Kleopatras baugspryd. På andre siden av Julius-

Caesartempel.

helligdommen sto en triumfbue over (den diplomatiske) seieren over partherne.⁵ Urbanus snur seg igjen og ser til venstre, hvor det gamle Castor og Pollux-tempelet lå litt nedslitt. Han hadde imidlertid hørt snakk om at det forelå planer om en fornyelse av det også, spesielt tilegnet Augustus' nye barnebarn og favoritter, brødrene Gaius og Lucius. Videre ble Forum flankert av to enorme Basilikaer, som begge var knyttet til keiserfamilien. Bortenfor lå det nygjenreiste tempelet til Saturn, som i særlig grad var knyttet til saecularfeiringen og *aetas aurea*. Saturn ble både identifisert med Kronos og den førolympiske gullalder, og *Sator*, såmannen og fertilitet. Rett imot var nå den gamle rostraen, flyttet av Augustus for å få en mer helhetlig plass. Bak steg en gylden søyle til værs, *Milliarium Aureum*. Også den var reist av Augustus for å markere utgangspunktet for alle veiene som førte ut av byen. Bak det lå Concordia-tempelet til vitne om den nye tiden, og til høyre *Curia Julia*. Endog senatsbygget var reist av keiseren, og bar familiens navn. Inni var det dessuten hengt opp et æresskjold (*clupeus virtutis*) til keiseren, noe som nesten ga inntrykk av å være en altertavle. Urbanus har hørt at senatsmøtene ofte inkluderer et drikkoffer til keiseren og nå ser han dessuten en ridder som kastet et pengeoffer til Augustus i Curtius-sjøen midt på Forum.⁶

Urbanus blir slått av at det gamle hellige torvet nå var forvandlet til en monumentalpark i marmor over Augustus.

Han går videre innom det forum som bar farens navn, Forum Julium. Her beundrer Urbanus tempelet til slektens opphav, Venus Genetrix. Det var forlengst en etablert sannhet at julierfamilien nedstammet fra Aeneas, som var et produkt av Venus. Men ikke bare hun, for Mars var jo faren til Romulus, som også tilhørte familietreet. Det har Urbanus i tankene når han beveger seg inn på Augustus' eget Forum, og kikker opp på det digre tempelet til Mars Ultor – en påminnelse om hevnen over fadermorderne. En svær *quadriga* troner midt på plassen, flankert av statuerrekker av byens aller fremste mytiske og historiske personer og julierne. Augustus selv troner i vognen, og på den er hans nybakte tittel innskrevet – *Pater Patriae* (Fedrelandets far). Og på framsiden av tempelet – svære statuer av Augustus og Julius i skjønnt forening med gudene. Da skjønner Urbanus at noe har skjedd, Octavian og *dux partium* var borte, Augustus og *princeps civitatis* var tilstede. Men han var noe mer enn det, og før han går hjem nikker Urbanus anerkjennende til en linje han leste fra Horats' femte ode i den nyervervede papyrusrullen: – *Praesens divus habebitur Augustus....*

Jon W. Iddeng

-
- 5) Plasseringen av både Rostra Augusta, og triumfbuene er svært omstridt. Jeg støtter meg her i hovedsak på P. Zanker og E. Simon.
 6) Dio Cassius og Sveton (Aug. 57) forteller om disse tingene

Romerretten i den greske verden

Foredrag holdt 25.2.1997 av professor Johannes Triantaphyllopoulos ved innvielsen av biblioteket som bærer hans navn ved Det norske institutt i Athen.

Da romerne erobret Hellas i årene 168 og 146 f. Kr. og etablerte provinsene Macedonia (i år 148 f. Kr.) og, mye senere, Achaia (ca. 27 f. Kr.), hadde dette ingen konsekvenser for gresk rett; de forskjellige lovgivningene fortsatte å bestå og leve rundt om i Hellas. I den forbindelse må man være klar over at hver gresk *polis* var et selvstendig bysamfunn med egen lovgivning og domsmyndighet, noe som har hindret Hellas i noengang å bli en politisk enhet.

Når romerne la en fremmed stat eller en fremmed nasjon under sitt herredømme, var deres ene hensyn å styrke sin egen makt og sikre dens beståen. Det er bakgrunnen for at deres første skritt dels var å utpeke en guvernør som overhode for den nyervervede provins, dels å iverksette en *lex provinciae* (en provinslov) med de regler og forskrifter som skulle kontrollere den nye provins. Det som ikke innebar noen trussel mot romernes maktstilling, var likegyldig for dem, og slik la de seg ikke oppi den lokale privatrett. De var

også nøytrale i forhold til den offentlige rett så lenge den ikke kom i konflikt med deres egen maktutøvelse. Derfor ble folkeforsamling, råd og myndigheter bibeholdt for så vidt de ikke innebar noen fare for romersk makt. Men hvis de i det lange løp skulle forbli Romas monopol, måtte de vingestekkes. Den romerske republikk og de romerske keisere gjorde også bruk av den fremgangsmåte de hellenistiske konger tydde til; på linje med perserkongene og Aleksander den store så disse det som sin primære oppgave å gi en undertvungen gresk by tilbake dens autonomi og fedrene lover. Dette regnet imidlertid romerne som en *actus imperii*; den kunne når som helst tilbakekalles og måtte fornyes av hver ny keiser.

På denne måten betød ikke ikke romernes erobring av Hellas noen inngripende forandring i gresk rett. Dette harmonerer med den oppfatning, som riktignok kan bestrides, at etableringen av Imperium Romanum ikke representerer noen imperialism i egentlig forstand. Og om man sammenligner Roms politikk med de hellenistiske monarkiers – det gjelder især det ptolemeiske kongedømme –, så oppdager man at romersk politikk var langt mer liberal enn den hellenistiske.

Men det at de greske samfunn etter hvert kom inn under romersk overhøyhet innebar naturligvis at romerne kom i nærmere berøring med sine undersåtter. Grekerne fikk også romersk statsborgerrett, sjelden til å begynne med, men etter hvert i stigende grad. Blant vilkårene for tildeling av borgerrett hørte tjenester man hadde ydet Roma, ekte byrd, en vennlig holdning overfor Roma og endelig kjennskap til latin. Under prinsipatet ble tildelingene mangedoblet, især blant grekerne i Østen slik at enkelte keiserdynastier, som det julisk-claudiske og det antoninske, utdelte romersk borgerrett over en lav sko. Dette førte til at romaniserte grekere gjorde sitt inntog i det romerske senat selv om tallet på slike ikke må settes altfor høyt.

Til tross for en viss sporadisk, helst intellektuell, motstand fra grekernes side overfor romerne – den varierte for øvrig fra område til område –, er det tydelig at romersk borgerrett stod høyt i kurs blant dem; den åpnet adgang for dem til den romerske forvaltning og gjorde dem til medlemmer av den herskende nasjon. På dette punkt er det på sin plass å nevne en storstilet handling fra Neros side. Om den ikke hadde vært så kortvarig og flyktig, kunne den ha blitt et viktig vendepunkt i gresk historie: Under de isthmiske leker, 29. november 67, gjenopprettet Nero grekernes og Hellas' frihet og uavhengighet, dvs. den gjaldt provinsen Achaia. Neros tiltak står i motstrid til hva Justinian fastsetter (*Nov. 78,5* år 529), nemlig at bare den utlending som leverte inn en personlig ansøknings om romersk borgerrett, kunne innvilges en sådan. Nero bryter seg av at riktignok har også andre

keisere frigitt byer, men bare han har frigitt en hel provins. Slik fremstod Nero som grekernes største romerske velgjører. Men dette var bare et kort mellomspill.

Vi har dvelt en stund ved den romerske borgerrett fordi den virket rettslig tilbake på grekerne og alle fremmede som oppnådde den. I følge det personalitetsprinsipp som gjaldt i romerretten, bestemmes den rett som anvendes for partene i en kontrakt eller en tvist utfra vedkommandes borgerskap. Følgelig levde de nyutnevnte romerske borgere under romersk rett.

Det knyttes antagelig for stor og ufortjent betydning til det romerske personalitetsprinsipp. Kildene er i så måte magre. Prinsippet kom bare til anvendelse når begge de stridende parter hadde samme borgerskap. For øvrig, når de stridende var en romer og en utlending (*peregrinus*) eller to utlendinger med ulikt borgerskap, kom *ius gentium* ("folkeretten") til anvendelse, dvs. en spesiell form av romerretten og dermed et spesielt tilfelle av den romerske *lex fori*. I slike tilfeller ville altså personalitetsprinsippet vike for den romerske *lex fori*. Personalitetsprinsippet gjaldt også i de greske bystater for så vidt det tillot borgerne i en bystat å underkaste seg sin egen bystats domsmyndighet og bylovene (πολιτικοὶ νόμοι) i sin egen bystat. For øvrig gjaldt *lex fori*. Bortsett fra det tilfelle av *ius gentium* som ble nevnt i det foregående, var ikke desto mindre *lex fori* gjeldende i romersk rett også, ettersom den romerske *ius civile* avhang av både personalitets-

prinsippet og av *lex fori*, og begge forent seg med hverandre. I motsetning til Hellas med dets mangfold av landslover, var den romerske *lex fori* til stede og virksom overalt som følge av romerrikets utbredelse. De romerske domstoler var spredt over hele det romerske rike, og følgelig kom den romerske *lex fori* overalt til anvendelse. På dette punkt blir vi minnet om anekdoten om Aleksander den store og anfører den som en parallell: Aleksander trøstet sin munnskjenk som hadde mistet et drikkekar av gull ved å si ham: «Vær ikke lei det for det; hvor enn gullbollen befinner seg, så er den vår.» Med alle mulige forbehold ville jeg gjerne hevde at *lex fori* var et vanlig trekk i de antikke lovverk.

Lenge forut for *constitutio Antoniniana* (*constitutio* er den riktige term for en keiserlov) kan man iaktta en rettslig romanisering i den greske verden, forsiktig i begynnelsen, men gradvis tiltagende. Noen talte til og med om en gresk-romersk nomokrasi (νομοκρασία), dvs. en gresk-romersk blandingsrett forut for *constitutio Antoniniana*. Dette forklarer hvorfor det opptrer ugreske fenomener og idéer i gresk rett og rettstenkning. For eksempel manglet grekerne selve rettsbegrepet fordi de ikke trengte det ettersom de bare anvendte bestemmelser i henhold til formell lovgivning. Men da grekerne var kommet i kontakt med romerne og romersk rett hadde influert på grekerne, ble de nødt til å anerkjenne *ius*-begrepet, som til da var ukjent for dem, og til å anvende det. For det formål brukte de termen *dikaion* (δικαίον) for å gjengi latinsk og romersk *ius*. I klassisk gresk

derimot betegner ikke *dikaion* det abstrakte begrep "rett", men "det rette", "rettferdighet", altså *iustum*, ikke *ius*. En annen dyptgripende forandring i gresk rettstenkning inntrådte gjennom anerkjennelsen av sedvanen som rettskilde. Vi sa nettopp at grekerne ikke trengte noe rettsbegrep siden de bare bygde på lovbestemmelser. Det er grunnen til at de ikke anerkjente noen sedvanerett som rettskilde. Men som følge av at romersk rett anerkjenner sedvaneretten, fikk grekerne et mer opplyst forhold til sedvanen som rettskilde.

Merkelig nok var det kvinner og frigitte slaver som bidro til romaniseringen av grekerne i sin alminnelighet, og det var *conventus iuridici*, under forsete av den romerske provinsguvernør, som bidro til romaniseringen av retten spesielt. Det er nettopp i byer som ligger opp til en *conventus iuridicus* at man finner tidlige spor av romersk rett.

I året 212 inntreffer en begivenhet av verdensomspennende rekkevidde. I en periode da tildeling av romersk borgerrett var økende, tildelte keiser Antoninus Caracalla romersk borgerrett til alle frie menn i det romerske rike gjennom den førnevnte *constitutio Antoniniana*. Con-

stitutio Antoniniana var lenge utelukken-
de kjent gjennom litterære kilder, men det
er først takket være *Papyrus Giessen 40*
I, publisert i 1912, at den ble gjenstand for
allmen interesse og fremkalte en omfat-
tende litteratur om emnet. Uheldigvis er
den viktigste og mest relevante del av
papyren tapt; derfor de endeløse an-
strengelser for å utfylle lakunen.

Det er forbløffende hvordan litterære tek-
ster forbigår *stitutio Antoniniana* i
taushet. De berører den bare overfladisk
slik at minnet om den snart tapte seg. Eller
er grunnen at folk ikke innså dens betyd-
ning? Samtidens manglende evne – og
dette gjelder antikkens mest juridiske
nasjon – til å fatte *stitutio Antonini-
anas* betydning kan også skyldes det fak-
tum at tildeling av borgerrett på den tiden
var noe dagligdags, og ikke lenger gjorde
særlig inntrykk. Det fantes i virkeligheten
en forløper for *stitutio Antoniniana*
under Mark Aurels regjering i form av
tabula Banasitana, om enn tydeligvis i
mindre skala. *Tabula Banasitana* er inter-
essant ved at den avdekker prosedyren
for tildeling av borgerrett, nemlig en de-
taljert undersøkelse av de allerede omtal-
te vilkår for en slik tildeling. Søknaden
om tildeling av borgerrett ble, sammen
med støttedokumenter, videresendt av
provinsguvernøren til det administrative
sentrum, dvs. Roma, som etter på ny å ha
undersøkt anmodningen og alle vilkår, ga
eller nektet sin godkjennelse. I Roma var
det et eget departement med egne arkiver
som behandlet alle tildelinger av borger-
rett. Fra en annen synsvinkel kan imidler-
tid den taushet som omgir *stitutio*
Antoniniana forklares i første rekke ved

det forhold at lovens hovedsakelige virk-
ning, at nemlig romersk rett ble anvendt,
kom istand kun på indirekte måte i kraft
av personalitetsprinsippet slik vi alt har
nevnt. I overensstemmelse med dette
prinsipp måtte fra da av – iallfall i teorien
– ene og alene romersk rett komme til
anvendelse, og all annen fremmed rett i
romerriket ble skjøvet til side. Det må
understrekkes at *stitutio Antoniniana*
ikke på noe sted fremholder, direkte og
uttrykkelig, at romersk rett skulle anven-
des overalt i fremtiden. Denne mangel på
eksplisitt bestemmelse var imidlertid
vanlig romersk skikk i motsetning til
gresk skikk. Men i det greske Østen (og
hovedkildene om dette er Egypts papyri,
noe som naturligvis begrenser vår hori-
sont) fortsatte noen ganger lokal lov-
givning å leve videre på tross av *stitutio*
Antoniniana. Fortsatt anvendelse av
gresk rett kan forklares ikke så meget
utfra noen gresk motvilje mot alt romersk
(for undersåttene ønsket å slutte seg til det
herskende folk) som av en gresk evneløs-
het når det gjaldt å bruke romersk rett på
grunn av deres manglende kjennskap til
romerretten og det latinske språk.

På denne måten ble *stitutio Antoni-
niana* den store inngangsport som ro-
merretten gjorde sin triumferende entré
igjennom til den greske verden. *Constitu-
tio Antoniniana* betød også den formelle
slutt på gresk rett, og en ny rettslig æra,
markert av romersk rett, inntrådte på
gresk grunn.

Et århundre senere forflyttet også rikets
tyngdepunkt seg fra øst til vest, og keiser
Diokletian hever Nikaia i Bithynia opp til

å bli rikets hovedstad. Dette skifte i maktsentret ble definitivt under Konstantin den store. Og den tidligere megariske koloni Byzantium, hvor Europa og Asia møtes, ble den nye hovedstad, offisielt kalt *nova Roma* (νέα δευτέρα Ρώμη) og senere Konstantinopel. (Istanbul er en forvanskning av Konstantinopel.) Bysantinerne insisterte på betegnelsen «Romē» for å peke på romerrikets kontinuitet, for ifølge antikk lære fantes ikke noe rike uten hovedstad. For øvrig har man bemerket at Konstantinopel er et for langt ord, for tungvint, og for upoetisk for diktere.

Nå forflyttet også ansvaret for romersk rett seg over til Østen, og fra 3. århundre av var Berytos (Beirut) den viktigste skole for romerretten. Gregorios «Thaumaturgen» («undergjøreren»), den greske kirkes far, som var et unntak i det han lærte latin og studerte romerrett, kalte Berytos for «en temmelig romersk by» (πόλις Ρωμαϊκώτερα πῶς). Theodor Mommsen karakteriserete byen som en «italisk øy i Syria». Berytos nøt godt av *ius Italicum*.

Selv da riket ble delt i en vestlig og en østlig halvdel under Konstantin den sto-

res etterfølgere, ble den østlige del den viktigste. På denne måte hadde to parallelle fenomener og verdensbegivenheter, nemlig *constitutio Antoniana* og rikets tyngdeforskyvning mot øst, to konsekvenser: på den ene side at romerne høstet en seier med sin rett, på den annen at grekerne høstet en seier med det nye politiske, kulturelle og religiøse (ortodokse) tyngdepunkt i det greske Østen.

Overføringen av hovedstaden og sentralmakten til Konstantinopel betød, i og med det rettslige personalitetsprinsipp, at romersk rett ble eneste gjeldende rett. Dessuten fikk det greske Østen en rekke berømte rettsskoler. Derfor er det ikke en ren tilfeldighet at de første kodifiseringene av romerretten, dvs. de keiserlige *constitutiones*, ble iverksatt i øst uten at vi dermed forringer betydningen av de germanske kodifiseringer av romersk rett i vest. De østlige kodifiseringer er *codex Theodosianus* fra år 438 under Theodosius II og den forutgående private samling *constitutiones* i *codex Gregorianus* og *codex Hermogenianus*. Latin er det offisielle språk i riket og holder stillingen inntil isaurenes inntreden i rettsvesen, forvaltning og hærvæsen i det 8. århundre. På den måten kunne de bysantinske keisere gjøre krav på å etterfølge de romerske keisere. I 6. århundre var Konstantinopel et sentrum for latinsk kultur gjennom Aniciernes krets.

Romerretten ble reddet og bevart takket være Justinians lovgivning i årene 530-534. Derfor kunne Konstantinopel hevde at nok var romerretten født og båret i det gamle Roma, men den var gjenfødt i Det

nye Roma. Som Cicero sier er *conservari* ("bevares") like meget å foretrekke og like storartet som *nasci* ("å fødes"). Aris-toteleskommentatoren Alexander fra Aphrodisias lærte også at det gode består i væren og bevaren. Uten Justinians kodifisering i det greske Østen ville romerretten ha gått tapt for menneskeheten. Videre og i overensstemmelse med innskrift-materialet trer romerske institusjoner oss mangengang klarere for øye i øst enn i vest.

Justinians lovverk består av fire deler. Den viktigste delen er Digestene eller Pandektene siden den har bevart romersk retts-vitenskap om enn på en fragmentarisk måte. Uten Justinians Digester ville vi ha famlet i blinde når det gjelder romersk rettsvitenskap.

De andre delene av Justinians lovsamling er Codex (*codex repetitae praelectionis*), Institusjonene og Novellae.

Justinians Codex omfatter keiserlovene fra Hadrian til Justinian, og dens forløper og forbilde var den allerede omtalte *codex Theodosianus*.

Institusjonene er en juridisk lærebok (med lovs kraft) hovedsakelig basert på Gaius' *Institutiones*. *Institutio* betyr innføring. For andre disipliner har vi *institutio oratoria*, i. *mathematica*, i. *musica*.

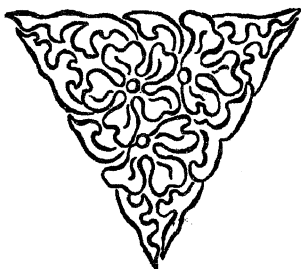
"Novellene", dvs. *novellae constitutiones* (de nye *constitutiones*) er fortsettelsen på Justinians lovgivningsarbeide i form av nye keiserlover.

Disse fire deler utgjør *Corpus iuris civilis* som Denis Godefroi døpte hele samlingen av Justinians lovgivning i sin utgave fra 1583. Denis Godefroi var en høyt ansett jurist i det 16. årh. Betegnelsen *Corpus iuris civilis* er siden blitt vanlig og er nå den gangbare betegnelsen. Den blir så benevnt for å holde den ut fra *Corpus iuris canonici* (kodifikasjonen av middelalderrens kirkerett).

Corpus iuris civilis er skrevet på latin. Bare Novellene er på gresk for å bli forstått av den østlig-greske befolkning, men kanskje også fordi det keiserlige lovgivningskanselli fant det vanskelig å uttrykke seg på latin i en original teknisk tekst. De deler av Justinians lovgivning som er skrevet på latin, er tross alt basert på en latinsk original, men dette var ikke tilfellet med *Novellae*. For øvrig kom Justinian fra et latintalende område av riket og hans morsmål var latin. Han skrev imidlertid sine teologiske skrifter på gresk.

Justinians lovgivning besegler, endelig og ugjenkallelig, romerrettens dominans over grekerne med konsekvenser også for ikke-rettslige tekster. Den er også kjernen i og grunnlaget for all senere utvikling av bysantinsk rett, både hva lovgivning og rettsvitenskap angår. De bysantinske keiseres lovgivningsarbeide var alltid konsentrert om Justinians lovgivning som tjente som en rettesnor selv når man avvek fra Justinians rett. Alt skjer *intuitu iuris Romani* ("under romerrettens øyne"); bysantinsk rett var en "grekofon" romerrett.

I de bysantinske lovgivningsarbeider kan man se (et fenomen som også er fremtredende i Justinians Noveller) det forhold at bysantinske lover er svulstige og snakkesalige og at de, rent bortsett fra lovens rettslige normer, liker å oppstille moralske regler i tillegg. Det er fjernt fra Tolv-tavlelovens lapidariske stil. På den annen side er de gjennomtrengt av gresk historie og litteratur og med den greske åndsarv i sin alminnelighet og særlig med den såkalte annen sofistikk.

Bysantinerne skapte også en egen rettsvitenskap om enn ikke på samme nivå som romernes klassiske rettslitteratur. Ikke sjelden viste de bysantinske jurister en oppfinnsomhet f. eks. i formuleringen av en teori om det rettslige begrep *causa* som minner om det 19. århundres læresetninger.

I 1345 skrev Konstantin Armenopoulos, jurist og dommer i Thessaloniki, *Hexabiblos*, dvs. et verk i 6 bøker, som bygger på *Basilica*-teksten fra 9. årh., det mest betydningsfulle bysantinske verk på lovgivningens område. *Basilica* er en gresk sammenfatning av *Corpus iuris civilis*.

Armenopoulos' *Hexabiblos* er i sin tur en sammenfatning av *Basilica*. Og enda den er tenkt som en teoretisk lærebok, ble dens skjebne at den spilte en stor rolle i grekerne rettslige liv etter at de var blitt undervunnet av tyrkerne som følge av Konstantinopels fall i år 1453.

Konstantinopels fall i 1453 markerer slutten på det bysantinske rike (ingen hovedstad, intet rike) og følgelig også for romersk-bysantinsk rett, i det minste offisielt. Grekerne ble værende under tyrkisk overhøyhet inntil 1821 da de reiste seg mot tyrkerne og skapte den moderne greske stat i 1830.

Men hvilken rett var det grekerne håndhevet i mellomtiden? Ingen annen enn den allerede omtalte *Hexabiblos* av Armenopoulos; samtidig dukket nye former for rettspleie opp som *audientia episcopalis*. Samtidig kom også nye begreper inn som var fremmede for romersk rett. De var en følge av handel med Vesten, siden grekerne på tross av undertrykkelsen fortsatte å være ledende i middelhavshandelen og -sjøfarten. Slike nye juridiske begreper var direkte representasjon og kontraktsfrihet, begge deler ukjent i romersk rett. Når det ikke finnes noen nasjonal makt og en nasjon står uten lederskap, kan ikke rettslige former holdes ved like, men settes tilside. Derfor kommer sedvanene opp som ikke er bundet til rettslige former og dogmer.

Umiddelbart etter dannelsen av den moderne greske stat reiste spørsmålet seg om hvilken rett som skulle gjelde. Siden grekerne på den tiden betraktet seg som

arvtagere og videreførere av det bysantinske rike, endog med en visjon om å gjenerobre Konstantinopel, forstår det seg at de overtok de bysantinske keiseres lover som gjeldende rett, dvs. i gavnet romersk rett. Allikevel, rundt midten av det 19. årh. var de bysantinske lovtekster sjeldne og utilgjengelige i Hellas. Under slike forhold kan man spørre seg om bysantinsk rett noengang kunne bli gjeldende. Dessuten var ennå ikke Heimbachs og Zachariä von Lingenthals utgaver av de bysantinske lovtekster blitt til.

Men det lovverk som var nedfelt i de bysantinske keiseres *constitutiones*, kunne ikke hankses med moderne handel og sosialt liv slik at rettssystemet måtte søke en ny orientering på basis av den politiske kurs som ble lagt for gresk virksomhet. I 1834 styrte Hellas selv inn i et absolutt monarki under kong Otto av dynastiet Wittelsbach. Otto var sønn av den filhelenske konge Ludvig I av Bayern. Han døde i eksil i Bamberg og er bisatt i krypten i Theatinerkirche i München. En bivirkning av det nye bayerske regime var at grekerne ikke lenger dro til Italia og Frankrike for høyere studier, men til Tyskland. Ludvig I av Bayern, kongen i "Isar-Athen", hjalp mange unge grekere med stipendier for å hjelpe dem frem i deres studier i München. Den mest fremstående greske jurist, Basil Oikonomides, studerte i München rundt midten av forrige århundre og var *doctor iuris Monacensis*. Fra den tid er gresk rettsvitenskap nær knyttet til tysk rettsvitenskap. På den annen side har det bayerske styre i Hellas skjenket Hellas en serie lover, pionérlover av liberal karakter. Det

skjedde takket være Ludwig Maurer, medlem av regentstyret mens kong Otho ennå var mindreårig. Disse lovene var opprinnelig skrevet på tysk. F. eks. om sivilrettspleien, om innretningen av domstolene, om handelsretten på basis av den franske Code de commerce, straffelov og straffeprosesslov under innflytelse av Paul Anselm Feuerbachs teorier. Disse lover har laget et dypt innhugg i romerretten, og det har vært vanskelig å fortolke dem i samsvar med Pandektenes rett fordi de ikke ble utformet i harmoni med romerretten, dette gjelder især handelsretten som ble basert på den franske lov.

Siden romersk rett via bysantinsk rett igjen var gjeldende i Hellas og siden det også traff seg slik at romersk rett gjaldt i Tyskland i form av pandektretten (*Pandektenrecht*) frem til innføringen av den tyske borgerlige lovebok i 1900, tok greske jurister utdannet i Tyskland over pandektretten og overførte den til Hellas. Slik ble *Corpus iuris civilis* gjeldende rett i Hellas gjennom praksis og sedvane eller også gjennom kjensgjerningenes normative makt. Romerrettens resepsjon i Tyskland i løpet av det 16. årh. er et lignende fenomen. Tyskere som hadde studert romerrett i Italia, tok den med seg når de vendte hjem igjen, slik at romersk rett ble innført blant tyskerne gjennom sedvane og via juristene mens de hjemlige lover ble fortrengt.

Likefra antikken hadde ikke grekerne hatt noe fortrolig forhold til latin. De var derfor ute av stand til å bruke den latinske tekst i *Corpus iuris civilis*. Isteden brukte man de tyske lærebøker

når det gjaldt pandektrekken, slike som de kjente fra sine studier i Tyskland. Og siden pandektrekken er summert opp i Bernhard Windscheids «Lehrbuch des Pandektenrechts», ga greske jurister denne universitetslæreboken (men også Heinrich Dernburgs og Alois Brinz' pandekter) status av lov som de så anvendte. På denne måten gjentok det fenomen seg som vi kjenner fra Armenopoulos' *Hexabiblos* da grekerne under tyrkisk styre anvendte Armenopoulos' lærebok som rett. Og på et enda tidligere stadium er Justinians digester ikke noe annet: som vi så er digestene en samling bruddstykker fra romerske juristers verker. Alle tre tilfeller er et godt eksempel på juridisk litteratur som blir til lovgivning og en *regula iuris* (digestene spesielt gjennom lovgyrvedtak).

Parallelt med romersk rett var det i Hellas tre lokale lov bøker: sivillovboken for de joniske øyer, oversatt til italiensk fra den franske Code Civil og offentliggjort i 1841 da de joniske øyer var under britisk overhøyhet. Dernest: Den sivile lov bok for øya Samos, oversatt fra den saksiske lov bok og utgitt i 1893 da Samos hadde

en relativt autonom status under tyrkisk herredømme. Som den tredje: Den sivile lov bok for Kreta, oversatt fra den tyske borgerlige lov bok mens Kreta ennå var under tyrkisk styre. Østerrike hadde også sin del: § 8 i den franskinspirerte sivile lov bok for de joniske øyer gjengir ord for ord § 7 i den østerrikske borgerlige lov bok om rettslakuner. Venetianerne som behersket de joniske øyer i noen århundrer, må være ansvarlige for dette østerrikske inngrep i den ellers franskinspirerte sivillov bok for de joniske øyer. På den tid okkuperte Østerrike en del av det italienske territorium ved Adriaterhavet og hadde en adkomst og et nærvær ved Adriaterhavet som er en fortsettelse av det joniske hav. Og en av de første greske kodifikasjoner i moderne tid, nemlig Moldavias sivile lov bok fra 1817, er sterkt influert av den østerrikske borgerlige lov bok og av dens kommentator Friedrich von Zeiller. Fyrstene i Moldavia var på den tiden grekere. Fortsatt fantes det i Hellas en rekke sivile lov bøker om særlige forhold: om korporasjoner, om formynderskap, om skilsmisse, om testamenter, om legalarv, som alle beredte grunnen for den kommende greske sivile lov bok.

Denne rettstilstand varte til 1946 da den greske sivile lov bok ble innført. Enten man ser denne lov bok som en etterligning av den tyske borgerlige lov bok eller som en gjentakelse av den til da gjeldende romerrett, er den avhengig av begreper fra denne, slik at vi kan hevde at romerretten eller snarere romerske rettsbegreper fremdeles er gyldige i Hellas, noe jeg betrakter som meget tilfredstillende og

fordelaktig. Bortsett fra dette skyldes det romerretten at det var mulig for en rettsvitenskap med internasjonalt renommé å vokse frem i Hellas, en som var i stand til å konkurrere med andre nasjoners rettsvitenskap. Men det kan ikke være noen tvil om at også gresk rettsvitenskap i fremtiden vil måtte bære de skadelige følger av den gradvis økende uvitenhet om romerrettens rolle i Hellas.

Til slutt må vi også behandle spørsmålet om og i hvilken grad det var noen gresk påvirkning på romerretten. Spørsmålet er gammelt. Romerne selv tenkte seg at deres Tolvtavlelov var en følge av en romersk sendeferd til Hellas i det 5. årh. f. Kr. for å kopiere Solons lover. Men dette må henvises til legenden enda det nok kan ha vært en innflytelse på romersk rett fra de greske kolonier i Magna Graecia (det greske Sør-Italia) og Sicilia, som hadde en ærverdig og berømt lovgivning, eller fra den etruskiske by Caere (Cerveteri) nær Roma hvor en athensk håndverkerbosetning hadde eksistert fra det 7. årh.

I betraktning av en mulig gresk innflytelse på romersk rett må man skille mellom positiv rett og rettsvitenskap. Det er bare unntaksvis vi kan fastslå en gresk innflytelse på romerrettens regler f. eks. når det gjelder edilenes edikt om mangler ved en solgt vare eller ved *lex Rhodia de iactu* eller reglene om naboskap og kompaniskap. På den annen side finnes en stor og ubestridelig innflytelse fra grekernes side i den forstand at gresk ånd har befruktet og formet romersk rettsvitenskap. Romerne overtok retorikk, dialektikk og fi-

losofi fra grekerne og brukte denne innsikt som fundament for et byggverk av rettsvitenskap som grekerne, merkelig nok, ikke hadde evnet å bygge selv. For så vidt angår rettsvitenskapen har grekerne sviktet. I det gamle Hellas fantes det ingen *jurisprudencia*.

Derfor er det ikke noe merkelig i den ubestridelige romerske overlegenhet over grekerne på rettens og enda mer på rettsvitenskapens område ettersom verdien av og sjansene for at et rettssystem skal overleve ikke så mye beror på dets positive lovbestemmelser som på den ledsagende jurisprudens om en slik er blitt skapt.

Som vi alt har sett, begynte de mangfoldige rettssystemer i det romerske rike på sin lange og møysommelige ferd mot enhet på lovgivningens område så tidlig som under prinsipatet: først gjennom gjensidig kjennskap og vekselvirkning, dernest gjennom en viss grad av sammensmeltning av gresk og romersk rett. Til slutt undertvinger romerretten betingelsesløst den greske verden. Og vi bør ikke glemme at fra *constitutio Antoniniana* tid var grekerne romerske borgere. Selv i dag kaller grekerne seg "romere" (Ρωμαίοι, Ρωμαῖοι) som er en gjenklang av at det bysantinske rike betraktet seg som romersk.

Dette går ut over den vidtfavnende historiske prosess som romaniseringen av Østen utgjør, fordi det dreier seg om en kulturell utjevning idet antikken er på hell: åndsliv, religion og retter i bevegelse og utvikler et parallelt løp: de filosofiske

betraktninger om universet (*universum*, $\sigma\acute{\upsilon}\mu\mu\alpha\nu$), fremveksten av monoteisme og av en unik rett – romerretten – alt går harmonisk hånd i hånd. Mangfold og forskjellighet, som er tegn på ungdom og friskhet, viker for monotoni. Det er tiden for den antikke verdens døds-kamp.

Hellas mistet altså for godt sin egen hjemlige rett. Romersk rett erstattet den og ble grekernes nasjonale rett akkurat som det

gikk med religionen. Grekernes nasjonale religion er ikke lenger Olympens guder, men den greske ortodokse kirke og tro. Det var hellenismens skjebne, innbyrdes motstridende, men berettiget, at den falt som offer for to fremmede og ulike, men overlegne åndelige institusjoner: kristendommen og romerretten.

Johannes Triantaphyllopoulos
(Oversatt av E. Kraggerud)

Ars non prodest sed delectat

Observavi, ubi de loco linguae Latinae (et Graceae) in schola disceptatum est, omnia, quae in controversia sint, ad utilitatem tantum referre; quod non mirum est, quando cogitatio ad certum finem spectans et ad materiam pertinens, primum cum Newton deinde cum Kant, Darwin at aliis huius generis, iam tot annos, magis magisque procedente tempore, dominatur. Ex quo natura sequitur, ut virtutes rerum, nisi pensae et mensae, non modo non aestimentur sed ne per se quidem valeant. Non est facile a consueto modo cogitandi desuefieri. Sic res sese habet, ut utilitas linguae Latinae et Graecae regulis, quae ad centum finem spectant et ad materiam pertinent, non explicari possit. Opera ut «Odyssea, Aeneis, Ab Urbe conditaque» vix nihil aliud commodi ad materiam pertinentis habent, nisi quod bibliothecam ornant. Quid quod originem

litterarum communium et doctrinarum nostrarum aperiunt? quid quod intellegere Antiquitatem est tempora nostra intellegere? In schola disciplinas domesticas et disciplinam saltationis popularis magis valere quam Latinam, Graecam et Philosophiam, nonne indicio rusticitatis est? Hae (ut ita dicam) angustiae proposita «Reformationis XCIV» de qua Vibeke Roggen in articulo suo, qui «Lingua Latina in schola – quid fiet?» inscribitur., mentionem fecit, reddunt. Verbis Senecae igitur utor: «Inbecilli fluvidique inter vana constitimus: ad illa mittamus animum quae aeterna sunt». (Epistula moralis LVIII).

Marek Thue Kretschmer

Bokanmeldelser

Mario Vegetti (red.): Nytt lys på antikkens kultur. Oversatt av Elling Valen. Cappelenens upopulære skrifter. Cappelen akademisk forlag. Oslo 1997.

I

Forlaget sier i sin pressemelding om denne boken: "Vegetti stiller helt konkret spørsmål omkring litteraturens betydning for datidens samfunn: *Hva var et epos i sin samtid? Hva var egentlig (sic) en tragedie for attiske borgere? Hvilke ideer og hvilken praksis hadde man omkring forfatterrollen, musikerrollen og skuespilleren?* Utfra et perspektiv om det historisk særegne, får man nye og annerledes svar på ellers tradisjonelle spørsmål. Som f.eks. *Hva betydde det at litteraturen ble nedskrevet? Hvordan så bøkene ut før boktrykkerkunsten? Hvordan ble de brukt, hvordan spredd? Og hva med selve opphavsretten? Hvem "eide" de ulike teksttypene?*" Her fristes altså både med friske spørsmål og ferske svar på gamle.

Og det kan trygt sies at denne boken varter opp med temaer, problemer og perspektiver som ikke alltid har satt sitt preg på behandlingen av antikk litteratur. Vi som studerte gresk i 1960-årene brukte østerrikeren Albin Leskys store *Geschichte der griechischen Literatur* som

oversiktsverk (1. utg. 1957, 2. utg. 1963, 3. utg. 1971). I forordet til annen utgave siterer Lesky noen ord av Jacob Burckhardt: "Wir werden das Altertum nie los, solange wir nicht wieder Barbaren werden." Antikken og den klassiske dannelsen er bolverk mot barbariet, derfor er antikkens litteratur viktig for oss. "Wir hoffen auch in unserer Zeit auf das Licht von Hellas", sier Lesky og besverger lyset fra Akropolis og det funkende vanet fra kildene. I tråd med dette begynner boken med et kapittel om hvordan den greske litterære arven er blitt overlevet til ettertiden. Hvordan vi har fått del i denne litteraturen, og hva den kan bety for oss – dét gir form og mening til stoffet.

Men temaer som muntlighet og skriftlighet, produksjon og sirkulasjon, spørsmålet om diktningen og tekstproduksjonens materielle forutsetninger og sosiale funksjoner, tematiseringen av den litterære institusjonen, fokuseringen på media- og kommunikasjonsaspektet av det antikke samfunnet – det er ikke nettopp hett nytt. Om det ikke skjedde et regelrett paradigmeskifte, så fant det iall-

fall sted en markant interesseforskyvning med etablering av en dominerende ny spørsmålshorisont mellom la oss si 1960, det året da Albert B. Lord's *The Singer of Tales* utkom, eller 1963, da Eric A. Havelock utgav *Preface to Plato*, og 1980, da Wolfgang Rösler utgav *Dichter und Gruppe*, eller 1984, da Bruno Gentilis *Poesia e pubblico nella Grecia Antica* utkom. Fra tidlig i 1980-årene har bidragene bare strømmet på.

Det er interessant å sammenlikne Leskys personlige syntese i tysk stil med det omtrent like omfangsrike Hellas-bindet i det ujevne angloamerikanske fellesforetaket *The Cambridge History of Classical Literature*, som utkom i 1985. Dét begynner med et kapittel om "books and readers in the Greek world". Oppmerksomheten rettes altså straks mot den levende litteraturens vilkår i sin tid og ikke mot bevaringen av det døde korpus til vår; mot fremføring og formidling i det antikke Hellas og ikke mot gresk litteratur som arv og dannelsesstoff. Betrachtinger om denslags mangler naturligvis heller ikke hos f.eks. Lesky. I Cambridge-bindet blir saken imidlertid eksplisitt satt på dagsordenen (det kan riktignok skorte på oppfølgingen utover i verket, kanskje nettopp fordi redaktørene har løftet saken fram og opp, slik at de menige bidragsyterne kan skrive som de alltid har gjort). Tilsvarende hadde allerede Cambridge-bindet om romersk litteratur fra 1982 et åpningskapittel om "books and readers in the Roman world".

De artiklene som er oversatt i *Nytt lys på antikkens litteratur* er også tatt fra bøker

som ble utgitt i første halvdel av 1980-årene. Heller enn å komme med lettvinde spørsmål om hvorfor en ikke har valgt å utgi noe annet og enda nyere innenfor samme område, vil jeg i utgangspunktet hilse boken velkommen. Om ikke av andre grunner, så fordi det kommer ut så lite på norsk om antikken og om antikk litteratur. Det allmenne kunnskapsnivået er lavt og det er fritt fram for dilettanter: Aftenpostens litteraturanmelder Ingunn Økland belærte nylig sine lesere om at Aristoteles i Poetikken behandler alle de tre hovedsjangrene epos, drama og lyrikk, til tross for at lyrikken glimrer med sitt fravær. Slik forholdene er, må nesten enhver tilvekst til bibliografien bokføres som et positivt tilskudd. Dertil kommer at en jo ikke unnlater å hilse velkommen en bok som presenterer norske lesere for noe som tross alt er et *forholdsvis* nytt perspektiv på litteratur og kommunikasjon i antikken. Slikt er jo virkelig sjelden kost i Norge, hvor en har mer enn nok med å formidle det vesentlige, det klassiske, det kanoniske.

Så kan en saktens spørre om dette er en god og tjenelig bok i norsk sammenheng. Den må karakteriseres som en luksus-artikkel. For den forutsetter i grunnen at leserne er noenlunde orientert om antikk litteratur og antikkens kultur og samfunn i sin alminnelighet, at de har den konvensjonelle kunnskapen inne. Men det har jo ikke mange norske lesere. Derfor vil de bli frustrert. En anmelder i Universitas (nr. 14, 7. mai 1997) sukker da også over at man helst "bør kunne sin Herodot, Thukydide, Tacitus og Plinius på fingrene for å få fullt utbytte av tekstene.... Essaye-

ne inneholder et vell av obskure navn som gjør det vanskelig å beholde oversikten". Slik går det når en serverer kulinariske spesialiteter til folk som egentlig trenger en god, gammeldags nistepakke. Boken er forsåvidt mer enn ny nok for Norge.

Men noen er jo også vel forsynt med sikringskost. Leserne av Klassisk Forum hører sikkert til dem som klarer å verdsette det som tilbys i denne boken. De kan dessuten glede seg over at vi for en sjelden gangs skyld faktisk får presentert skikkelig og aktuell faglitteratur om antikken på norsk – og dét innenfor rammen av en bokserie som vil presentere det beste innenfor moderne åndsliv. La gå med at dette ikke er utpreget lettilgjengelig og populært. Serien heter jo Cappelen's upopulære skrifter, og noen ganger kan vel også antikken få være litt avansert? Boken vil appellere til enkelte ikke-klassikere som vil finne *denne* antikken interessant og synes at *slike* antikkforskere er vel verd å lese. Det er da også noe. Endelig er det fint at vi her blir presentert for et knippe italienske forskere. Nettopp den formen for antikkstudier som denne boken representerer, har stått særlig sterkt i Italia i en mannsalder nå, jf. f.eks. det digre bindet fra konferansen *ORALITÀ, CULTURA, LETTERATURA, DISCORSO* i 1980 som ble utgitt av nestoren Bruno Gentili sammen med Giuseppe Paioni i 1985. Det andre tyngdepunktet har vært i Paris, en kan også snakke om en akse Paris-Chicago og nå Paris-Cambridge. Sosialantropologien har vært en viktig inspirasjonsfaktor for mange, men det kan diskuteres om det er treffende rett og slett å snakke om "franskmenn og

italienere av den sosialantropologiske skolen", som den norske redaktøren Trond Berg Eriksen gjør i etterordet her. Sosialantropologi står i fare for å bli en altfor lettvinnt samlebetegnelse på alt som ikke minner om Lesky og Schadowaldt og Amundsen og Mørland. Mye av det nye er ikke særlig vel fundert i noe bestemt teoretisk rammeverk, selv om vi kan se det som typisk at en stadig forsøker å se sammenhengen mellom materielle vilkår, teknologi, sosial organisasjon, kollektive forestillinger og verdimønstre. Som sjangerkjennetegn kan vi notere: tendensen til å kategorisere og til å komparere, overraskende bruk av velkjent stoff, og utnyttelse av ellers lite påaktet materiale. En lett inngang til denne retningen på gresksiden er samlingen *The Greeks* som franskmannen Jean-Pierre Vernant har redigert (og som først kom ut på italiensk i 1991, og på engelsk først i 1995); en vanskeligere adkomst til et mer avgrenset område er den tusen sider tykke *Le savoir Grec. Dictionnaire critique*, som nylig er utgitt av Jacques Brunschwig, G.E.R. Lloyd og P. Pellegrin. Det er forøvrig ingen tvil om at grekerne har vært mer i skuddet enn romerne i denne sammenheng. Det kan noteres som et ytterligere pluss ved den boken som blir anmeldt her at den tilgodeser romere i like høy grad som grekere.

Når noen unner oss slik litteratur på norsk, må vi unne oss å lese den.

II

Artiklene i boken er valgt ut fra to større samlinger som Mario Vegetti har redigert. Seks bidrag er tatt fra bindet

ORALITÀ SCRITTURA SPETTACOLO, (1983), to fra *IL SAPERE DEGLI ANTICHI* (1985). Vegettis tredje store samling, *L'ESPERIENZA RELIGIOSA ANTICA* (1992) er ikke representert i det norske utvalget, som begrenser seg til slike bidrag som mest direkte dreier seg om antikkens litteratur. Den norske redaktøren regnet med at forkunnskapene i vårt land var størst på dette feltet. Det har han kanskje rett i. Mario Vegetti er selv ikke representert som forfatter i det norske utvalget, og jeg skulle gjerne visst hva hans rolle som "redaktør" har vært. Bidragene er nå tatt ut av den helheten de bygger opp til. Men de byr hver for seg på mye interessant. Her følger noen ord om hvert:

1. Oddone Longo: Informasjon og kommunikasjon i antikken. Dette er en ryddig og nyttig gjennomgåelse av kommunikasjonens vilkår generelt: tid og rom, muntlighet og skriftlighet, tekniske og sosiale faktorer, landsbyen, veien, byen, torget, havnen, helligdommene som kommunikasjonsarenaer. Muntlige kunngjøringer, innskrifter, varder, kurér- og posttjeneste, *cursus publicus*. Faseforskyvningen mellom begivenhet og nyhet er sentral: i den oppstykkede greske *polis*-verden blir det umulig å tenke seg at det fins noen reell samtidighet mellom begivenheter som utspiller seg langt fra hverandre. Heller ikke kan man forestille seg noe enhetlig tidsforløp for hele kulturområdet. Hendelsene selv må ikke betraktes som om de foregikk i en enhetlig tid, men i et mangfold av "egne tider" (s. 26f.). I stor skala er den greske siden av saken nå diskutert av Sian Lewis, *News and Society in the Greek Polis* (1996).

2. Bruno Gentili: Muntlighet og skriftbruk i Hellas. Her understrekes den greske diktningens grunnleggende didaktiske og propedeutiske funksjon og forankring i muntligheten; det skilles mellom muntlighet ved komposisjon, ved fremføring, og ved overlevering. Særtrekk ved muntlig diktning trekkes fram, og enkelte termer (som *rhapsoidos*) diskuteres. Stillehavet og italiensk 1700-tall trekkes inn i et komparativt streiftog. Viktige poenger (og velkjente hos Gentili) er alfabetiseringsprosessens langsomhet og avvisningen av noe vesentlig brudd mellom eposets verden og lyrikkens tidsalder (s. 47).

3. Bruno Gentili: Diktere og musikere hos grekerne. Her drøftes dikterrollen fra den episke sanger og fremover, ikke primært dikterens "poetiske" identitet, men hans sosiale realitet: Gjennom sin virksomhet ønsket den arkaiske dikteren seg både ære og den økonomiske og sosiale prestisjen som passet til rollen som vismann, sannhetslærer (s. 60). Diktningens metaforikk tas opp, og dikterens endrede rolle fra sen-klassisk tid og fremover, da adresstatene ikke lenger var et ensartet bysamfunn, men enkeltmennesker som var utstyrt med de nødvendige hermeneutiske redskapene. Det en tapte i bredden, vant en i dybden (s. 79).

4. Paolo Fedeli: Forfatter, oppdragsgiver og publikum i Roma. Dette er en konsis og informativ historisk revy. Til å begynne med lå litteratens funksjon i adelskretser på to plan: undervisning og propaganda (90). Det er lenge upassende å tale om dikterne som et intellektuelt sjikt: dikterne er overklassens talerør. Selve

bokproduksjonens og bokhandelens historie skisseres, forholdet mellom forfatter og forlegger. Så snart en bok var kopiert og spredt, mener Fedeli, var den verken forfatterens eller den opprinnelige forleggerens eiendom (s. 121).

5. Diego Lanza: *Spectaculum*. Her står teateret og skuespilleren i sentrum. Men det er også et viktig poeng at enhver poetisk og musikalsk praksis innebar offentlig fremføring i antikkens Hellas. Dermed må de på en eller annen måte anses for å være *spectacula* (s. 130). Også de romerske *ludi* er det plass til. Hovedspørsmålene er hvilken plass teatret har i den sosiale organiseringen av antikkens Hellas, hvilket forhold det har til de religiøse ritene, og hvordan det kan ha seg at det kunne bli "et førsterangs ideologisk redskap" (s. 143). Analysen kretser rundt tre sett av motsigelser: innlevelse/fortrening, politikk/det apolitiske, det abnorme/det hjemlige. Det er i kontrollen over de elementære psykiske opplevelsene – frykten og latteren, døden og drømmene, det dyriske og det seksuelle –, og det vil si: i den poetiske kodifikasjonen av dem, at man finner teatrets enorme kraft som ideologisk redskap (s. 148).

6. Antonio La Penna: Litterær hermeneutikk. Her tas utgangspunkt i begreper som *filologos*, *grammatikos*, *kritikos*, og hos de aleksandrinske filologene: Zenodot, Aristofanes, Aristarkhos. Også stoisk fortolkningslære og pergamensk filologi omtales, Apollodor og Didymos. Romernes forhold til det greske, forholdet mellom retorikk og poetikk, keisertidens kommentatorer: her er noe å lære, men litt

for mye å holde orden på. Man skal ikke glemme at et iherdig og fruktbart kommentararbeid foregikk i skolen og ble overlevert på muntlig vis eller via *hypomnemata*, kommentarer som fortrinnsvis var til bruk i skolen (s. 177).

7. Giuglielmo Cavallo: Alfabetisme og boksirkulasjon. Artikkelen dekker delvis samme felt som nr. 4 ovenfor. Her overrasker utsagnet om at innføringen av det fønikiske alfabetet sammenlignet med Linear B ikke ser ut til å ha markert noe vendepunkt av betydning når det gjelder den sosiale utbredelsen av skriften (s. 191). Når vi får en viss bokproduksjon tidlig på 300-tallet f.Kr., var det snarere fordi enkelte opinionsdannere (Isokrates) ønsket å utbre sine tanker, enn på grunn av et produksjonssystem som var basert på tilbud og etterspørsel (s. 196). Men disse to forklaringene konkurrerer ikke, for de ligger på helt forskjellig plan. Forfatteren kommer inn på spørsmålet om hvor utbredt lese- og skrivekyndigheten var generelt, på skolen, og på forholdet mellom masse og elite. *Litteratus* er ikke en som er skrivekyndig, men en som behersker grammatikkens og retorikkens redskaper (s. 207). Standardverket på dette området er Wiliam V. Harris, *Ancient Literacy* (1989).

8. Antonio La Penna: Litteraturkritikk i antikken. Her er det berøringspunkter særlig med nr. 6. Opplegget er igjen historisk, forfatteren farer fort fram. Litteraturkritikk i antikken kan man lete etter åtte steder: hos dikterne selv, hos filosofer som beskjeftiger seg med diktning, i retoriske stillærer (kanskje viktigste kil-

de), hos grammatikere og filologer, hos historikere som forfekter en egen teori for historieskrivning, hos historikere og analister som også skriver om litteratur, i forfatterbiografier (mindre viktig kilde enn en skulle tro), i forfatterlister, kanonoversikter osv. (s. 217f). Etter et raskt sveip fra Hesiod til Aristoteles og et kort avsnitt om prosakritikk og om Aleksandria, presenteres vi for navn og miljøer helt fram til Plotin. Det hele er svært konsist – eller snarere altfor knapt. Det gjelder for dette kapitlet som det gjelder for de andre i boken, og boken som helhet: Det er for kort til å presentere stoffet skikkelig, og for avansert for dem som ikke kjenner stoffet skikkelig. Det er nesten som å ha kommentarene til en stor tekst, eller et bind med essays om den: Selve teksten mangler.

III

Register, ordforklaringer, en kronologisk oversikt og alt slikt som kunne ha gitt leserne vesentlig større utbytte av boken, mangler. I etterordet nevnes det at bokens vitenskapelig tekst “fremtrer med sterkt forenklet noteapparat og enkelte forkortelser der hvor den latinske retorikken ble for plasskrevende”. Jeg har ikke sjekket forkortelsene, men jeg ser godt poenget i en viss forenkling. Fotnoter fins heller ikke i den italienske originalen. Men der følges hvert kapittel av en *nota bibliografica*, et kritisk bibliografisk essay som kan være nærmere ti sider langt og der bl.a. alle verk som er nevnt i hovedteksten blir anført. I den norske utgaven er det hele kokt ned til en håndfull bibliografiske anførsler etter hvert kapitell. Det som står igjen, virker nokså tilfeldig. Verre er det at

det f.eks. i Fedelis artikkel er henvist iallfall til seks forfattere/verker som ikke er med i bibliografien (Kleberg s. 94, Finley s. 101, Cavallo, s. 104 (“..Cavallo forklarer i en viktig artikkel...”), Friedländer s. 113, Wissowa s. 114, Immisch s. 120). Etter Gentilis første artikkel mangler f.eks. Goody i bibliografien; Lord står oppført med sin *The singer of tales* fra 1960, mens Gentili i teksten sikter til et helt annet arbeid fra 1983 (se den it. originalen s. 51). Etter La Pennas artikkel om hermeneutikk er min egen *I retorikkens hage* på litteraturlisten. Jeg burde være smigret, men er snarere i stuss. Flere engelske, franske og tyske verker blir i bibliografien angitt i italiensk oversettelse, bl.a. av Sally Humphreys, Frances Yates, Mumford, Detienne, Havelock og Pfeiffer (*Storia della filologia classica*). Svenbro blir feilstavet Svendbro og Veyne blir til Vayne. Det er ellers ikke så mange direkte trykkfeil i boken, selv om det ofte går galt med kursivering og vi får teatret og teateret i rask rekkefølge, sjikt og skjikt, sirkusforestillinger og sirkus-forestillinger; sitaroiden (s. 44) fremfører citarodisk sang (s. 62). I det store og hele har de antikke navnene funnet sin normale norske form: Senofane blir Xenofanes, Tolomeo blir Ptolemaios og Attico Atticus. Men vi møter også bl.a. Terpsicles, Megaklides, Trigeos og Xantia, Stesikhoros fra Imera, Gortyna, Karistos, Nevius og Scipio Emilianus; og en figur som dels opptrer som Heraklit fra Pontos (s. 42, 44) og dels som Heraclides Ponticus (s. 228). Det er ikke så mange direkte saklige feil, men periegeten Pausanias blir plassert på 100-tallet før Kristus (s. 171, korrekt i den it. originalen).

ge feil, men periegeten Pausanias blir plassert på 100-tallet før Kristus (s. 171, korrekt i den it. originalen).

Alt dette er det i hovedsak forlaget og seriens redaktører som får svare for. Oversetteren skal først og fremst roses for å ha gått løs på en vanskelig oppgave, og for å ha utvist adskillig sunt skjønn når han glatter litt på fremstillingen, kutter ned eller ut sitater og forenkler de mange parentetiske henvisningene som den italienske originalen er full av. Men det er lite hjelpsomt f.eks. å få høre at "Det omstridte stedet hos Aristofanes, (*Ra*. 1114) betyr kanskje i all enkelhet at om-trent alle, noen mer, andre mindre, var i besittelse av en viss grad av alfabetisme" (s. 194). Her gjengir den italienske originalen gresken i transkripsjon (det antyder, i parentes bemerket, hva slags publikum den egentlig er myntet på). Et eller annet trengs til hjelp for nordmenn også: Selv de som vet at *Ra*. er *Froskene*, har neppe noen oversettelse for hånden.

Oppgaven å fornorske artiklene har nok vært i vanskeligste laget. Noen ganger må en lure på om oversetteren kan norsk: "Det er sannsynlig at Krates gikk frem ved å holde seg tettere til teksten sam-

menlignet med filosofene... På bakgrunn av denne tolkningen forsvarte han også avsnittets ekthet, som var blitt strøket av Zenodotos" (s. 168, også første avsnitt på s. 169 inneholder en syntaktisk umulighet. "Bekreftelsen kommer fra det gresk-romerske Egypt hvor bevaringen av skriftruller, der man kan rekonstruere fremgangsmåten, som oftest viser seg å foregå i forbindelse med høytstående funksjonærs arkiver" (s. 208). Det er mye dårlig språk i boken, den bærer svært tydelig preg av å være oversatt.

Av og til lurte en på om oversetteren kan italiensk fagterminologi godt nok; en del er ihvert fall misoppfattet: *parti del discorso* blir til "taleformens deler" (s. 169), *ordinamento del discorso* til "utformingen av taleformen" (s. 225). Zenodot "laget også kritiske utgaver av Hesiod og av Pindar, eller deler av hans verk, skjønt han bare kjente noen få vers av denne siste dikteren" (s. 162). Både italiensken (*benché di quest' ultimo poeta conoscesse poco i metri*) og sunn fornuft burde ha holdt oversetteren ifra en slik absurditet.

Det oversetteren, og redaktører og forlag, åpenbart mangler mest, er fortrolighet med stoffet. Det merkes på småting: den theognisiske samlingen (s. 48), på Sikyon (s. 54), en skammel av bronse (s. 54), spor av før-aleksandrinsk hypomnemata (s. 164), latinske instrumental-innskrifter (s. 193), kronikrør for *cronachisti* (s. 218). Årets epigrafi (s. 135) sier ikke folk mye, og å snakke om "fortalen til den andre Isthmiske ode" (s. 81) gir dem gale assosiasjoner, selv om Gentili kan snakke om diktets *proemio*. Rent galt går det når

Om det sublime i litteraturen få sitt innarbeidede norske navn (s. 217). Den norske Longinos-oversetteren vil more seg over omtalen av "papyrus-villaen i Herculaneum, som også kalles 'Filodemos'" (s. 208 – *cosidetta "di Filodemo"*). Og apropos oversettelser, når Fedeli omtaler keisernes forhold til litteraturen, trekker han også inn Svetons bemerkning (*Domitian* 8.3) om "at han lot ødelegge svertende skrifter som ble utbredt mot betydelige menn og kvinner, og at han rammet forfatterne ved å erklære dem skjendige" (s. 101). Hvorfor ikke gripe til Mørlands kompetente og velformede oversettelse:

Smedeskrifter som ble satt i omløp for å sverte fornemme menn og kvinner, lothan ødelegge til spott og spe for forfatterne.

IV

Det var en god idé å få oversatt noe italiensk faglitteratur til norsk. Slik sett er boken velkommen. Men forlag og redaktører har gjort det altfor lett for seg. Enten skorter det på kompetanse, eller på beskjedenhet, eller på ambisjoner. Produktet tjener et akademisk forlag til liten ære.

Øivind Andersen

Sunniva rediviva

Magnus Rindal (red.), Selja – heilag stad i 1000 år, Universitetsforlaget Oslo 1997, 330 s.

Helgener er "in" med tusenårsjubiléer, konserter, gudstjenester, kirkespill, utstillinger og ikke minst bøker. Men bølgen er ikke bare skapt av jubiléene. Vi kan gå inn i nærmeste plateforretning og konstatere at gregorianikken, som var en smal nisje for noen år siden, er blitt en blomstrende industri. Igjen er det et stort marked for Jacob de Voragines *Legenda aurea*, som en skikkelig protestant i tidligere tider ikke ville ha tatt i sin hånd (skam at det verket ikke finnes på norsk). Min landbokhandel hadde i sommer et vindu fullt av pilegrimslitteratur. Helligolav var, er og blir naturligvis i en klasse

for seg, men Sancta Sunniva har rykket ham en god del nærmere i allmenhetens bevissthet. Nylig kom Else Mundal med en oversettelse av bl.a. Sunniva-legenden. Den kan leses i den smakfulle boken *Legender frå Middelalderen*, Oslo 1995 (omtalt av Helge Nordahl i *KF* 95:2, 103-105). For ikke så lenge siden fikk vi en vakker og populært anlagt bok om Selja og dens minner av T. Djupedal.

Hadde ikke Universitetsforlaget vært så sendrektig med å få denne boka ut, kunne den passende ha vært markedsført som jubileumbok. For det skal ha vært i 996

at Olav Tryggvason dro til Selja på søk etter helgenrelikvier med sin biskop og fant Sunnivas intakte legeme (*integrum corpus*).

For norsk middelalderforskning vil Selja aldri miste sin interesse. Undertittelen – «heilag stad i 1000 år» gir det rette perspektiv. Her var det bokstavelig at Guds lys markerte seg for første gang langs våre kyster. Troen gjør Selja til en sentral lokalitet selv for den nøkterne historiker. Stedet er et viktig brohode for den kristningsprosess som mer og mer preget den norrøne verden rundt 1000-årsskiftet. Som få steder i vårt land utfordrer fortsatt Selja en håndfull forskere. Det er en rekke uavklarte spørsmål knyttet til stedet: De arkeologiske spor det gjemmer er vanskelige å tyde, og tradisjonen omkring øyas hellige, Sunniva især, innbyr stadig til nye tolkninger. Det tjener Middelaldersentret på Blindern og dets leder til ære at det som ledd i sin virksomhet gjorde Selja til emne for et forskerseminar på forsommeren 1994. Sentrets eget program og den igangværende forskning rundt Selja-kulten aktualiserte ønsket om en ny gjen-nomgang på bred front.

Innfirir så bokpublikasjonen forventningen om en omfattende, solid og problemrettet presentasjon av Selja? For min del er jeg mer enn godt fornøyd. Samtlige bidragsytere – det er ni av dem utenom Rindal selv – kan også støtte seg på noe mer enn sin faglige kompetanse; de har tydelig å merke gått inn for sine seminarinnlegg med det forsett å bidra til avklaring av en eller flere sider av Selja-problematikken. Resultatet er blitt at boken

både er blitt et ståsted for den videre diskusjon og gir viktige impulser til nye undersøkelser. Det er også mye annet å nevne på den positive siden. Her er tverrfaglighet nødvendig og likefrem spennende: man kan ikke, som det ofte skjer ellers, barrikadere seg bak sin egen fags horisont (og til tider lite tilgjengelige hermeneutikk!), men må forholde seg til et sett felles problemstillinger. Selja er i så måte et lærerikt laboratorium. Det er gledelig at de enkelte bidragsytere snakker til hverandre i forståelige termer. Det gir den bonus at også at den større allmenhet kan henge med. Innslaget av vanskelige fagtermer er ikke sjenerende. (Men hvem i den dannede allmenhet, utenom NKF's greskkyndige skare, tar "tafonomisk"?)

Mettet som jeg er i skrivende stund av den massive diskusjon og dokumentasjon, kan jeg ikke i det fordøyende stadium helt undertrykke noen reservasjoner. Siden de ikke berører så meget den enkelte bidragsyter som kollektivet av ekspertise kan de ha sin prinsipielle interesse for alle som involveres i lignende prosjekter (og, kan man spørre, driver vi universitetsfolk på med stort annet?). Det lar seg ikke skjule, selv med enkelte innlagte høflige krysshenvisninger, at mye spriker i denne publikasjonen. Bidragene er – naturlig nok – konsipert i enerom før de ble fremført i fellesrommet. Hvilken mulighet (for å la den gode vilje være uomtalt) har deltagerne hatt til å tenke tingene igjen, om på nytt i lys av hva de andre seminar-deltagerne sa? Ideelt sett burde man ha levert inn helt nye bidrag etter å skåret bort, presisert og gått nærmere inn på avdekket reell uenighet. Da ville det ha

kunnet bli en enda mer spennende publikasjon. Eller man kunne ha gjort som man gjør ved klassikernes Fondation Hardt hvor man tar med i publikasjonen en velpreparert diskusjonsrunde. Slike vedheng avføder "second thoughts" og rommer ikke sjelden gull.

Flere av deltagerne holder, av i og for seg gode eller aktverdige grunner, noen av sine kort mot brystet (Rekdal s. 120, Lidén på vegne av Marit Nybøs forskning s. 262). Vi skjønner at vi må være på utkikk etter doktoravhandlinger og rapporter som skal komme (er kommet?). Men som helhet taper publikasjonen på slike restriksjoner. Mange lesere ville ha hatt nytte og interesse av i det minste en skissering av det som ennå ikke er publisert i full bredde, la gå at noe må bli foreløpig og forsynes med forbehold; det ligger i forskningens natur.

I sammenheng med dette spør en seg også om de ca. tre årene som er gått mellom selve seminaret og offentliggjørelsen på Universitetsforlaget er utnyttet til oppdatering av bidragene og i så fall i hvilken grad. F. eks. er "et viktig bidrag" fra 1995 tatt med i litteraturlisten hos en forfatter samtidig som han gjør oppmerksom på at arbeidet utkom "etter at arbeidet med foreliggende artikkel var avsluttet".

Det gir seg av et slikt fagovergrepende samleverk at de faglige "kick" blir forskjellige fra leser til leser. Det skulle f. eks. være tydelig nok at denne anmelder har en profesjonell affinitet til de skriftli-

ge levn fra fjerne tider. Så det viktigste – og samtidig det vanskeligste – spørsmål å besvare etter lesningen får naturligvis en subjektiv slagside: I hvilken grad bringer boken noe nytt? Flytter den selv forskningsfronten? Og komplementært: Makter den å skjære bort eller presisere noen av de problemstillinger som den tidligere forskning var opptatt av og trodde å ha svar på? I mangel av et helt ekspertpanel får man ikke ta mine nedenstående all-round-inntrykk for mer enn hva de er.

Det mest interessevekkende knytter seg

a) til arkeologien, nærmere bestemt «Seljaprosjektet» igangsatt i 1989 der især spørsmål som knytter seg til klosteranleggets tidligste historie og førhistorie blir viktige når Seljas historie skal skrives. Men her er altså ennå ikke siste ord sagt;

b) til sammenhengen med den irske og angelsaksiske legendetradisjon (hvor vi altså henvises til Rekdals doktoravhandling),

c) til sammenhengen med kristendommens utvikling på angelsaksisk område (med Borgehammars og Crawfords givende bidrag).

d) til Borgehammars tekstedisjon (jf. nedenfor).

Og hva med avklaringen av allerede eksisterende problemstillinger? To viktige tidligere forskningsbidrag tas opp av flere: Yngvar Nielsens teori (1905) om kultorkontinuitet på Selja fra førkristen til kris-

ten tid og Arne Odd Johnsens artikkel om Sunniva-kultens sekundære karakter i forhold til Seljumannakulten (1970).

Til Yngvar Nielsens teori: Jeg for min del savner i utgangspunktet en presisering og en diskusjon av begrepet kultkontinuitet. Jeg synes det må være opplagt at det er stor forskjell mellom Seljakulten på den ene side og kirkeanlegg rundt omkring i det ganske land på den annen. Legenden gir et bilde vi ikke godt kan neglisjere av Selja som ødemark (*eremus* for å bruke et middelaldersk begrep om den helliges foretrukne tilhold, jf. også Crawfords bidrag). I hvilken grad blir det da opplysende å trekke inn grotten/helleren i den pagane norrøne mytologi og kultus?

Arne Odd Johnsens teori om den sene Sunnivakultus berøres også av mange og med påtagelig sprik i tilslutningen. Borgehammars kritiske synspunkter forekommer meg å være tungtveiende. Mange bidrag viser til eller siterer Adam av Bremens egne lille tillegg til *Gesta* (schol. 145 Schmeidlers utg.). En grundigere analyse får vi aldri, og dermed ikke noe nærmere begrunnet svar på det ikke uvesentlige spørsmål: Har Adam visst om Sunniva på Selja?

Borgehammars editio

Men det kanskje viktigste enkeltbidrag i boken er nyttegivelsen av den latinske legenden. Det er den svenske kirkehistoriker og solide latinist Stephan Borgehammar som har stått for dette arbeide (Innledning s. 270-278; selve teksten s. 279-283; Apparatus criticus s. 284-291;

litteraturliste s. 292.) Først med det nye tekstgrunnlag han har presentert, er man nå bedre i stand til å vurdere den norrøne del av tradisjonen. Rekdal skal ha ros for sitt forsøk på en narrativ sammenligning og analyse på grunnlag av nettopp Borgehammars edisjon.

Det latinske og norrøne materialet som er tatt med fyller, sammen med oversettelsene, vel 60 sider av Selja-boken. Det hadde sikkert vært nyttig om man hadde tatt et par skritt til i tilretteleggingen av dette materialet. Borgehammars tekst burde under hver lectio etter min mening ha vært delt inn f. eks. periodevis ved hjelp av halvfete arabiske tall slik det nå vanligvis gjøres. Apparatet burde for brukerens skyld ha vært plassert nederst på siden, Bjørg Tosteruds oversettelse på motstående side for å lette sammenligningen. Tilsvarende kunne ha vært gjort med det norrøne materiale.

Et spørsmål som melder seg er om Borgehammars utgave, til tross for dens åpenbare fortjenester, er den best mulige. Inspirert av lesningen kommer jeg i det følgende med en mer detaljert vurdering. For at diskusjonen skal bli så noenlunde forståelig, tar jeg også med litt kontekstuell stoff.

Storms utgave

For den latinske utformingen av legenden har vi hittil hatt Gustav Storms utgave i *Monumenta historica Norvegiæ* (1880) som den beste, under tittelen *Acta sanctorum in Selio* (Storm 147–152,2). Teksten er her på 149 linjer. Storm kunne (i

likhet med forgjengeren Langebek) bygge på 1) den versjon som fantes i *Breviarium Nidrosiense* (heretter *N*), trykt i 1519 (fotostatisk gjenopptrykt 1964) og 2) en ufullstendig bevart, men noe utvidet versjon fra Island (bare kjent gjennom den store Arni Magnussøns avskrift), heretter betegnet *F*. Dette fragmentet dekker Storms utgave fra s. 149,3 til s. 151,26, dvs. 80 linjer eller ca. halvdelen av hele teksten. Når vi har en lengre og en kortere versjon av en legende, kan man tenke seg ett av to, at kortversjonen er blitt utvidet eller at langversjonen er blitt forkortet. I vårt tilfelle er vi så heldige å ha et parti som avgjør saken (Storm 149,4-18 ~ B 71-85). Den lange versjonen lyder her slik i Bjørg Tosteruds oversettelse:

«De innfødte hadde ennå ikke bosatt seg på disse øyene [dvs. Selja og Kinn], men de som holdt til på fastlandet innenfor, pleide å ha sauene sine på beite der. Det skjer jo ofte at sauer som går på beite uten gjeter i fjellet eller på øyer og på slette-land, fra tid til annen ikke alle blir gjenfunnet av eierne, og nå kom hedningene fra fastlandet innenfor og trodde at de dyrene, som de ved første blick ikke kunne finne, var blitt røvet i hemmelighet. Og da de så at Guds hellige var kommet til disse øyene, folk som de ikke kjente av utseende, som snakket et uforståelig språk, og som hadde en tro og gudsyndelse forskjellig fra deres egen, så trodde de uten grunn at disse hadde tatt deres eiendom. Men det var sannelig ikke rimelig å tro at Guds hellige, som hadde forlatt sin eiendom og sitt fedreland for å holde seg på dydens vei og ikke bli besudlet av ulovlige gjerninger, i sin landflyktighet

ville tilrane seg annenmanns eiendom. Men allikevel så disse menneskene, som naturligvis var hedninger, djevelens tjenere og fremmede for Gud, ned på dem, forbannet dem som tyver og røvere og tilføyte dem mange krenkelser.»

Dette partiet er i N blitt:

«De innfødte hadde ennå ikke bosatt seg på disse øyene, men de som holdt til på fastlandet innenfor, pleide å ha sauene sine på beite der. Det har ofte skjedd at ikke alle sauer blir funnet av eierne: de tror uten grunn at de (sauene) er blitt røvet av de hellige. De tilføyte dem mange krenkelser.»

Den lange versjonen er godt fortalt. Den tar utgangspunkt i forhold som går langt tilbake i tiden: Når beitedyr kommer bort, ligger det nær å tro at noen kan ha røvet dem. Spesielt naturlig er det å mistenke allslags rekende fant, for ikke å snakke om utlendinger. At de hadde sin egen merkelige tro var ikke just egnet til å styrke tilliten. Legendeforfatteren har kommet med en så god forklaring på konflikten mellom de kristne og den norske befolkningen at han til og med finner det nødvendig å avkrefte den eksplisitt; det ville jo unektelig være dårlig reklame for en helgendyrkelse hvis helgnene det gjaldt kunne mistenkes for å være simple sauetyver. Først antydes (jf. «ved første blick») at nordmennene kanskje ikke hadde lett godt nok etter sauene. Derneft betones det usannsynlige i selve mistanken. Kortversjonen er ikke interessert i utenomssnakk, den skjærer det hele inn til benet i den grad at «de hellige» blir ståen-

de i luften. Det kan derfor ikke være noen tvil om at kortversjonen er sekundær.

Breviarium Nidrosiense

Det har lenge vært på det rene at *Ns* kortversjon inneholder en god del feil. Det var åpenbart alt da *N* var eneste basis for den latinske tekstversjon (som nevnt ca. halvdelen så sent som hos Storm). Lange-bek hadde i sin utgivelse fra 1776 rettet *spiritum* til *spiritu* (Storm 148 23/24 ~ B 60), *majorum* til *majori* (Storm 148,26 ~ B 62). Storm fortsatte i dette sporet og rettet *monstraret* til *monstrabat* (Storm 147, 11/12 ~ B 13; om dette stedet se nedenfor). Og da Vegard Skånland presenterte en oversettelse (av Storm) i 1970, noterte han seg for ytterligere to rettelser i forhold til Storm: han rettet *dignam* til *dignum* (Storm 147,12 ~ B 13) og *inani* til *immani* (Storm 148,11 ~ B 46 cf. app. crit.). Jeg nevner denne håndfull rettelser spesielt. Ingen av dem blir nemlig nevnt av Borgehammar; han later ikke til å kjenne Skånlands arbeide. Men disse rettelsene hører med ved bedømmelsen av *Breviarium Nidrosiense* og er også av betydning for vurderingen av *Ns* plass i overleveringsbildet.

I det hele tatt kommer *N* litt for stemoderlig ut i den nye utgaven som det vil fremgå av det følgende.

Breviarium Aboense

I vår generasjon er imidlertid tekstgrunnlaget blitt utvidet takket være kjennskapet til *Breviarium Aboense* (heretter *A*); denne overleveringen inkluderer blant

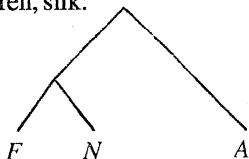
meget annet Sunnivalegenden i en noe fyldigere versjon. Åbo-breviarieret ble utgitt av finnen Aarno Maliniemi alt i 1957, og nå har altså Borgehammar gått igjennom *A* på nytt og utnyttet dette bredere grunnlag til en ny og mer enhetlig utgave av legenden. Den lengre versjonen lar seg endelig i det store og hele rekonstruere i og med at *N* ikke er eneste overlevering for noen del av legenden lenger. Borgehammars utgave er altså en klar forbedring i forhold til Storms blanding av langversjon og kortversjon. B har også kunnet trekke inn et *Breviarium* fra Skara (*S*) som inneholder en versjon av begynnelsen på legenden (– Storm 147, 1-11). Det nye materiale viser at Skånlands *dignam* (Storm 147,12 ~ Borg. 13) var riktig. Men *monstraret*, eller heller *demonstraret*, viser seg nå å høre hjemme i en utsetning, og Storms *mon-strabat* blir overflødig. (Dette eksemplet bekrefter for øvrig også at kortversjonen er sekundær i forhold til langversjonen.) En klar forbedring i forhold til *N* er også *eligerent* for *eligeret* (Storm 147,27 ~ B 33) og *eligerent* for *elegerint* (Storm 148,4 ~ B 37). Spesielt interessant for undertegnede er at *A* ikke har *Tandem cum* (Storm 148,13 ~ B 49), bare *Tandem* (Jeg hadde i Klassisk Forum 1995:2, s. 82 [16] postulert *Tandem* istedenfor *Tandem cum* hos Theodericus, Storm 24,1).

Borgehammars utgave og stemma

B gjør nøyaktig rede for *hva* som er overlevert *hvor*. Men som utgiver fremstår han i det hele som noe for konservativ og forsiktig etter min smak. Egne tekstforbedringer finnes omtrent ikke. For et

unntak se imidlertid apparatet til l. 82 (– Storm 149,15): «*reliquerant scripsi*, *relinquerant F*» (bare *F* har denne del av legenden i den lengre form), men han nevner ikke at Storm stilltiende hadde satt *reliquerant* i sin tekst.

Et mer vesentlig punkt: Jeg er ikke så sikker på om Bs stemma-fremstilling på s. 272 treffer det rette. Han plasserer *N* sammen med *F* som én gren og *A* som en annen gren, slik:

Vi har ikke mye, men dog noe å bygge på her. Av legendens 154 linjer (i Bs utgave) er mindre enn $\frac{1}{4}$ overlevert hos alle tre vitner samtidig (*AFN*, nemlig (1) B 70 (*paupertate*)-73 (*habuerunt*), (2) 104-110 (*percepit*), (3) 118-145 (*inuenerunt*). Disse partiene må derfor være fundamentet for en begrunnet mening om det stemmatiske forhold mellom tekstvitnene. På 18 steder er det, så vidt jeg kan se, divergenser som kan legges til grunn for en bedømmelse,¹ på 12 av disse stedene går *F* og *N* sammen, på 6 *A* og *N*. At *N* er mer i slekt med *F* enn med *A*, gir imidlertid ikke noe godt og sikkert holdepunkt for å derivere *N* fra *F*-grenen. Nevnte tall må sammenholdes med hva utgiveren betrakter som “riktig” overlevering. Av de 18 stedene gis 10 ganger *A* preferansen, på 8 steder “vinner” *F*, på 5 steder har *N* urett. Det betyr på den annen side at *N* er på den riktige siden 13 ganger, og

kommer for så vidt best fra det. Ikke på noe sted i Bs utgave “vinner” imidlertid *N* der *A* og *F* er enige. Man må derfor på basis av B konkludere omtrent som følger: *A* og *F* er noenlunde jevnbyrdige (eventuelle andre editor-avgjørelser kan neppe forandre bildet prinsipielt), mens *N* ikke representerer noen uavhengig overlevering. Her vil jeg melde en avvikende bedømmelse.

Ta først de tilfellene hvor overleveringen bare er representert av *N* + enten *A* eller $F^{3/4}$ av legendeteksten); her gjør vi klokt i å regne med *N*s lesemåter som fullverdige varianter i høyere grad enn B gjør og det på grunnlag av *N*s høye “score” der vi har alle tre vitner i behold. *N* betrakter jeg som et eklektisk produkt med lesemåter fra begge tradisjoner. Hvordan det er med *N*s spesifikke stamtre, vet vi ingenting om. *N* kan ha hatt et utvidet (dvs. qua langversjon) opphav av tilsvarende eklektisk art, eller det “eklektiske” kan ha oppstått i forbindelse med forkortelsen eller endog da forkortelsen ble tilrettelagt for trykning.

Bs stemma forutsetter at *F ikke* har bevart noen riktig lesemåte når *A* og *N* er sammen om *feilen*. Men vi har i hvert fall ett sted som etter min mening setter effektiv benkrok på denne tolkning av overleveringen og som jeg derfor må få dvele litt ved:

ducis verbi eller dulcis verbi?

I *lectio* 7 og 8 fortelles at på den tid da Olav Tryggvason begynte sitt kristningsverk i Norge, var det noen handelsmenn

1) Tallet er ikke avgjørende, men tendensen.

som seilte forbi Selja. Mange år var gått siden Sunnivas flokk hadde levd der, og øya var atter folketom. Da fikk de sjøfarende se et merkelig syn på stranden; det vakte deres store undring og nysgjerrighet. En lyssøyle stod mektig til værs som et tegn. Men de sjøfarende visste slett ikke hvordan de skulle tolke det. Da de kom på nært hold, oppdaget de at lyset emanerte fra et kranium som dessuten sendte ut en vidunderlig duft. Kraniet var en skatt som ikke kunne sammenlignes med noen av deres kjøpmannsvarer, føyer legenden til. Kjøpmennene tok det med seg på sin videre ferd i frykt og ærbødighet og kom med det til Trondheim hvor de møtte Olav Tryggvason. Slik er Bs tekst 121-124 (hvor jeg har understreket de tekstspørsmål jeg diskuterer nedenfor):

Erant autem mercatores isti pagani, sed post primam predicationem illustrissimi regis,² errorem suum confessi tanti dulcis verbi Dei admonitionibus se libenter obedire uouebant. B.T.: «Disse handelsmennene var hedninger, men etter den første preken av den navngjetne kongen innrømmet de sin villfarelse og lovet at de med glede skulle lyde påbudene ...» Her stopper vi opp. Latinistens umiddelbare reaksjon er: Hvordan skal alle disse genitivformene (*tanti dulcis verbi Dei*) forbindes? B.T. har «i Guds så søte ord», altså *Dei* til *tanti dulcis verbi* som på sin side går til *admonitionibus*.

Hos Storm står det samme som hos B bare med én liten forskjell; i steden for *dulcis* (AN) har han *ducis* (F). Storm (som altså ikke kjente A) valgte å følge F istedenfor den forkortede N, og ved første blick skulle man tro med urette slik B jo har konkludert. Om N er for øvrig å si at dens tekst her oppviser en av sine forkortninger: *Erant autem pagani mercatores predicti, sed dulcis verbi³ Dei admonitionibus per regem se libenter obedire uovebant*. N har hoppet over både a) kongens forkynnelser og b) kjøpmennenes bekjennelse av sin villfarelse. Men vi ser at forkortelsen har skjedd slik at vi egentlig ikke går glipp av noen vesentlig informasjon. Kongens forkynnelser (a) fremgår av formaningene (*admonitionibus*) som N for anledningen tydeliggjør med *per regem* idet det skjeles til hva som ble skåret bort. Leddet *errorem suum confessi* (b) kan også unnværes. Den ting at kjøpmennene var hedninger ble sagt eksplisitt nok gjennom det tidligere *pagani*, og *libenter uovebant* innebærer de facto en erkjennelse av tidligere villfarelse så god som noen.

La oss først se hva som synes relativt uproblematisk, m.a.o. hva de to utgivere Storm og B er enige om: 1) begge kommer til at Ns *per regem*, føyet til etter *admonitionibus*, ikke er opprinnelig. Det har vi nettopp selv ment å ha sannsynliggjort ut fra Ns forkortelsespraksis. 2) Begge utgivere har *uovebant*, F har *uole-*

2) Kommaet her har ingen funksjon og bør sløyfes.

3) Slik ifølge Borgehammars opplysning, Storm oppgir verbig som N's lese måte. En undersøkelse av Brevariatet viser at dette må være riktig.

bant. Denne siste lsm. er *facilior* og motlegges antagelig også av akk. m. inf.-konstruksjonen (cf. *se*); den er nok mulig ved *velle*, men helt unødvendig ved *samme subjekt*.

3) Dermed står vi altså tilbake med problemet hvordan vi skal finne orden på alle genitivene. Overleveringen selv tyder på at vi i så måte er i godt selskap: *N* har *verbis*; *dulcis verbis dei ammonitionibus* måtte, om det skulle ha noen mening, bety: (adlyde) "den kjærlige Guds formanende ord", men bortsett fra den usannsynlige ("poetiske") ordstilling er forbindelsen *verbis admonitionibus* i st. f. forslagvis *verbis admonentibus* et sterkt nok motargument.

Genitiven *Dei* er ikke noe problem; den hører til *verbi*. *Dulce verbum Dei* lar seg høre: «Guds kjærlige ord, dvs. tale, budskap». Da har vi bare *tanti* igjen. Det kan neppe høre til *Dei* siden vi ikke kan basere en tolkning på vilkårlig ordstilling. Det tas naturligst til *verbi* på linje med *dulcis*, men dermed er vi like langt, for hva skulle *tantum dulce verbum Dei* bety? «Et så mektig kjærlig Guds ord»? Den enkleste løsning, såvel paleografisk som med tanke på meningen, kunne da være å anta *tantis dulcis verbi Dei admonitionibus* som den opprinnelige tekst: «de lovet med glede å adlyde så sterke formaninger som lå i Guds kjærlige ord.» Men heller ikke denne løsningen kan tilfredsstille: foruten betenkeligheten ved å rette kommer følelsen av at meningen ikke blir så klar som ønskelig.

Men hva om det er *dulcis* det er noe i veien med? *Dulcis* som nettopp syntes å

være styrket ved også å kunne påberope seg *A* i tillegg til *N*, mens *ducis* bare har *F* og nå elimineres på stemmatisk grunnlag av *B*. Men – og det er et godt motto ikke minst i tekstkritikken: *non numerandum, sed pensandum* («man må ikke telle, men veie»).

Ordet *dux* kan riktignok virke helt overflødig og som en intetsigende variasjon ved siden av forutgående *rex*. Men det er ingen grunn til å se ordet her som et synonym, dvs. i betydning "hersker", "leder", "konge". Et parti i *Passio Olavi* er opplysende: *Nec propria salute contentus populos, quibus divina dispensante providentia praestitutus erat, ad fidem vigilanti convertere nitebatur instantia; et novo rerum ordine rex apostoli vice fungens ipse dux verbi Christi gratiam passim omnibus praedicabat* (Storm 128,24-28; Metcalfe p. 68). «Og ikke tilfreds med sin egen frelse anstrengte han (Helligolav) seg med årvåken energi for å omvende de mennesker til troen som han var satt til å lede ved et guddommelig ordnende forsyn. Og ved den nye tingenes orden ivaretok kongen en apostels rolle og forkynte selv som *dux verbi Kristi nåde overalt*.»

Her har vi side om side begrepene *rex* og *dux verbi* akkurat som i Sunniva-teksten. Det vår *Passio*-forfatter vil si med den siste setningen, er at kong Olav oppfylte en viktig forutsetning for den hellige særstatus han fikk, han spilte nemlig "apostelrollen"; Olav sees som en misjonsapostel. Den første hersker av denne kategori var Konstantin den Store. Han var *isapostolos*, "den apostellike", "jevngod med apostlene". Olav kom som Norges

apostel i kategori med Den hellige Ansgar, Nordens apostel. Innenfor en slik tankegang, og med slike referanser, er det ikke merkelig at det i den siterte passus brukes vendinger om Olav som leder tanken hen på Paulus. Han var jo den etter Jesu disippelflokk som hadde størst krav på å bli regnet som apostel. Den betegnelsen hedres han da ofte nok med i den kristne tradisjon. I *Apostlenes(!) gjerninger* kap. 14 fortelles det om dramatiske hendelser da Paulus og Barnabas oppholdt seg i Lystra i landskapet Lykaonia i Lille-Asia. Her forkynte Paulus ordet så kraftfullt at folket æret de to apostler som guder: *Et vocabant ... Paulum ... Mercurium, quoniam ipse erat dux verbi*. Paulus var altså "ordets/ budskapets leder", han var m.a.o. Guds sendebud og talsmann som en Hermes/Mercur var det blant de tradisjonelle guder. Tilbake til vår egen kristforkynner: Ved selv å forkynne opptrer Olav som apostelen Paulus' etterfølger.

Går vi tilbake til vår Sunniva-tekst, tegner den et lignende bilde av Olav Tryggvason som det *Passio*-teksten formidlet om Olav den hellige. Det dreier seg da også rimeligvis om tekster som har skjelet til hverandre. Setningen blir dermed å gjengi som følger: «De (kjøpmennene) lovet med glede å adlyde formaningene fra en så mektig talsmann (*tanti ducis* subjektiv/possessiv gen. til *admonitionibus*) for Guds ord (*verbi* objektiv gen. til *ducis*, *Dei* possessiv gen. til *verbi*).

Dette skulle bekrefte hva vi alt har antydnet som en rimelig tolkning av *Ns* plassering i overleveringsbildet. Vi har altså ikke bare et riktig *interpretes A* (contra

FNs interpreces) – på det punkt følger vi gjerne B –, men også et riktig *ducis F* (contra *ANs dulcis*), nemlig ifølge Storm og undertegnede. Hadde *N* vært en så klar avlegger av *F*-tradisjonen som B hevder, ville den neppe ha mistet *ducis*. *N* er altså en kontaminert versjon i tillegg til å være forkortet.

Litt om Ns verdi.

Enda interessantere er spørsmålet om også *N* har enkelte selvstendige spor av *veritas*. Hermed et eksempel:

I *Lectio tertia* (Storm 148,4-6 ~ B 37-40) har B (med A) *ipsa* (dvs. Sunniva) *cum sociis tribulationis sue quamplurimis uiris ac mulieribus et paruulis ... iter arripuit*. *N* (og Storm) har *quampluribus*. Det siste uttrykket er det spesifikt middelalderlige, og det er vanskelig å akseptere at en forkortet (senere) versjon skulle ha behov av å skifte ut et normaluttrykk som *quam plurimi* med det spesielt middelalderske *quam plures*. At det omvendte kan skje er derimot temmelig innlysende: et *quam pluribus* ble etter hvert ble følt som lite *comme il faut* og kunne derfor med fordel erstattes med det mer "normale" *quam plurimis*.

Der enten *F* eller *A* mangler, vil altså som sagt *Ns* lesemåter i høy grad være å regne med.

Rom for tekstkritikk.

Men den våkne leser er sikkert spent på om jeg har noe svar på det opplagte spørsmål etter mitt forsvar for *Ns* selvstendige verdi: Er det så sikkert at *AFN*

sitter på sannheten overalt? Kan det ikke tenkes at lese måter er gått tapt i og med at vi har bare en liten brøkdel av det materiale som fantes? Selv en middelalder tekst med dens unektelig kortere overleveringshistorie er ikke beskyttet mot forgjengelighet og forfall.

Jeg skal derfor til slutt ta for meg noen linjer hvor vi har ikke mindre enn tre "feil", i den forstand nemlig at den opprinnelige tekst etter min mening ikke kan ha vært slik formulert.

I 9. *lectio* fortelles det om flere personer som kan bekrefte de første vitnesbyrd om de hellige på Selja. Kongen viser en aktiv interesse for saken. Han følger en oppfordring fra sin biskop Sigurd om å ta ut til øya for å undersøke saken gjennom selvsyn. Så heter det (Storm 151, 18-22 ~ B 138-141): ... *inuenit in occidentali plaga insule montem non modicum, quem transactis aliquibus annis considerauerat corruiſſe. Hunc locum deuoti rex et episcopus perscrutantes ibique inter saxa boni odoris ossa reperiunt*. «[Og da han undersøkte,] fant han på vestsiden av øya et ganske høyt fjell ...»; så langt, så greit. Men hva betyr relativsetningen *quem transactis aliquibus annis considerauerat corruiſſe*? En ordrett gjengivelse, som ikke er så vanskelig, gir ingen brukbar mening: «et fjell som han etter noen års forløp hadde trodd var falt sammen.» Pluskv.perf. *considerauerat* er antagelig i orden; den er av den vanlige middelalder type som med en tysk term gjerne kalles «verschoben» Plusquamperfectum»; den er et resultat av smitte siden det i bisetningen er tale om noe

fortidig i forhold til hovedsetningen, hvilket for øvrig kommer språkriktig frem i fortidsinfinitiven *corruiſſe*, nemlig det saksforhold at fjellet var falt ned tidligere, selve den sentrale hendelsen i hele martyrbetretningen: martyrene ble reddet fra Håkon Jarl og hans menn ved sammenrasningen (*ruentes scopuli*). Da kan ikke *transactis aliquibus annis* være riktig hverken i forhold til kongens antagelse (*considerauerat*) eller i forhold til *corruiſſe*. Vi har bare to ting å forholde oss til: kongens besøk og hans (riktige) vurdering at det var gått et ras på stedet tidligere. Dette bekreftes fullt ut av den norrøne versjonen. Her heter det i Mundals gjengivelse: «Dei, dvs. kongen og biskopen, såg vest på øya at i nokre store hamrar hadde det vore hellerar, og fjellet hadde rasa *for ikkje så mange år sidan*.» Da kan ikke Bs tekst være den opprinnelige; den er rett og slett feil. *N* har kommet inn på et riktigere spor med sitt *ante*. Den opprinnelige tekst har etter min mening hatt uten *transactis: aliquibus annis ante* «noen år tidligere». Forvanskningen skyldes antagelig at *ante* ble skilt fra *aliquibus annis*, og som alenestående ord ble det tatt i betydningen «tidligere». Da måtte det se ut som *aliquibus annis* manglet det sedvanlige *transactis*.

Deuoti er ganske banalt; legenden må opprinnelig ha hatt adverbet *devote*. Hvis man vil forsvare *devoti* må resonneringen nødvendigvis bli komplisert, men i så fall bes man betenke tekstens karakter av *lectio*; innholdet kan godt virke komplisert, men helst ikke det språklige uttrykk som skal oppfattes ved muntlig foredrag. Endelig: Hvis *ibique* skulle godtas, måtte

vi regne med finitt bruk av partsippet *perscrutantes*. Det kan riktignok belegges som språkfenomen. Eller at *ibique* har et redundant *que* i analogi med *ubique*. Jeg har ikke funnet noe belegg på dette. Det er faktisk mye enklere å regne med at overleveringen ikke alltid har oppfattet de konjunkte partisipper så lett og derfor med urette forbundet leddene med konjunksjoner. Det har skjedd i vår tekst ved minst et par anledninger. Vi har et ikke ulikt eksempel annetsteds (Storm 150,5-7 ~ B 104-106): *Transacto uero tempore cum prefatus comes a seruo suo miserabiliter interemptus, et a summo iudice dignam meritis suis accepisset sententiam...* hvor enten *eter* kommet inn med urette – hva jeg helst tror – eller at *esset* er falt ut etter *interemptus* – dette har B. registrert i sitt apparat. Alternativ nr. 2 ville gjøre perioden tynge og ta litt av oppmerksomheten bort fra annen del av setningen som inneholder langt det viktigste, nemlig den rettfærdige straff som rammer Håkon Jarl.

På et par steder tror jeg at man sekundært har fått inn finitte former i stedet for partisipper for å lette forståelsen. Det er følgende parti jeg især har i kikkerten, slutten av lesestykke 6 (Storm 149,30-150,1 ~ B 97-100): *Sicque regis filia et post eam comites eius, qui fuerant socii tribulationis, consortes effecti gaudii, de cauernis petrarum adducuntur in templum Regis, ubi facie ad faciem deum intuentur, eius dulcedine sine fastidio*

perfruuntur. Mangelen på bindeord mellom relativsetningens to ledd er ikke i seg selv utenkelig, men jeg regner fenomenet som en sannsynlig indikasjon på en forvanskning. At *eius* kan ha vært *eiusque* er ingen fjern tanke, men jeg gjetter at *intuentur* kan ha vært *intuentes* på et tidligere stadium.

Dernest følger (Storm 150,1-4 ~ B 100-103): *Predictus autem tyrannus et multitudo paganorum, cum explorata diligenter insula sanctos Dei non inuenissent, obstupefacti sunt, cum admiratione non minima recesserunt*. Slik vi nå leser denne perioden er den etter mitt skjønn et resultat av en viss forenkling eller forklarende bearbeidelse. Det er ikke hundre prosent klart om man i siste instans har tatt *cum* som konjunksjon eller som preposisjon; hvis det er som preposisjon, hva det i hvert fall opprinnelig har vært, så får man det litt sære med mangelen på bindeord igjen. Jeg tror at det i den opprinnelige tekst har vært *obstupefacti* (participium conjunctum) *cum* (prep.) *admiratione non minima recesserunt*: Da nevnte tyrann og hans hedningeflokk hadde undersøkt øya omhyggelig uten å finne Guds hellige, ble de slått av forferdelse og dro sin vei med megen undring. Den latinske teksten bruker i alle fall to ledd for å uttrykke undringen, mens den norrøne versjon nøyer seg med ett: «dei tykte det var svært underleg at dei ikkje fann dei ...».

Egil Kraggerud

J. Balling (red.), De unge skal se syner. *Perpetuamartyriet oversat og kommenteret af Jakob Balling, Ulla Morre Bidstrup og Torben Bramming* (Bibel og historie 22), Aarhus universitetsforlag 1997 (ISBN 87 7288 680 3), 135 s.

Under en varm höstdag, troligen år 203, strömmade folket i Karthago till amfiteatern. För att högtidlighålla Caesar Getas födelsedag skulle myndigheterna bjuda på en spännande underhållning. Geta var ju son till kejsar Septimius Severus och därmed broder, därför potentiell medtävlare, till Caracalla, som också efter några år skulle röja honom ur vägen. På programmet stod inte bara de sedvanliga djurhetsningarna utan också avrättning av en grupp kristna. Dessa var medvetna om att de var kejsarens fångar, inte några enkla banditer som de kommunala myndigheterna hade gripit. Några av de kristna, bland dem en viss Perpetua, tillhörde inte den lägsta befolkningsklassen. Åskådarna kunde därför se fram till att få en riktig högtidsstund, som skulle inledas av sedvanligt pampiga processioner, där stadens gudar fick den vördnad, som tillkom dem. Därefter skulle blod flyta, människor och djur massakreras. Allt skulle ske för att bevara den fäderneärvda ordning som dessa kristna hade utmanat på ett skamligt och anstötligt sätt.

Berättelsen om detta exempel på romerskt underhållningsvåld är *Passio Sanctarum Perpetuae et Felicitatis*, Sankt Perpetuas och Felicitas martyrium, en tidig martyrschildring från den gamla kyrkan. Denna skrift står i centrum för denna lilla publikation från Aarhus, som inleds av en latinsk-dansk text och avslutas av en grundlig genomgång av den

diskussion som denna martyrschildring framkallat i den lärda världen.

Är detta en berättelse som man kan lägga fram för moderna skolungdomar? Jag menar det. Schildringar av helgons och martyrs gärna bestialiska dödsdömda borde i och för sig inte alltid vara någon god läsning för elever, som har svårt att stava sig fram i en latinsk text. Likväl måste man slå fast att denna martyrschildring är helt unik. Huvdpersonen Perpetua är, som det säges i skriften, också den som författat mittpartiet av martyrschildringen där hennes drömmar eller visioner står i centrum. En annan martyr, Saturus, hade också fått en syn, som omtalas. Dessa uppenbarelser framställs som något helt påtagligt och utgör en viktig del av skriften. I en syn såg Perpetua sin kommande kamp på arenan ur ett kosmologiskt perspektiv, hennes motståndare var djävulen själv. Hon fick också se in i dödsriket, där hennes odöpte bror, som avlidit i barndomen, befann sig. Genom hennes böner blev han i en nästa uppenbarelse godtagen som kristen. Hans otäcka cancer i ansiktet blev botad och han kunde nå upp till den vattenskål, som han i första synen inte kunde nå med sina läppar.

Vi får också många upplysningar om mänskliga relationer, och om biologiska förhållanden, som vanligen förtigs i hednisk litteratur. Perpetua var nybliven moder och drabbas av mjölkstockning när

församlingssystrar tagit hand om babyn. När hon sedan får tillbaka sitt barn och dessutom flyttas till en något bättre del av häktet, ja då upplevde hon en lycklig stund i allt eländet, "og i samme nu blev mit fængsel et palads". Hennes far hade visserligen försökt tvinga henne att offra, men hon kunde inte låta bli att tycka synd om honom när han på ett brutalt sätt blev misshandlad och bortkörd under rättegången. Hennes slavinna Felicitas, som också blir döpt under fångenskapen, väntar barn och nedkommer dagen innan hon skall föras ut på arenan. Det blir en svår förlossning, och fångvakterna kommer med cyniska kommentarer om att det skulle bli mer blod under avrättningen.

Inledning och avslutning är formulerade enligt retorikens alla regler, medan själva skildringen av den brutala avrättningen är sakligt/beskrivande. En fråga, som behandlas utförligt i kommentardelen av boken, är om vi här verkligen har att göra med en autentisk berättelse om ett martyrium, med inlagda partier, skrivna av de två huvudpersonerna Perpetua och Satorus. Det är inte bara i modern litteraturvetenskap vanligt att uppfatta berättelser i första hand som texter, medan deras kontakt med den så kallade verkligheten är ointressant. Också i detta fall har teologer och klassiska filologer tvekat om vi här verkligen har en äkta berättelse, där ett stycke underhållningsvåld blir berättat ur offrens perspektiv.

Jakob Balling och hans medarbetare hävdar att denna martyrschildring är en förhållandevis realistisk berättelse, inte en konstfärdigt sammanställd skrift som

med kraftiga stilistiska medel i första hand skall väcka kyrkobesökarens upprördhet eller stärka deras tro. De är medvetna om att skildringen haft denna uppgift och blivit uppläst på årsdagen av martyriet. Likväl anser de att den duktige skribent, som skrivit inledning och avslutning, lagt in partier som han övertagit från Perpetua och Satorus. Vår egen patristiker, eller snarare matristiker, Kari Børresen, låter också Perpetua vara en av fornkyrkans få kvinnliga författare, en "kyrkomoder".

Ett annat problem gäller Perpetuas kyrkotillhörighet. Var hon montanist, dvs tillhörde hon denna kyrkliga utbrytargrupp, som förkunnade att Den helige ande skulle uppenbara allt det som Jesus inte hunnit predika under sin jordiska tillvaro? Detta har hävdats av flera forskare, och det betonas också starkt i själva inledningen att man inte bara skulle läsa de heliga skrifterna från apostlatiden utan också vara lyhörd för det som Anden hade att säga genom inspirerade människor. Det är i denna stilistiskt eleganta inledning som profeten Joel bibelord om Herrens dag blir citerat, det ord som också står i titeln på J. Ballings och medarbetares skrift: "*et iuvenes visiones videbunt*", och *unglingar skall se syner*.

I boken tonas denna fråga om betydelsen av montanismen ned. Perpetuas och hennes olyckssyskons påstådda montanism uppfattas inte som något ovedersägligt faktum. Strängt taget är denna andliga rörelse svår att få grepp om, speciellt i områden som ligger så långt bort från

montanismens ursprungliga hemland i Mindre Asien. Likväl kan man inte undgå att konstatere det forholdende at en kvinnahar den ledende stillningen blandt den lille gruppe kristne. Perpetua blir således ombedd af sine kristne medfanger at forsøge få en oppenbarelse, hvilket hun ogsaa lykkes med. Hun stod således, alledes som Montanus profetissor, i et specielt nær forholdende til Gud.

Överhuvudtaget får man konstatere at utgivarnas resonerande kommentar till denna martyrschildring är gjord på ett balanserat och sakligt sätt. Vi kommer inte bara i kontakt med mycket av den forskning, som ägnats denna skrift. Också genomgången av de sociala förhållande-

na i Karthago i början av 200-talet är gjord med sakkunskap och gott omdöme. Textens reception i gamla kyrkan, och i modern tid, behandlas slutligen med känslig hand.

Därför vill jag gärna rekommendera man bekantar sig med denna märkliga fornkyrkliga skrift, som nu både fått en lättflytande dansk översättning och försetts med en vettig kommentar. Det bör framhållas att den latinska texten – skriften finns för övrigt också i en grekisk version – inte är alltför svår, dock med undantag för den retoriska inledningen, som mycket väl kan ha skrivits av Tertullianus eller någon i hans krets.

Hugo Montgomery

Res coquinaria

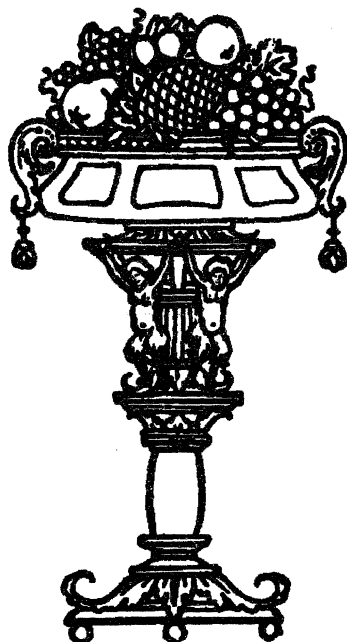
Noen av oss har vært i Tunisia nylig (referat annet steds i bladet) og har gledet oss stort over de praktfulle mosaikkene vi har sett, både i museer og in situ. Jaktscener var motiv på svært mange, og selv om formålet med denne jakten gjerne var å skaffe dyr til kampene i arenaen, så jaktet romerne også på ville dyr for å spise dem.

Jakt i stor stil, med bl.a. hunder som jaget vilt inn i fangstnett, var for øvrig en sport som den romerske *nobilitas* lærte av fyrstene i de hellenistiske kongedømmene. Til å begynne med ble virksomheten sett på med stor skepsis av ekte,

innbarkede romere – som all annen «østlig» import. Men i senrepublikken og særlig utover i keisertiden ble jakt et populært tidsfordriv for rike romere. De hadde sågar innhegninger hvor de holdt ville dyr og fetet dem opp. Varro forteller (*Res rusticae* III, 13, 1-3) at det på gården ved Tusculum som han kjøpte av Piso, ble blåst trompetsignal til bestemte tider, hvor dyra samlet seg for å få mat – som et antikkens «nå er det mat å få».

Jaktdeltakelse ble av noen regnet som en fysisk krevende sport – men det behøvde slett ikke by på så store anstrengelser.

Hvis man var makelig anlagt eller ville kombinere det «sportslige» med andre sysler, kunne man bare sette seg ned ved nettene og vente på byttet. Slik forteller Plinius den yngre i et brev til Tacitus at han hadde fanget tre villsvin: «i stedet for villsvinspyd og lanse hadde jeg min penn og notisbok. Når en tanke falt meg inn, noterte jeg den ned. Så hvis jeg skulle komme hjem med tomme hender, ville det i hvert fall bli med fulle sider!» (Ep.I,6) Da som nå var vilt en delikatesse som det ikke var alle forunt å smake. Det viltet som sto høyest i kurs, var villsvinet. Apicius begynner sin 8. bok «Den firbente» med villsvinoppskrifter. Her i Norge er villsvinkjøtt ikke så lett å få tak. Hjort derimot, som Apicius har som nummer to etter villsvinet, skulle det være mulig å få, særlig på Vestlandet.

Så hvis du får tak i en hjortestek, hvorfor ikke glemme den tradisjonelle viltsausen og heller prøve Apicius' sursøte saus:

In cervum assum iura ferventia

(varm saus til hjortestek)

1 hjortestek

Salte og pepre steken og brun den i smør i jerngryte. Stek den så på rist over langpanne i ovn på 200°C. Ha et par dl vann i langpanna og øs jevnlig med skyen. Ta steken ut når steketermometeret er i underkant av 70° og la den hvile under aluminiumsfolie. Skjær opp og server med sausen:

- 1 ts støtt pepper
- 2 ss hakket, frisk løpstikke
(eller 1 ss tørket)
- 2 ss hakket persille
- 200 gr svisker
- 1 1/2 dl rødvin
- 1 ts honning
- 1/2 dl vineddik
- 1/2 dl liquamen
(eller 1 ss nuoc mam)
- litt olje (2 ss)

Mos sviskene i en mikser, ha alle ingrediensene i en kasserolle og la det koke 1 time på svak varme. Dette blir en ganske tykk sursøt saus, så du kan godt ha mer vini. Du kan også smake til med litt ekstra eddik hvis du synes den søte smaken er for fremtredende. Som jeg har anbefalt før, synes jeg også at man kan spe med stekeskyen.

Dette er god, kraftig kost for kalde høstkvelder!

Gunn Haaland

